

54.518

OSZK
Osteologische Sammlung
Zooarchaeologie

54.518

4.

KÜZDELMES ÉVEK

CSONKAMAGYARORSZÁG
GAZDASÁGI TÖRTÉNETÉBŐL

IRTA :
UJGAZDA-N. F.

UJ-SOMOgy NYOMDA- ÉS LAPKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KAPOSVÁROTT, 1936.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
RÖVÍTŐKÖNYV
100 6 8282 SZ.

KÜZDELMES ÉVEK

CSONKAMAGYARORSZÁG
GAZDASÁGI TÖRTÉNETÉBŐL

IRTA:

UJGAZDA-NEUBAUER FERENC.

UJ-SOMOGY NYOMDA- ÉS LAPKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KAPOSVÁROTT, 1936. (IGAZGATÓ: SEBŐK JENŐ.)

54518

Előszó.

Csonkamagyarország gazdasági hőskölteményét akartam megírni. Azt, hogy ez a kis ország-tönk min ment keresztül létének tucatnyi esztendeje alatt és miként jutott oda, ahol ma van. Nem a politikumra akartam a súlyt helyezni, mert akkor elkalandozhattam volna, pedig én egy kis tömör könyvet akartam írni. A gazdasági és pénzügyi kérdésekkel kívántam foglalkozni, főleg azokkal, amelyeket, adottságai mellett is, az ország úgy intézhetett, ahogy neki tetszett. Legalább is úgy intézhetett volna, ha arra határozza magát. De nem akart ez valami tudományos munka sem lenni, telespékelve adatokkal és érvelésekkel. Nem. Azt szeretném, ha olyan könyvecskét tudtam volna összeírni, amelyeneket angolszász szerzők szoktak nagy, lényegbevágó kérdésekről kiadni, szorosan a tárgyhoz tartva magukat, egy határozott célkitűzéssel minden betűjében, úgy, hogy azután az olvasó előtt film-módjára peregve le a gondolatok élő, sőt agyában mozgó képet rójjanak testi és lelki szemei elé azokról a gondolatokról, amelyeknek a szerző szolgálatába állította magát. — Egy kis könyvet akartam írni, Norman Angell, vagy sir George Paish modorában, azzal a ködös reménnyel, hogy így fogom tudni legjobban felkelteni témám iránt az olvasó érdeklődését. És tettem ennek a csonka földdarabnak szeretetében és azért, hogy ezzel is szolgáljam azt a célt, hogy *ez a Csonkaország és lakói minél inkább szolgálják a magyar nemzetnek ellenségeink tudatából sem kipusztítható, változhatatlan nemzeti törekvéseinek megvalósulását.* Hogy a lefolyt tizenöt esztendő tanulságai, jól kidomborodva segítségére legyenek a Jövőnek arra, hogy jobban, okosabban, meggondoltabban szolgáljuk a nemzeti célokat és így épen annyira közelebb hozzuk a megvalósuláshoz szükséges erőinket célunk megvalósításához, amennyire elhibáztuk ezt a lefolyt időkben.

Az idők sohasem feleltek meg jobban a nagy Széchenyi István álláspontjának, mely szerint a nemzeteknek anyagiakban kell erőseknek és függetleneknek lenni akkor, ha a politikai szabadságot is biztosítani akarják. *Csak egy gazdasági struktúrájában szilárd és egészséges Csonkamagyarország szolgálhatja valóban a nagy nemzeti Ideált.* Ezt tartjuk szem előtt minden cselekedetünkönél s ha ezt sikerrel meg is tudjuk tenni, akkor munkálkodunk igazán a nemzeti feltámadáson.

Hogy a magam elé tűzött feladatnak mennyiben feleltem meg, annak elbírálását az olvasóra kell bíznom. Tisztában vagyok vele, hogy kísérletemnek sok a hibája és hiányossága. Arról azonban biztosíthatok mindenkit, hogy az igazság keresésének és megírásának szándéka vezetett és ezt vegyék figyelembe javamra azok is, akiknek személyét és cselekedetét munkámban érinteni kénytelen voltam. Készségesen elismerem, hogy mindenkit mindenkor legjobb szándéka és meggyőződése vezetett, hogyha utólag és egyidejűleg meg is állapítható, hogy végeredményben tévedtek.

Munkám úttörő természetéhez tartozik, hogy — felfogásom sajátossága folytán — kidolgozásánál abban a segítségben sem lehetett részem, ami más országokban hasonló munkák megírójának rendelkezésére szokott állani. Ezt is kérem mérsélgemre figyelembe venni ott, ahol zökkenőre találnának.

A szerzőnek a címlapon való megjelölésénél pedig ne méltóztassanak álnévre következtetni. Atyáimnak Nagymagyarország szolgálatában szerzett érdemeire büszke »er«-végű magyar létemre mégis úgy találtam, hogy munkám címlapjára magyar név illik s ezért jelöltem meg a külső borítékon így a szerző személyét.

Kaposvár, 1936 február hó.

A SZERZŐ.

I.

Uj ország.

1918. október 30-án új ország jött a világra. — Nem vettük észre. — Beleszédültünk. — Naivitás a külfölddel szemben. — Károlyi és Kun Béla viselkedésének az analogiája. — Az ellenforradalom már adott helyzetet örökölt és a »big four«-oknak köszönhetjük azt, ami a megszállás alól szabadult. — Meghajlás a hatalom előtt, de a helyzet elismerésének megtagadása. — Friedrich és a hűségeskü. — Békeszerződés. — Royaume hongrois és Hongrie éles megkülönböztetése. — A csonkaország rövid ismeretése. — Buday László elfelejtett megállapodásainak felelevenítése, jellegzetes megjegyzésekkel. — Államháztartási összehasonlítás Szabóky adatai alapján.

1918 október 30-án új ország jött a világra. Meglepetést okozott, mert azok, akiket érintett, maguk sem hitték, hogy ez történik. Valljuk be, a háborús hírszolgálat általában álmodni sem engedte az embereknek, hogy összeomlás fog bekövetkezni. De az élen levők, a felelős állásokban tárgyilagos tájékozódásban részesültek is feltétlen bizalommal viseltettek az iránt, hogy a békekötés fog ugyan némi változásokra vezetni, de az elérhetőnek hitt béke által előirt helyzet az eddigi állapotokkal szemben Magyarországon nem fog lényeges eltéréseket okozni. Hiszen egész 1918 szeptemberéig minden közelfekvő ellenségünket legyőztük és vagy teljesen levertük, vagy határozottan visszاسzorítottuk és a Wilsoni elveknek az érvényesülését is csak abban láttuk, hogy egyrészt jóformán vissza kell kapják ellenfeleink a megszállott területeket, másrészt Ausztria alakja és belső strukturája fog lényegeseb-

ben megváltozni, amin azonban egészben véve nem sokat törtük a fejünket. Szó, ami szó, a bolgár letörés előtt álmunkban sem gondoltunk a bekövetkezett lehetőségekre és az azután való idő rövidebb volt sem-hogy a helyzet megváltozását teljesen megérthettük volna, annál kevésbé, mert akkor egyszerre előtérbe toltak azok az entente barátok, akik egyenesen a boldogságunkat helyezték kilátásba ettől a változástól. Botorul és vakon ragadták magukkal tehát az események az egész magyar közvéleményt és ezért nem tudott tiszta ítéllettel résztvenni az ezeréves ország összeomlásának viszontagságaiban. Nem vettük tehát okt. 30-ika után sem észre, hogy a régi ország megszűnt létezni és egy új ország jött a helyébe. A győzelmes népek hadseregeivel, jobban mondva a hadseregek képviselőivel és a határállamok azok mögött meghuzódó összekapkodott karhatalmával szemben az ellen nem állás elve deklaráltatott, bizonyítékául békekészségünknek, mintegy egyetlen biztosítékául az integritás megőrzésének. Kínos volt a felébredés ebből az ábrándból, midőn az eleinte kisebb keretekben haladó megszállás kapcsán arról kellett meggyőződni, hogy a behatolók mindenütt otthonosan helyezkedtek el. Későn bár, mégis akkor ébredt fel az első ellenállási ösztön a nemzet egy csekély részében, mely az érsekujvári incidenstől eltekintve, a szamos-völgyi és csucsai fronton tombolta ki magát. Az ellenség tehetetlenségének volt kétségtelen bizonyítéka az, hogy Vix-féle ultimátumokhoz volt kénytelen folyamodni, amivel azonban annál ügyesebben kerülte ki az ébredő néphangulatot és érvényesítette akaratát részben pipogya, részben félrevezetett intézőkörökön keresztül, amelyek az új állam berendezésével elfoglalva s avval sem tudva megbirkózni, nem értek rá arra, hogy a külpolitikai jelenségekkel foglalkozzanak. Az akkori helyzet tragikomikumához tartozik, hogy az új állam első garnitúrája mégis a Vix-féle jegyzék görögtüzénél vonult le a történelem színpadjáról. És ezzel okozója lett a legsúlyosabb csapásnak, amely betetőzte és véglegesítette az ország megcsonkítását, annak a proletárdiktatúrának, amelynek legnagyobb bűne nemzeti szempontból éppen az volt, hogy magának foglalta le

és evvel eleve sikertelenségre kárhoztatta azt a késői, de még el nem késelt nemzeti önmagáhoztérést, amely egyellen lehetősége lett volna annak, hogy a megszállás szerencsétlen adottságán saját erőink latbavetésével valamennyire segítsünk. Mert hogyha nemcsak nemzeti színű lobogókkal, de ugyanilyen színű lélekkel is történtek volna azok az előretörések, melyek Érsekújvárt, Losoncot és Kassát felszabadították, akkor ebből nem lett volna csehek előli visszavonulás és oláh megszállás, hanem bekövetkezett volna az az erő-egyensúly, amely feltétlenül sokkal kedvezőbb határokat biztosított volna számunkra, amint arról hiteles dokumentumok tanuskodnak.

A proletárdiktatúra tragikomikumához tartozott azután, hogy Kun Béla épúgy vonult vissza a Clemenceau-féle jegyzék elől, ahogy Károlyi letette Vix előtt a fegyverét. Zsák a foltjára talált.

A kommunizmus bukása utáni helyrezökkenés már ténylegesen adott helyzetre talált, amellyel szemben csak hazafias ábrándokban lehetett vigasztalást keresni. De míg ezt bőven megcselekedtük, egyuttal érnvedten megadtuk magunkat a helyzetnek és csupán a még megszállás alá nem került Nyugatmagyarországon sikerült önálló akcióval némi eredményre szert tenni. Minden más részen ellenben teljesen ki voltunk szolgáltatva ellenfeleink kényének és akárhogy kárhoztatjuk is a páris-környéki békék igazságtalan rendszerét, azt, amit a románok és szerbek utóbb kiűritettek, a Tiszán-túl, Baranyában és Bács megyében, igazán csak a »big four«¹-ok döntésének köszönhetjük.

És habár már 1919 nyarán biztosan láthattuk, hogy egy csonkaország új adottságára vagyunk utálva, a hazafiság új és nem mindenben tiszta fellángolásának fényénél régi dicsőségünknek és közjogi berendezésünk hagyományainak felélesztése mellett már most vétkes könnyelműséggel kerültük a következmények őszinte levonását és rádupláztunk a népköztársaság átokkal borított vezetőinek egyetlen hazafias látszatu rendel-

1) Wilson, Clemenceau, Lloyd George és Orlando négyes tanácsát nevezték így.

kezésére. Míg azok sok derék magyar embert megakadályoztak az új viszonyokba való kellő beilleszkedésben, megtiltva nekik a hűségeskü letételét, addig a felkelt új hazafias remények a csonkaországba való beözönlés elé való korlátok felállításának elműasztásával új és csak még most megnyilvánuló mértéktelen kaput nyitottak annak, hogy minden kenyérkereső réteg magyarjai, de főképen állami, köztisztviselési és közüzemi alkalmazottak beáramlásával már ekkor megvetessék az alapja államháztartásunk bekövetkező csödjének és annak a főképen szellemi munkanélküliségnek, amely hova-tova legsúlyosabb nemzeti problémánkká hegyeződik ki.¹⁾

Hogy minden körülmények között, minden hazafias rátartóság és forma szerinti fenntartás dacára egészen új ország keletkezett, amely magára utalva kénytelen — legalább egyelőre — boldogulásáról gondoskodni, azt legjobban bizonyítja minden közbenső viszontagságon felül az, hogy még a törvényhozás folytonosságát sem sikerült még formailag sem keresztül vinni és az erre irányuló kísérletek sem vezettek eredményre. Tény, tehát, hogy a jogfolytonosság semmiféle irányban sincs meg és a valóságban teljesen érvényesült a trianoni okmányoknak szigorú megkülönböztetése a »Royaum hongrois« és »Hongrie« között, mely utóbbi alatt szigorúan mindig csak a jelenlegi országot kell érteni.²⁾

Hogy ezt a változást, mint immár adottat, egyebekben hogy vettük és miképen alkalmazkodtunk hozzá, azt, amennyiben gazdasági vonatkozásairól van szó, látni fogjuk. Egyelőre csak annyit, hogy egészben véve, nagyon is könnyen illeszkedtünk bele és oly vonatkozásban is alkalmaztuk következményeit, amelyekben arra talán nem lett volna feltétlenül szükség, mert bizonyos tekintetben jóformán szabad akaratunkra volt bízva, hogy mily szálakat nem engedünk a megszállott területek irányában elszakítani. De épen

1) Lásd erre nézve a békeszerződés 61. cikkéhez fűzött magyarozatot az Ordo kiadásának 50. oldalán, mely igazolja, hogy az állampolgárság kérdését a községi illetőségtől eltérőleg is szabályozni engedték volna a győztes hatalmak.

2) Lásd a békeszerződés 78., 199. stb. §-ait.

ezen a téren nagyon is hajlandók voltunk új helyzetünk következményeit levonni és a csonkaország pillanatnyi érdekei által diktált egyoldalúságait megragadni, semmint oly sokat hangoztatott hazafiasságunk áldozatos oldalára figyelni.

De menjünk tovább. Sablonnak fog látszani az, hogyha itt foglalkozunk azzal, ami megmaradt. Hiszen ezt már annyiszor a fejünkhöz verték. De eltekintve attól, hogy egy »új« országgal csak úgy foglalkozhatunk, ha leszögezzük, miből is áll, minden emlegetés, és propaganda dacára, nagyon sok elhomályosult a lefolyt évek viszontagságai folyamán abból, amit erről tompa egykedvűséggel hangoztatni hallottunk. Azon felül, hogy a sok hangoztatás dacára, sokban sohasem alkottunk magunknak hű képet arról, hogy miképpen is állanak a dolgok. Áll ez különösképpen gazdasági tekintetben és azt hiszem, jó néhány új szempontra fogom felhívhatni honfitársaim figyelmét a régi, de elfeledt, vagy soha észre nem vett körülmények emlegetésével.

Hogy a csonkaország képe, amint azt a mozivásznakon is naponta láthatjuk, egy hegyével kb. Laibachnak irányuló olyan féloldalu tulipán-szirom, amilyeneket a magyar népművészet alkalmaz hímzésein és diszítésein, teljesen önkényesen hasítva ki a régi ország délnyugati részéből, azt bizonyára mindenki tudja, de kevesen szemlélték ezt a fekvést úgy, ahogy, azt gazdasági, földrajzi és stratégiai tekintetből nézni kell. Egy ferde tintafolt ez, melynek nincs lényeghez kötött jövője, csak egy nagyobb közület részeként élhet. Enélkül vagy letörlődik a térképről, vagy a tinta eláraszt minden közelébe esőt addig, míg nem jut el természetes akadályaihoz. De ne folytassuk. Hiszen mi éppen a csonkaország mindennek dacára való életképességét akarjuk tisztázni.

Jó központi helyzetben, szeszélyesen körülkanyarítva, csaknem minden természetbeni határ híjával hever az Alpok és Kárpátok közt elterülő mélyedésben az új »Hongrie« és míg centrális fekvése előnyeinek érvényesítésében egy alig megtört ellenséges gyűrű akadályozza, megvan fosztva nemcsak ugyszólván minden természetadta sajátosság gazdasági birtokától, ha-

nem védtelenül ki is van szolgáltatva minden, akár katonai, akár gazdasági támadásnak is. E helyzetben igazán nem marad egyéb hátra, mint számolni a tényleges helyzettel. Ami azonban éppen nem szabad jelentse sem a változásra való törekvés elalvását, sem azt, hogy éppen ezért minden tényleges megnyilvánulásban az erre való törekvést ne tartsuk szem előtt.

Az új »Hongrie« homok-cölöpökön nyugvó drótsövény határain belül él immár közel kilencmillió ember. A nemzetiségek száma ugyan félmillió, tehát több 5 %-nál, de ezek elhelyezkedése éppen annak iskolapéldája, hogy a nemzetiségi elv csak egyik irányadó szempontja az ember társaséletének, melyet más gazdasági, kultúrális és erkölcsi szempontok úgy befolyásolhatnak, hogy hajlandó lemondani a külön népi érvényesüléséről is. Ez a nép, kisebbségeit is beleértve, teljesen tudatában van az országnagyobbodás összes előnyeinek és együtt szenvedője annak, hogy egy vesztett háború után az ország 32.2 %-ába gyömszölték bele lakosságának 41 %-át, a mintegy félmillió menekült beszámításával pedig majdnem 45 %-át. Ahol Nagymagyarországon 3 ember élt, ott a Csonkaországban még egy egész embert kell eltartani. Ugyanolyan megélhetési lehetőségeket feltételezve ez azt jelenti, hogy *minden embernek megélhetése egyharmadáról kell lemondania a szaporulat javára!* Ezt sohasem lett volna szabad elfelejteni!

Csak szántóban tartottunk meg kb. annyit, mint a lakosságból és szőlőből másfélszer annyit, ellenben kert, rét és legelő csak a felének jut, erdő pedig a harmadrészének. Búzavetési területünk a lakosság arányának megfelelő, így vagyunk az árpával is, rozstermelésünk másfélszeres, ellenben a zab és főleg a tengeri, annyira elmarad, hogy rendes állattenyésztési viszonyok mellett aligha kellene oly kukorica-árváltságra számítanunk, mint amelytől 1932-ben reszkedtünk, éppen, mert jó volt a termés.

A marhaállományban való részesedésünk alig haladta túl területi arányunkat, a sertések fele jutott nekünk, lovak a népesség arányában. De jellemző, hogy az 1911. évi állatszámolásakor volt állományt a

háború után sohasem értük el és pl. 2150.000 marha helyett csak 1,800.000-re tudtuk felvinni 1927-ig, amely idő óta állatállományunk az egész vonalon, tehát nemcsak a szarvasmarhát tekintve, lassú, de állandó csökkenésben van. Sertésünk a mai területen 1913-ban volt 3,729.000, 1931 tavaszán volt 2,714.635, tehát egy teljes millióval kevesebb. Hogy pedig az 1931—32-es őszi sertésvész és az azután folyt végeladás után mi maradt, azt a jó ég tudja!)

Mindenesetre, ha gazdasági boldogulásunk kártyáját a mezőgazdasági kivitelre akarjuk feltenni, örülünk kell, hogy állatállományunk csökkenése folytán jobban vagyunk ellátva takarmányfélékkel. Mert hogy ez a kivitel a pillanatnyi hangulatkeltés színvonalán túlemelkedve hogy néz ki, arra vonatkozólag legjobb, hogyha visszatérünk Buday Lászlóhoz és idézzük annak az 1921-es év tárgyilagosságát visszatükröző szavait:

»Magyarországnak az a területe, amelyet számunkra visszahagynak, egész jelentéktelen kivételek leszámításával, a maga teljességében búza- és rozsfogyasztó vidék. Kenyérmagvak gyanánt tehát csak ezt a kettőt lehet figyelembe venni. Ha a termésből egy métermázsát számítunk le vetőmagra, emberi táplálkozásra pedig az 1910—14. évek kiszámított fogyasztása alapján (35.7 millió métermázsza búza és rozs) fejenként 182.3 kgr-ot számítunk s a magyar őstermelő-népesség körében, amely főleg kenyérral él és kevesebb burgonyát s főzeléket fogyaszt, 20 %-al több kenyérmagot veszünk kombinációba, akkor a mérleg a következően alakul:

1. Vetőmag	3,809.000 mm.
2. Emberi fogyasztás	16,371.000 mm.
3. Összes szükséglet	20,180.000 mm.
4. Búza- és rozstermés	27,975.000 mm.
5. Fölösleg	7,795.000 mm.

1) Az 1935. évi tavaszi állatszámllálás bizonyos magához-térést jelez, amennyiben az 1,6 millióig visszaesett szarvasmarha-állomány ismét emelkedett, a sertésállomány pedig elérte volna a 3 milliót, azonban ezek a tavaszi állatösszeírások nem teljesen megbízhatók.

Ez a fölösleg az 1911—15. évek átlagtermelése alapján alakult ki így, ha azonban az 1918. évi rossz termés alapján végeznők a számításunkat, akkor a kisebb vetőmagszükséglet dacára, fölösleg helyett a kenyérterményekből való mérlegünk 3,618.000 métermázsá hiánnyal zárulna.

Addig tehát, amíg termelésünk nem konszolidálódik s míg a régi készletnek legalább egy töredéke a csürökben ismét össze nem gyűl, a megcsonkított Magyarország népének kenyérellátása mindig a gazdasági év véletleneitől függ s a rendszeres és nagyobb tömegű kivitelhez fűzött gyors valutajavító ábrándok is bizonytalanok tehát.

Még kedvezőtlenebb a mérleg az abraktakarmánnyok terén. Vetőmag gyanánt árpából holdanként 90, zabból 80, kukoricából 15 kgr-ot számítva s állattartásra s a legszükségesebb ipari célokra az 1900—10. évi kiszámított fogyasztás alapján az egész országra 66,900.000 métermázsát véve alapul, a mérleg föltételei ebből a három terményből így alakulnak:

1. Vetőmag	1,523.000 mm.
2. Állattartás és ipari célok 28,336.000 mm.	
3. Összes szükséglet	29,859.000 mm.
4. Termés	26,580.000 mm.
5. Hiány	3,279.000 mm.

A kenyérmagvakból való feleslegünk egy részét tehát arra kell áldoznunk, hogy a takarmánymagban való hiányunkat pótoljuk, vagy pedig az ipari feldolgozást kellene nagy mértékben korlátoznunk. Ha pedig kedvezőtlenebb, de mai készlethiányunk mellett, sajnos, nem valószínűtlen, terméseredményeket állítunk be a számításba s a már említett 1918. év adatait használjuk, akkor az abraktakarmányból való hiányunk oly magasra nő: 14,820.000 mm.-ára, mellyel szemben semmiféle pótlás, vagy korlátozás nem volna elég a végzetes deficit eltüntetésére.

Hiába tehát a meghagyott terület magasabb mezőgazdasági kultúrája, jó talaja, a mindennapi élet legszükségesebb cikkeiből egyre fenyegetni fog a hiány veszedelme s egy-két sovány esztendő is elég, hogy a hét bőtermés maradékát följalja.

Az agrikultur Magyarország kétségtelenül azért jut erre a bizonytalan sorsra, mert igen sűrű népességet kell eltartania.

Ha azonban a magyar ethnikumnak azokat a területeit visszaképzelnék határaink közé, amelyeket a nemzetiségi elv alapján el sem lehetett volna szakítani tőlünk s amelyek ritkább népességük mellett, jó termőföldön vannak, akkor mindjárt enyhébb képet kapunk. Ezeknek a területeknek Magyarországhoz számításával az 1918. év rossz terméseredményei alapján még mindig hiánnyal zárulna ugyan a kenyér és takarmánymagvakból való mérlegünk, de normálisabb viszonyok közt (az 1911—15. évi átlagtermés szerint) kenyérterményekből fölöslegünk 10,580.000 métermázsa-ra nőne, abraktakarmányból pedig a fönt kimutatott hiány helyett 5,126.000 métermázsa feleslegre számíthatnánk, többé-kevésbé helyreállítva azt a kiviteli lehetőséget, amely Magyarországon korábban fennállott.

Úgy látszik, hogy az új szomszédállamok azért voltak kénytelenek negyedfélmillió magyart elszakítani hazájától, hogy velük szakadjon el ringó búzavetésünk is. A magyar ethnikum elszakított területei az ország földjének 29 %-át teszik, de a búzatermésből 33,7, a rozsból 16,9, az árpából 27,4, a zabból 32,9, a kukoricából 36,6 %-kal részesedtek, érthető tehát, hogy vonzó erejük miatt tudta legyőzni a wilsoni elvek hatalmát.¹⁾

A burgonyára nézve azt mondja Buday, hogy normális években fedezi a szükségletet, 1918-ban azonban 6 millió mázsa hiány volt.²⁾ Gyümölcsstermelésünkben »a bőség és hiány meglehetősen szeszélyes változással következnek egymás után.«³⁾

Egyedül szőlőterületeinknek tartottuk meg 85 %-át és a must-termés 61 %-át.⁴⁾ Buday szerint itt nagy fejlődési lehetőségek is vannak még, a mi tapasztalatunk alapján immár tövises ajándéknak kell tekinteni ezt a termelési többletet, melynek, mint lé-

1) Buday László: A megcsonkított Magyarország; Budapest, 1921. Pantheon ir. int. kiadása. 106—108. oldal.

2) U. u. 108. oldal.

3) Buday: m. 109. oldal.

4) U. o. 110. oldal.

nyegében élvezeti cikkeknek az elhelyezése és kivitele különös nehézségekbe ütközik.

Östermelésünk gazdasági mérlegét azonban a többi idetartozó termelési ágak lényegesen befolyásolják. Óriási negatív tétel itt a fatermelés. Hiszen lombos erdőknek 19.8%-át, ¹⁾ fenyő-erdőknek pláne 2.6%-át, tartottuk csak meg és az 1922—31. években tényleg 953 millió pengő értékű fát hoztunk be, vagyis évi átlagban 95.3 millió pengőnyit, ami átlagos évi behozatalunk 15%-át tette, kivitelünknek pedig 20%-át emésztette fel.

Nemesfém és sóbányászatunk egészen elveszett. Széntermelésünknek ugyan megmaradt a kétharmad része és megfelelő rendszabályokkal és üzemi átalakításokkal ezirányu szükségletünket egyenlőre jóformán fedezni tudnók, mégis az 1925—30-as évek átlagában 14 és fél millió mm. szenet hoztunk be évi 58 és fél millió pengő értékben. Körülbelül 3 millió mm.-nyi évi nyersvas-szükségletünk fedezésére évi 2 millió mm.-nyi rossz borsodi vasérctermelésünk maradt meg s bizvást, elmondhatjuk »vasfogyasztók maradtunk, de érctelepeinket más fogyasztóterület kapcsolta magához.« ²⁾

A csonka ország jellegének meghatározásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mezőgazdaság és östermelésre vonatkozó ezen komoly és eléggé soha szem előtt nem tartott adatokkal szemben a régi birodalom ipari és kereskedelmi fejlettségének a lakosság-sűrűséggel legalább is arányban álló mértékében részesedtünk ezekben a kereseti ágakban. Az ipari népességben a magyar ajkuak az általános 54 %-os aránnyal szemben 62.8%-ot tettek. (1910.) A kereskedelmi foglalkozásuk ugyan az összlakosságnak 3.6%-át tették, de a magyarság része itt is nagyobb volt. És habár ezek helyhez kötöttsége nagyobb is volt a köztisztviselőknél, mégis bizonyos beszivárgás e téren is bekövetkezett. De telephely szerint is az iparral foglalkozó lakosság 51%-a jutott a csonka területnek, a 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató ipartelepeknél pedig 56 és fél %³⁾. Az ipartelepek számából is 47.8%⁴⁾

¹⁾ Buday m. 111. oldal.

²⁾ U. o. 139. oldal.

a motorikus erőből 50% esett ide. 1913. év adatai szerint a 3396 millió korona ipartermelési értékből 1887 millió, azaz 55% jutott az új ország területére.¹⁾

Említésre méltó, mert utolsó éveink behozatalában viszonylagosan mind fokozottabb jelentőségre tett szert papiros-behozatalunk, mely békében, az egész országra a kivitel beszámításával nettó 460.000 mm. tett ki, ellenben a csonkaország egymaga behozott 1927-ben 690.871, 1928-ban 791.306, 1929-ben 798.434, 1930-ban 769.670, sőt még 1931-ben is 720.601 m.-mázsát. Értékben ez ma holnap kiteszi egész behozatalunk 10%-át.

A kereskedelemről Buday László igen jellemző képet fest: »Nem a legjobb benyomásokkal fejezhetjük be a szemlét újabb áruforgalmunk felett; a kifosztott ország kereskedelme ez, mely aggodalmasan gyűjt össze mindent, amit még eladhat s kapkodva szerez be olyan árukat, amikhez hozzájuthat.«²⁾

Vaijon ma lehetne-e »aggodalmasan összegyűjteni«, vagy »kapkodva beszerezni«?

Közlekedés tekintetében megtartottuk vasutaink 42.2%-át, de állami, tehát kiépített utainknak csak 28.7%-át. De a vasuti felszerelésből már a mozdonyok 68.7%-át, a személykocsiknak 73.8 és a teherkocsiknak 83%-át ragadták el tőlünk.

Méltó a megemlítésre, hogy Buday szerint, aki ebben egy 1918-ban eszközölt összeírás adataira támaszkodik, az ezeréves ország külföldi tartozása (Ausztria valutáris szempontból belföldnek tekintvén, az ezzel szemben fennállott tetemes tartozásállománynak a figyelmen kívül hagyásával) 2101.4 millió aranykorona volt, szemben 620.3 millió külföldi követelemmel.³⁾ Jó lesz tehát megjegyezni, hogy a mai helyzetünk szempontjából az ezeréves nagy országnak külföldiképen érvényesülő eladósodása kerekén másfél millió aranykoronát tett ki, mely összeg löbb emberöltő alatt gyűlt össze, holott mi, az országnak harmadrésze, rövid öt esztendő alatt jóformán rádupláztunk erre az összegre!

¹⁾ L. Buday m. 153. oldal.

²⁾ U. o. 195. oldal.

³⁾ U. o. 233. oldal.

És érdekes az is, amit Buday a közalkalmazottak kérdéséről megállapít:

Az állami alkalmazottak (beleszámítva az üzeme-
ket is) száma már a háború előtt rohamos növekedés-
ben volt. Ezt mutatja az, hogy az államnak 1904-ben
214.924 alkalmazottja volt, az 1914—15-ös költségvetés
szerint ellenben már 315.428-as létszámot állapítottak
meg azzal szemben, hogy a tényleges létszám 331.900
volt. A megcsonkulás után maradt 177.013 (1920—
21-es költségvetés), tehát a terület 32.2%-a és a népessé-
g 41%-val szemben 53.3%-a.¹⁾ Igazság kedvéért azon-
ban meg kell jegyezni, hogy a nagy országbeli adatok-
ban a közös intézményekhez tartozók létszáma hi-
ányzik, ami épen a tisztviselő-rétegnél jön számí-
tásba (katonatisztek, külügyi szolgálat.) Ez magya-
rázza meg azután Buday ezirányu legszomorubb sta-
tisztikai adatát: azt, hogy a nagyország 48.776 tiszt-
viselőjével szemben a csonkaországnak 52.410 tiszt-
viselője áll! Végül közli Buday azt is, hogy hány olyan
köztisztviselő (üzemek nélkül) volt a megszállott te-
rületeken, akiknek hazaözönléséről szó lehetett és ezek
számát 18.707-re teszi.²⁾ Ezek közül bizonyára ma-
radtak jó néhányan régi tartózkodási helyükön is, vi-
szont azonban csodálatosképen ő még nem veszi szám-
ba az üzemi alkalmazottak ama visszaözönlését, amely-
nek hatása azóta főleg a Máv. nyugdíjterhének ala-
kulásában nyilvánul meg.

És vessünk egy pillantást arra, hogy államháztar-
tási szempontból milyen helyzetet örökölt az új or-
szág. Erre nézve két forrásunk van, az egyik Szabóky
Alajos dolgozata 1922-ből, melynek címe a legjobban
illusztrálja az »új« országról felállított tételeinket ak-
kor, midőn a »volt magyar birodalom« államadós-
ságának megosztására tesz javaslatot és Kállay Tibor
beadványa a jóvátételi bizottsághoz 1923-ból. Az előbbi
szerint az egyenesadók 49.5%-a, a fogyasztási adók
41.8%-a folyt be a megmaradt területen, a dohány-
jövedék jövedelmének 48.7%-át, a bélyeg és jogiér-
tékek és díjak 56.7%-át nyújtotta ez az ország rész.

¹⁾ Buday i. m. 258—259. oldal.

²⁾ U. o. 200. oldal.

Szabóky általában az állami bevételek 46.5%-át származtatja a megmaradt területről. Kállay Tibor a csonkaterület teherbíróképességét az ezeréves ország 40%-ára teszi számításánál. De hogy a jövőre nézve ezek a számítások milyen biztatók voltak, azt igazolja az, hogy Szabóky a söradó 72.6%-ára nézve állapítja meg, hogy a megmaradt területről folyt be ennek összegét kerekén 9 millióra teszi a 12.3 millió aranykorona összbirodalmi bevételből. Valójában pedig ezen a területen aranyértékben sohasem folyt be egy évben söradóban több, mint 4 és fél millió pengő, ez is egészen eltérő, szörnyedelmesen felemelt adótételek mellett. ¹⁾

Ez is mutatja, hogy ezeket a különböző számításokon alapuló összehasonlításokat a háború és összeomlás előtti vonatkozásokkal nem lehet teljesen olyanoknak tekinteni, amelyek az új ország helyzetét és teljesítőképességét meghatározhatnák. Ezek csak fénycsóvák, melyek alkalmasak egyes irányokban a helyzetre élesen rávilágítani, de amelyeket lényegesen módosított egyrészt az új nemzetközi gazdasági helyzet, másrészt az az állapot, amelybe a háború, a forradalmak és az oláh megszállás hozták az országot.

A háború után az egész világ gazdasági állapota hisztérikus elváltozás formájában volt. Az egyik oldalon a termelésüket a korlátlan értékesítési lehetőségek folytán kiterjesztett és sok tekintetben a régi verseny elmaradása folytán változatosabbá tett tengerentúli országok. Átmenetül a japán, de főleg az amerikai egyesült állami termelés, melyek a háborúból csak hasznot húztak anélkül, hogy hátrányait csak érezhetvén is, megismerték volna. Végül a háború által közvetlenül, vagy semlegességük dacára, közvetve érintettek, amelyekben a termelési apparátus legalább nagy mértékben átfurmálódott, hogyha nem is törött le, vagy pusztult el, mint sok háborús ország-

¹⁾ A legutolsó, 1914—15. évi költségvetés rendes bevételeinek összege (az üzemeket is beleértve) 1953 millió, kiadásaié 1878 millió korona volt s így ezeknek az összegeknek a fele, ha nem a 40%-a lett volna hasonló prosperitás mellett a csonkaország költségvetésének felső határa, mely e szerint az 1000 millió pengőt (az üzemekkel együtt) nem szabad lett volna, hogy meghaladja. A söradó-bevétel a pótlékkal együtt 41.5 millió a. k. volt.

ban. És ezek közt, jóformán egész Európa, sokban hiányt szenvedve, minden készlet nélkül, politikai zavaroktól rázva és békekérdések, illetve egyenlőre fegyverszüneti feltételek és megszállások által szétszaggatva: áruira és fogyasztásra éhesen áhítozva mindenre, ami megszerezhető volt, jóformán tekintet nélkül fajtára és mineműsége. És ennek az Európának kellős közepében az új »Hongrie«, amelyet ugyan a háború pusztításai elkerültek, de amelynek gazdasági apparátusa a szolgálatot 1918—19 telén jóformán felmondotta, az utolsó készleteket is felhasználta, a proletárdiktatúra által legyengített termeléssel és elszigetelve az egész világtól, a forradalmak által egyenesen abba a helyzetbe hozva, hogy körülötte az ellenséges új alakulatok úgy, ahogy rendbejőjenek és ha politikailag még nem is, de gazdaságilag már önkéntelenül is meghúzzák azokat a drótakadályokat, amelyeket azután mi is viszonzásul vígan építettünk tovább teljesen megbontva a Dunamedence ama gazdasági egymásrautaltságát, amelynek szükségességét csak a mostani idők tudták valóban bebizonyítani. Az egyetlen nyitott ajtó, a kenyérében szűkölködő osztrák köztársaság volt és a transitó-forgalmat Jugoszlávián át kikényszerítő Olaszország, amelyek elláttak bennünket a legszükségesebbekkel: sóval és cukorral és amelyeknek akkor mi is korlátlan mértékben szállíthatunk volna mezőgazdasági- és állati termékeket az esetben, ha ilyenek a részünkről rendelkezésre állottak volna és ők azokat meg tudták volna fizetni.

Hogy nyomban a megszállások bekövetkezte után a kereskedelmi forgalom hogyan alakult, arra nézve nem ismeretesek a számszerű adatok, kereskedelmi mérlegről csak a forradalom utáni időkben lehet beszélni. Ezek az átmeneti idők kétségtelenül a primitív csempeforgalom és abba belekapcsolódó, legitim formák közt lebonyolódó illegitim kereskedelem ideje voltak, amelyben az esetről-esetre való árlekötés keretei közé tartozott valamely árumennyiségnek a politikai határon való átvitele. Illegitim volt ez a kereskedelem nemcsak alapjában annál fogva, hogy úgy kellett megalkudni az arra való feljogosítás végett, hanem szereplőinek a nagy részére nézve is, mert a régi, szak-

mabeli kereskedelmet itt a személyi összeköttetésekkel bíró dilettánsok teljesen háttérbe szorították. És amily anarchikus volt ez a kereskedelem, épen olyan anarchikusak voltak az árak, amelyeket mindig a kínálat szabott meg, melyet a kereslet utolérni sohasem tudott. Egy teljesen abnormális gazdasági állapot volt ez, amely csak lassan, a készleteloszlás egyenletesebbé váltával és az új alakulatok berendezkedésének kialakulásával vált mind normálisabbá.

Kiegészítette ezt a helyzetet a békeszerződésbeli fizetési kötelezettség ügye, melynek természetbeni szolgáltatásokból és vagyontárgyak átadásából álló része épen ebben az időben bonyolódott le és különösen a vasuti szállítási eszközök helyreállítása és a pécsi bányák kiaknázása terén érvényesítette hátrányos hatását. Bizonyos jóvátételi¹⁾ fizetések a dióhéjban meglevő nemesfém-készletre is hatást gyakoroltak.

Végül egy pillantást kell vetnünk a valutáris helyzetre is, amely a háború ajándéka volt. Ez a helyzet már a forradalmi idők alatt is lényeges változásokon esett át. Az egyes utódállamok e tekintetben különböző helyzetben voltak. Románia, Jugoszlávia és Lengyelország területein többféle valuta találkozott és ezeket kellett közös nevezőre hozni. A másik három ország: Csehország, Németország és Újmagyarország voltak azok, melyek teljesen a koronavaluta területébe estek bele. A három első, valamint Csehország, bár épen az utóbbi volt az, amely végeredményben a régi pénznevezéseket megtartotta, sietve menekültek a valutaközösségből és még javában dúltak a forradalmak idehaza, midőn azok már lebélyegezték és kihámozták pénzjegyeiket a közös burokból. Az Osztrák-Magyar Bank ügyeinek elszámolása és elosztása volt a hajdani közösség leggyorsabban likvidált tényezője, melyre hamar rátették az utódok a kezüket és csak a két maradék-állam: Németausztria és Magyarország maradt meg hosszú ideig közös lepel alatt. De ezek gesciója is hamarosan különvált és már az 1918 őszén nyomtatott 200 és 25 koronásoknak bizonyos szériái csak egyes államok számláját

¹⁾ Békeszerződésbeli.

terhelték. Ausztria ugyancsak hamarosan lebélyegzett, de a lebélyegzetlen bankjegyeket az Osztrák-Magyar Bank tovább is elfogadta és így azok mindaddig forgalomban maradtak, míg Magyarországon is le nem bélyegezték a bankjegyeket és vissza nem tartották a felét, ezzel megnyitva a tudatos államjegyinfláció ama folyamát, amelyet a következőkben lesz alkalmunk vázolni.

II.

Az államjegyinfláció kora.

Két részre oszlik: a tappangó és a nyílt infláció kora. — Az első tartott a Hegedüs-féle próbálkozás bukásáig, a másodikba tartozik a további idő. — Az elsőre jellemző Teleszky nyilatkozata 1920 májusában a Közgazdasági Társaság ankétján a stabilizáció mértékéről (15 cm.-es korona). — Keresk. mérleg alakulása. — 1920 kivételének több, mint felét a bor tette. — Ipar keletkezése. — Megcsonkulás tudomásul vétele. — Elzárkózás a megszállt területektől. — A békeszerződés cseh-osztrák klauzúljának nem alkalmazása. — A Hegedüs-féle symphonia. — Csak elválasztó jelenség, gazdaságilag nem ártott, de elnyomta az önszegély lehetőségének a gondolatát. — A magyar infláció további képe. — Eltérése az osztrákoktól és ennek hátrányai. — Devizagazdálkodás. — Mitzakis félhivatalos kritikája Korányi zárószavaival. — Szigorú ítélet: a »Central des Devises« inkább hozzájárult a magyar valuta esésének fokozásához, mint stabilizálásához. — A második korszak jellegét meghatározzák: 1. a gazdasági helyzet fokozatos javulása; 2. készülődés a szanálásra. — Ker. mérleg további alakulása. — A betétállomány aranyértékben csaknem stabil. — Heinrich-féle vacsora. — Utolsó valutaesés és Kállay bukása. — A hivatalos körök tájékozatlansága az állami bevételekről.

A bajt már úgy örököltük. Már a népköztársaság kormánya foglalkozott ugyan a valutakérdés rendezésével és felvetette az egyszeri nagy vagyondézsmá gondolatát. De hogyha a háború alatt Teleszky János¹⁾ is kényelmesebbnek találta az államkölcsonökökkel leple-

¹⁾ Magyarország pénzügyminisztere 1910—1917-ig.

zett infláció segítségével való hadviselést, mennyivel könnyebben maradtak meg kisebb fajsúlyu utódai ezen az úton, mely a dezolált viszonyok között jóformán lehetlenné vált adóztatás helyett az államköltségek viselésének egyetlen eszközéül kínálkozott. Menthetetlenül rohantunk tehát lefelé a pénzromlás lejtőjén és ez a tény nyomta rá bélyegét az új ország normális létének első négy és fél esztendejére. Mégis ez a korszak volt az, amely mintegy melegágya volt a további idők fejlődésének. Nemcsak a valutáris történet keretén belül alkot egy olyan korszakot, melyet már alakulásának sajátosságaira tekintettel, érdemes szemügyre venni, hanem mellette és ezen keresztül egész gazdasági fejlődésünknek alapjai ebben az időben rakódtak le annyira, hogy a következő idők fejleményei sokban csak annak következményei, a mi ez alatt az idő alatt történt. A bekövetkezéseket valójában csak az ebben az időkbén történt megalapozás tette lehetővé.

Az első roppanás elmúltával valutáris téren is mi tartottuk fenn legtovább a folytonosság látszatát. Mi bélyegeztük le legutolsónak a boldog emlékü kékpénzt, dacára annak, hogy a jegybankpolitika szűkeblű egyoldalúságának első jeleit velünk érzették a régi monarchia ezen egyedül teljesen paritásos intézményének megmaradt vezetői, ekként biztosítva időközi jelentőségüket és egyéni átmentésüket a valójában új korszakba. Pénzügyi vezetőinknek épen napjainkban legerősebben érvényesülő bátortalansága és gondolatlansága akkor is megnyilvánult és bizonyos látszatgazdagság színébe öltöztetett a mindenünnen idemenekült tiszta bankók utolsó lebélyegzése útján. Így jutottunk ahhoz, hogy a régi monarchia alig egy nyolcadát tevő Magyarországon bélyegezték le a kibocsájtott bankjegyeknek több mint egyhatodát. Még az 1913. évi bankjegyforgalomnak a csonka területtel vonatkozásban teljesen ellenőrizhetetlen becslési adatai szerint is alig egyhated része a bankjegyforgalomnak esett volna erre a területre.

Az inflációs korszakot egyébként két élesen elválasztható részre lehet és kell felosztani. Az első a Hegedüs Loránd-féle valutarendezési kísérlet meg-

előző idő, a másik pedig az ezután következő. Az elsőt nevezhetjük a leplezett, vagy fel nem ismert infláció idejének, amelyben még a pénzérték nagyobb mérvű változásának véglegességére nem gondoltak az emberek, sőt az érték bizonyos mérvű helyreállítását is lehetségesnek képzelték. Jellemző erre nézve az az álláspont, amelyet a Magyar Közgazdasági Társaság által 1920 május havában a valutakérdésről tartott értekezleten Teleszky János foglalt el, midőn a nála megszokott elmeállással előadott nézeteit a következő kijelentésbe foglalta össze: »Pozitív számokat mondani most absolute lehetetlen, de én azt hiszem, hogy 40 %-nál magasabb koronát nem csinálhatunk, viszont a minimum a tizenöt centimes korona volna«!

Ebben a korszakban még erősen érvényesültek a háborút követő idők áruritkaságának és különösen a mezőgazdaság terén a termelés háborús leromlottságának következményei. Még egészen az 1921-es termés betakarításáig kötött volt a mezőgazdasági termények forgalma és még a burgonyaellátás is jelentékeny nehézségekbe ütközött. Csupán a takarmányfélékben volt akkor, a lefogyott állatállomány következtében, kivitel, ami azután botrányokra is vezetett. Egyébként az állatexport volt a legjobb üzlet és így ekörül kavargott az a kiviteli botrány is, amelyet könnyen átlátható politikai szempontok boldogult nagyatádi Szabó István személyével hozták kapcsolatba. A helyzet komikumához tartozott, hogy a kiforratlan állapotok között, melyek egész Európában uralkodtak, az állam a kiviteli engedélyekből jövedelmet huzott akkor, midőn a kereskedelmi mérleg katasztrófálisan passzív volt és az 1920. évi mezőgazdasági kivittelt az jellemzi, hogy értékének több, mint felét, a kivitelre került bor tette, mely értéknek az állatok és állati termékek kivitele csak felét, a növényi termékeké pedig alig a hatodát tette ki.¹⁾ Igaz, hogy 1921-ben már lényegesen megváltozott a helyzet, mert a borexport értéke a kivitel egyhatedére süllyedt, annak helyét a növényi termékek foglalták el és egynegyed részét az állatok és állati termékek tették, de a kivitel még akkor is

¹⁾ Szabóky id. javaslatának 47. old.

az egész mezőgazdasági termelés tiszta hozadékának nem érte el a 10%-át. A kivitel jelentősége azután évről-évre emelkedett és az 1920. évi 164.3 millió aranykoronás színvonalról 1923-ban 338.1, 1924-ben pedig (itt már figyelembe kell venni a szanálás hatását is) 575 millió aranykoronára emelkedett. Ezzel szemben a behozatal ebben az időszakban általában stabilnak mondható, 1920-ban 417.3, 1923-ban 423 millió aranykorona, közben a hullámvás kb. 25%-os fölfelé (a legtöbb: 539.4 millió aranykorona). 1924-ben, azután itt is bekövetkezik a nagy ugrás, nagyobb, mint az exportnál, (702.8 millió aranykorona) de ez már későbbi időnek a természetrajzához tartozik.

A gazdasági helyzet és politika szempontjából fontos annak a megállapítása, hogy a magához térő mezőgazdasági termelés ezért még éveken keresztül sem szolgáltatja a kivitel anyagának több, mint a felét. Tehát más termelési ágak is tevékeny szerephez jutottak és a behozatal alakulásában is feltétlenül nyomát látjuk a csonkaország ipari tevékenységének. A háborús termeléshez szokott és abból görcsös erőlködéssel kibontakozni törekvő világipar a maga, közvetlenül a háború után érvényesülő silányságával, amellyel az áruéhes kontinensrészek mohó igényeit selejtes minőségei odadobásával igyekezett kielégíteni, tág alkalmat nyitott az új államok élelmes és tanult iparosai részére, hogy a szükségletet felismerő új gyártási ágakat vezessenek be, fogyasztási árúkat, akár ruházatiakról, akár élelmezésről lett legyen szó, gyártó új üzemeket létesítsenek s így a változott viszonyok között számos új existenciának alapját vetve, épen a feltornyosult bajok által is támogatva, enyhítsenek a felütköző és nehézségekkel fenyegető munkanélküliségen és árúhiányon. Alig egy-két év kerülfordultával egész csomó, ha nem is új gyárkémény, de legalább új és azelőtt gond nélkül a külföldről importált áruk termelését végző műhelyek és telepek tűntek fel mindenfelé és mozgékony és egyelőre legalább virágzó prosperitást lehellő vezetőik máris mindenütt ott voltak, ahol gazdasági kérdések kerültek szóba és hatósági intézkedések befolyásolhatták az új iparok jövőbeli boldogulását. Ez az alkalmazkodási

és elhelyezkedési hullám volt az, mely utjába vetette magát a békeszerződések által teremtett új országok gazdasági politikájának és gyakorolt annak mikénti alakulására mind hatékonyabb befolyást.

A politikába tartozik s azért csak mellesleg érintjük, nehogy azt higgyék, hogy el akarjuk hallgatni, annak megállapítása, hogy a rendkívüli viszonyok között töméntelen tapasztalatlan ember vetette magát a megritkult áruk forgalmának hasznohajtó közvetítésére és számos államszocialisztikus, alapjában véve azonban kiforratlan és eseten tervvel rojtották a gazdasági levegőt azok, akiket a politikai változások felszínre vetettek, vagy akik azokat e réven ki akarták használni. Ez a folyamat, bár a tapasztalatlanok végére mindannyian rajtavesztettek, (persze sok közpénz elpocsékolása kapcsán) mindaddig tartott, míg a divatos szólam szerint, ha egy beszélni tudó marhát tettek volna a pult mögé, a pénz értékének alakulása következtében, az is tudott volna adni-venni. Mihelyt azonban kiléptek a dolgok a pult mögötti eladás és pótlás köréből, akkor ezek a gazdaságilag úgy, mint litikailag éretlen elemek, azonnal felmondták a szőlőgálatot és mindenkor csak kárt okoztak a köznek is, maguknak is. A politikai törekvéseknek gazdasági tapasztalatlansággal való alátámasztása mindig csütörtököt szokott mondani.

A gazdasági körülmények ilyenén kialakulásához elejétől fogva döntő hatással járult hozzá a békeszerződés 200-ik cikkében megállapított legtöbb kedvezményhez való jog is, amely a sajátos érdekeknek megfelelő kereskedelmi szerződések lekötését eleve lehetlenné téve, általános alkalmazásával alapokává vált a magas vámrendszerek kialakulásának. Egyenesen a nemzetek egymástóli elzárkózásának rendszeréhez vezetett ez, és megakadályozta azoknak a kapcsolatoknak az alkalmazását, amelyekkel valamely nemzet az ő különös érdekének és érzelemvilágának is megfelelő helyzetet kihasználhatta volna. Jellemző e tekintetben, hogy a békeszerződés 200-ik cikkében a legtöbb kedvezmény feltétele alól adott függetlenítést Ausztriával és Csehszlovákiával szemben sem vettük igénybe, az akkori viszonyok között nyilván azért, mert ak-

kor még csekélyebb probléma volt mezőgazdasági termelésünk feltűnedező feleslegeinek elhelyezése, semminthogy ezzel szemben, épen ezekkel az országokkal szemben ipari behozatalunkat szabadabbá tegyük. De feltűnő az is, hogy viszont kelet felé sem használtuk ki iparosításunk lehetőségeit és nem kíséreltünk meg oly kereskedelmi politikát, amely a megszállott területekkel való gazdasági kapcsolataink fenntartását, sőt szorosabbra való fűzését szolgálva, ily irányban a jövő valamilyen lehetőségének ajtaját tárta volna fel számunkra. Ez a teljes céltévesztés nagyban segítségére volt elszakadásunk minden irányban való kiélezésével a kis entente összetartó erejének és megteremtette azt a két szék közötti pad alatti helyzetet, amelyben ma találjuk magunkat, akkor, hogyha arról gondolkodunk, hogy szomszédaink melyik csoportja felé orientálódjunk, az agrárállamok felé, vagy az ipariak felé.

Pénzügyi politikánkra ebben az időben még a trianoni szerződésnek az a rendelkezése gyakorolt határozott befolyást, amely a 180. szakaszban elsőbbséget biztosított Magyarországnak minden vagyoniára és jövedelmére a jóvátételi kötelezettségek számára. A forradalom és missziók korszakán átesett gazdasági közvélemény féltett ettől minden maradandó értékű állami anyagi erőt s ezzel eleve eltorlaszolta a pénzügyi rendszer önerőből való helyreállításának minden lehetőségét.

Az inflációs korszak eme rövidebb szakával röviden végezve, pénzgazdasági szempontból azt kell róla megállapítani, hogy a minden kezdeményezéstől való idegenkedés, a jövő lehetőségeivel való foglalkozástól való tartózkodás és a forradalmak és békeszerződés rémségeitől való remegés folytán fordított arányban érvényesült ez időben a pénzmennyiség szaporodása és az infláció erősödése, szemben a vagyonertékek pusztulásával, amely folyamat a forradalmak alatt kitombolva magát, ebben a korszakban is folytatódott, ha már nem is a hazai hitelrendszer kereteiben elhelyezkedett tőke terhére, mert ennek apadása már az 1920. év végére jóformán befejeződött, de a repatriálódással kapcsolatos tőkék elpazarlása formájában és főleg abban, hogy nem sikerült ezeknek a

tőkéknek segítségével a csonkaországbeli tőkeállományt megfelelően emelni.

Az ortodox pénztudósok (Popovics, Wekerle, etc.) szellemi és cselekvési impotenciájának ez a korszaka végül is a Hegedüs-féle argonautant kalandjába torokollott, a vállalkozóbb kedvű Hegedüs Loránd által kézbe kapott volán vezetése alatt az ígéret földjére vezetendő a nemzetet. A Hegedüs-féle valutarendezési kísérletnek jelentősége csak történeti, mert nyomokat egyáltalában nem hagyott maga után sem politikai, sem gazdasági tekintetben. Egy sok jóakarattal megkísérelt mérhetetlen nekirugaszkodás volt, amelyben szándékolt rekordot elérni nem lehetett, de a visszaeső athléta csupán magának ártott, magának sem komolyan, és csak átmenetileg, az ország ott folytatta, ahol nyolc hónappal előbb elhagyta. Az egész pénzügyi szimfoniából csak az a disharmonia maradt vissza, amelyet a virtuóz maga okozott azáltal, hogy utólag azokat okolta bukásáért, akik leglelkesebb hívei voltak.

Hegedüs volt a háború utáni idők különlegességei között az egyetlen pénzügyminisztere a világnak, amelyik az ellenforradalmi Magyarország államhatalmi túltengésének polcára támaszkodva, megvalósította az egész világon kísértő »capital levy«¹⁾ gondolatát. Ő, aki hozzánemértő minisztértársai és azok politikai követői által diktatórikus hatalommal felruházottan, önállóbb volt elhatározásaiban bármely ország pénzügyminiszterénél, papíron kiszámította magának, hogy ha a bankóprést arra az időre megállítja, mialatt terveit keresztül tudja vinni, akkor oly mértékben csökkenteni fogja az egyszeregy szabályai szerint a pénzmennyiséget, hogy annak felére esett értékét felemeli 5 fillérre. Ezt papíron kiszámította s ebből állott egész pénzügyi terve. Ma ezt a pénzértékemelést 1-ről 5-re, de a belföldi vásárlóerőnek is legalább a duplájára, az utolsó 10 év tapasztalatai után, nemcsak lehetetlen, hanem — és ezt az egyet találták el pénzügyi szakörökhöz tartozó heves bírálói — szerencsétlen gondolatnak ismerjük fel. Jellemző az akkori közállapotokra és szakkörökben való tájékozatlanságra is,

1) Általános vagyondézsmá.

hogy ez akkor aránylag gyenge ellenzésre talált és szakkörökben is csak olyasféle sugdolódó ellenállást váltott ki, mint amilyen alattomban nyilvánul meg ma is az erőszakos és káros pénzügyi rendszabályok elleni hangulat. Hogy az akkori viszonyok a jelenlegiekhez mérve, mennyivel jobbak voltak, a termelőmunka mennyivel produktívabb volt, a tökebőség aránylag kedvező és az adóssági teher aránytalanul csekélyebb, mutatta, hogy nemcsak a pénzérték megszilárdítása nem okozott bajokat, pedig hogy ez egy magában is komoly következményekkel járó folyamat, azt a szanáláskor megláttuk, hanem még a szanálás csekély 15—20%-os pénzértékemelésével szemben a külföldi árfolyamban duplára való emelés, (t. i. ennyire tudta felhajtani a pénz értékét) mely ugyan belsőleg kevesebbet jelentett, sem okozott a legkevesebb nehézséget a pénz és hitelgazdaságban.

Hegedüs természetesen elszámította magát úgy a vagyondézma lehető mértéke, mint — különösen — annak időbeli behajthatósága szempontjából. Utólag, megszaladása után, ugyan elsősorban azt mondta, hogy vagyonszállás-terveinek a mezőgazdasági előfelkészítésre vonatkozó lefaragása borította fel számításait, de az, hogy az akkori viszonyok között kétségbevonhatatlanul igen egyszerű eszközökkel, símán és gyorsan keresztülhajtható házvagyonszállás irányában meg sem kezdte lépéseit, tárgyilagos bizonyítéka annak, hogy nem az általa felhozott ok, vagy legalább is nemcsak az idézte elő kudarcát. A valóságban egyáltalán nem pénzügyi terveinek megakadása idézte elő terveinek válságát, hanem az, hogy impulsív emberek módjára, túlhajszolva, pihenésre távozott akkor, midőn a valutajavítással megnehezült (mert ez akkor is megnehezülést jelentett) viszonyok között, dacára, hogy nem zuhant a valuta, mégis fizetésjavítást követeltek azok a közalkalmazottak, akik jogos érdekeinek durva mellőzése a magyar inflációnak az a sajátos átká, amelynek következményeit ma is nyögjük. Hegyeshalmy pénzügyminiszterhelyettes megint megindította a bankóprést akkor, midőn Hegedüs távol volt és pénzügyi tervei éppen megnyilvánulásuk időpontja előtt állottak. A nagybanki köröknek nem titkolt rossz-

akarata kellett immár csak ahhoz, hogy a hatás a zürichi jegyzésben nyomban fokozottabban érvényesüljön. Hozzájárult aztán, hogy Hegedüs, látva számításai bázisának ingatagságát, abban a hitben, hogy titáninak tartott erőlködése megszerezte számára az alapot, mint a szanálási gondolat tulajdonképeni kitermelője, a külföld segítsége felé orientálódott és kölcsöntárgyalásokat is megkísérelt, de az idő akkor, a Ruhr-megszállás előtt, erre egyáltalában nem volt érett. Első tervét illetően megingó érzéssel, második módszerében visszautasítva, otthon pedig aláásva és szárazra téve, mindjárt kint is maradt és »utánam az özönvíz« kiáltással szanatoriumba vonult, hogy kipihenje nagy munkájának fáradalmaikat.

Tervei nem sikerültek és ma már világosan látjuk, nem is sikerülhettek, de ha ezt megállapítjuk, ezzel egyáltalán nem akarjuk azt mondani, hogy Hegedüs Loránd nem lenne közéletünk egyik legtehetségesebb és legképzetebb, jószándékú tagja, akit igaz meggyőződés fűtött mindig és fűt most is, azzal a különbséggel, hogy az ortodox pénzügyi hatalmasságok előtt most már jobban bevonta vitorláit, még hogyha ma sem tudja néha magát teljesen alávetni a sablónos vitorlakezelésnek.

Habár tehát a gazdasági és pénzügyi helyzet további alakulására észrevehető befolyást Hegedüs intermezzoja nem is gyakorolt, lélektanilag volt egy igen nagy és káros hatású következménye. Addig sem dicsekedhetett a magyar közélet azzal, hogy önállóság és akaraterő jellemezné az eseményekkel szemben, de a Hegedüs-féle kísérlet kudarcra után, főleg pedig azért, mert végeredményben az is a külföldi segítség után való szaladásban csúcsosodott ki, végleg lezárult a sorompó gazdasági és pénzügyi téren is önálló cselekvésünk horizonija előtt és még ma is feltétlenül érvényesül minden illetékes körünkben a felfogás, hogy a mi sorsunk a külvilág függvénye és csupán az abba való belekapaszkodással segíthetünk magunkon. Istenverte rögeszme ez, mely épen az egyetlen középeurópai és középdunai népet szállta meg, mely természeti helyzeténél és a multból örökölt szellemi képességénél fogva, alkalmas lenne az önálló boldo-

gulásnak talán keserves, de mindenesetre lehetséges megvalósításával megmutatni a világnak, hogy a földtekének ez a része sem egyszerű játéklabdája a többinek és irányt szabhatna a Dunamedencében nyomán kialakuló életképes gazdasági élet formájának úgy, hogy ezáltal az áldozatos küzdelme által biztosítaná magának ebben az új alakulatban a hagyományaihoz és törekvéseihez méltó helyet. Erről mondunk mi leismét és ismét minden esetben, midőn az önálló cselekvés lehetőségét az utópiák honába utaljuk!

De lehetséges az is, — bár erre még senki sem terjesztette ki vizsgálatait — hogy a Hegedüs-intermezzo abban az irányban is hatást gyakorolt a magyar infláció történetére, amely legnagyobb sajátosságához tartozik, s ez az, hogy t. i. szemben az osztrák inflációval, sokkal nagyobb szerepet játszik benne a magánhitel, szemben az állami szükséglettel, mint amabban. Kétségtelen ugyanis, hogy a Hegedüs-féle defláció nemcsak komoly ijedtséggel töltötte meg Csonkagyarország bankárait, akik éppen azért akkor — csodálatosképen — ellenségei voltak a vállalkozásnak, hanem bizonyos mértékben valóban meggyengítettek a hiteltőke helyzetét és a vagyonértékek csökkentése révén előidézte azt a tőkemenekülést, amely minden mesterséges pénzértékemelési folyamatnak, pl. a mainak is, kísérője, úgy, hogy pillanatnyilag, midőn a kurzus megfordult és éppen az 1921. évi termés értékesítésének az ideje bekövetkezett, készséges visszhangra találtak a hitelszervezetnek a termés finansírozásának nevezett folyamatra irányuló követeléseit, amelyek behatással voltak a pénzszaporulat állami, illetve magáncélokra való felhasználási arányának alakulására.

Az inflációnak immár feltartóztatás és minden ellenelgondolás nélküli kifejlődésének ideje következett be. Egy évnél hosszabb időszak, melyben hagytuk magunkat az események és kényszerűségek által sodortatni, teljesen arra szorítkozva, ami a magyar inflációnak sajátos képét végleg meghatározta, hogy ezer gyepelővel és zablával fékezzük az inflációnak állami célokat szolgáló részét! Abban az időben szörnyen büszkék voltunk, hogy az osztrákok szocialista-ízű

megélhetési indexének alkalmazására rávenni nem hagytuk magunkat. A mi szörnyedelmes számú közalkalmazotti karunk mellett ezt végzetesnek hitük és akkor — ez csodálatosan jellemzi az idők változását — a minden szocialista-ízű dologtól iszonyodó politikusok a munkaadók testületeivel karöltve, a forradalmi tanulságoktól remegő közvélemény segítségével meg tudták akadályozni azt, hogy a pénzjavadalmak a pénz vásárló erejéhez igazodjanak. Ma már be kell látnunk, hogy a szenvedés, amelynek ezzel az érdekelt társadalmi osztályokat kitettük, az ebből származó érzés erejével nemcsak az akkori gazdasági viszonyokat befolyásolta szükségképen, hátrányosan, hanem a mai felfogásra is lényeges befolyást gyakorolt. Természetes, hogy ez az egyoldalú, merően szűkkeblű pénzpolitikai felfogás egyéb irányokban is odahatott, hogy a »papírból nem lehet aranyat csinálni« jelszónak teljes mértékben bedölvé, az infláció minden hátrányát kikóstoltuk, annak minden előnye, vagy legalább enyhítése nélkül. Michel Mitzakis munkájából, aki a kormány félhivatalos segítségével »Le relèvement financier de la Hongrie et la Société des Nations« című 1926-ban Párisban megjelent munkájában ezeknek az időknek a természetrajzával is tüzetesen foglalkozik, és akire így többször hivatkozni fogunk az alábbiakban, különösen pedig ott, ahol a devizagazdálkodásról lesz szó, fogunk igen érdekes megállapításokat idézni. Mitzakis állítja azt, hogy minden ország inflációjának megvolt a maga sui generis természete és ez vonatkozik különösképen a magyar inflációra is, melyet az említett szempontok makacs érvényesítése különböztet meg az osztrák inflációtól. Ezek a sajátosságok számadatokban is visszatükröződnek. A leplezetlen infláció korszakát megelőző időben megnyilvánult a két ország teherbíróképességének különbözősége abban, hogy a magyar pénzérték a kibocsátott bankjegyek kisebb mennyiségét bírta el, azaz már kevesebb pénzmennyiség lejjebb nyomta az értékét, mint az osztrákok pénzéét. Abban az időben minálunk sem az állam nem használta fel oly bőségesen a pénzt kiadásaira, sem a magángazdaságot nem láttuk el jobban vele és hogy annak dacára, követte pénzünk az osztrák pénz érték-

görbéjét, azt lélektani momentumnak s a megszokásnak tulajdonítottuk, mely szerint egy fazékba csapták össze a kettőt mindig a külföldön. Hegedüs nagy érdemének tekintettük, hogy elszakította a magyar pénz árfolyamát az osztrákétól s valóban az az időköz akkora lendületet adott az osztrák inflációnak, amelyet sok időbe került behozni. Egészen véve, a két ország inflációja körülbelül ugyanazon véghez jutott el és a két új valuta közt alig nagyobb a hivatalos árfolyamkülönbség, mint amennyit a kettő arányának a régi aranykoronához viszonyodó különbsége kitesz. De hogyha összehasonlítjuk a pénzmennyiségnek az árfolyamhoz való alkalmazkodását, akkor mindig megtaláljuk azt a megfelelő különbséget az osztrákok javára, amely különbség egyszerű érzékeltetője nagyobb gazdagságuknak, amelynél fogva megfelelően több pénzjegynek forgalomban létét bírják el.

Lehet, hogyha Ausztriában nem egy évvel korábban állott volna meg a pénzmalom, akkor az osztrák gazdasági helyzetnek megfelelően is nyilván nagyobb lett volna az osztrák valuta elértéktelenedése a magyarénál, de így a körülmény, hogy a két valuta értékbeli kiegyenlítődését akkor érte el, midőn Ausztriában épen a duplája került forgalomba annak a pénzmennyiségnek, mint Csonkamagyarországon, igazolja, hogy a két ország gazdasági ereje ugyanígy aránylik egymáshoz, tehát úgy, mint a 2 (Ausztria) az 1-hez (Magyarország). Egyébként ezt igazolja az a körülmény is, mely szerint a valutarendezés óta is ugyanígy aránylott (normális viszonyok között) egymáshoz a két országban a forgalomban lévő bankjegymennyiség. Akármilyen kiegyensúlyozatlanok legyenek tehát az osztrák köztársaság gazdasági lehetőségei, melyeket kellő ipari kivitel biztosítása nélkül, amelyből beszerezhetők a hiányzó megélhetési eszközök, nem lehet rendben tartani, amely körülményt különösen a háború utáni idők zavarai közepette, oly sok könnyörület kiváltására tudott Ausztria felhasználni, alapjában véve, amint azt a jelenlegi helyzet is igazolja, amelyre nézve immár kétségtelenül meg van állapítva, hogy a mi süllyedésünk jóval nagyobb, a valóban szegényebbek is mindig mi voltunk, azok, akik a háború alatt is maximálások

és rekvirálások nyomása alatt termeltünk, mikor papíron és vagyoneértékben a másik fél korlátlanul gazdagíthatta magát. Hogy ez így van, azt mindig elműlasztottuk kellő mértékben a világ szeme elé állítani!

Ugyanígy, összecszerülésében is ellenőrizhető, hogy a leplezetlen infláció további időszaka alatt is minél kevesebbet törekedtünk felhasználni az állami kiadások fedezetére a papírpénznyomást. Közvetlenül Hegedüs után ugyan ez adta meg a lökést tervének felborítására, de már akkor felállítottunk egy külön parlamenti bizottságot Teleszky János elnöklete alatt, amelynek mindenkori előzetes hozzájárulásától függött a papírpénz szaporításának a lehetősége, ez az igen szűkkörű ötös bizottság pedig már 1921 őszétől kezdve, míg egyrészt a legszűkebben mérte az engedélyt az államkassza felé, sietett bedölni a termés finanszírozása jelszavának és megereszlette a magángazdaság felé azt a csapatot, amelynek működése azután újabb különbségre vezetett a magyar infláció és a többi országok hasonló folyamatai között. Két adatesoport érzékelteti ezt a különbséget, egyrészt a lezáródó inflációk azirányu mérlege, hogy a forgalomban levő papírpénz mily százalékban, mire használtatott fel, másrészt valamivel kevesebb élességgel az új jegybankok kezdeti mérlegei. Az előbbi adatok szerint a két szomszéd-államban az államcélokra, illetve magángazdasági célokra használt infláció fordított viszonyban állt egymással, vagyis míg Ausztriában kétharmadrészen állami célokat szolgált és csak egyharmadrészen magángazdaságiakat, nálunk éppen fordított a viszony. Az utóbbiak szerint 1923 január 7-én, midőn az osztrák nemzeti bank működését megkezdte, az állam adóssága a banknál a forgalomban levő bankjegyek 60 %-ának felelt meg, amivel szemben a leszámolt váltóanyag az állami tartozás egynegyedénél alig többet, az egész jegyforgalomnak 18%-át tette. Ellenben másfél évvel tovább tartó inflációs időszak után, melynek a legnagyobb rombolása éppen az utolsó időre esik, a Magyar Nemzeti Bank 1924 június 30-i kimutatása szerint az egész inflációs időszak alatt a magyar állam teljes egyharmaddal, kereken egyezer milliárd papírkoronával kevesebbet fordított kiadásaira, mint 1923

január 7-ig az osztrák állam, ellenben a magángazdaság, még az 1923—24. évi téli leszakadás és a takarékkorona behozatala után is ugyanannyi hitellel rendelkezett papírkoronában, mint a kétszerakkora pénzforgalmat ugyanazon körülmények között kibíró osztrák gazdaság. Az infláció tipikus idejére vonatkozó viszonylatokat már jeleztem.

Egyébként az inflációs folyamat szakadozottan érvényesült. Eleinte az említett ötös bizottság fékjétől eltekintve, minden további intézményes rendelkezés alkalmazása nélkül folyt a bankönyomás az állami kiadások fedezésére és a termésértékesítés finacirozásának javára. Ez 4 hónap alatt mintegy harmadára csökkentette a pénz értékét és hogy ebben, szemben az államháztartás szükségletével, mekkora része volt a magángazdaságnak, azt bizonyítja az, hogy a rákövetkező hat hónapban a valuta értéke nemcsak stabil volt, hanem még közben emelkedett is, hogy azután 1922 júniusban meginduljon az újabb zuhanás folyamata. Ugyanez idő alatt, 1921 júliustól novemberig a forgalomban levő papírpénz 17 milliárdról 24-re emelkedett, 1921 november végétől 1922 június végéig 24-ről 37-7 milliárdra. A rövid időbeli gyors emelkedés tehát sokkal többet értett a valutának, mint a csaknem ugyanolyan mérvű hat hónap alatti lassú haladás, melyet a gazdasági élet egészen türethetően megemésztett!

Érdekes, hogy ismét az aratás idejének bekövetkezése borította fel a helyzetet 1922 júniusában és bekövetkezett először a külföldi leromlás kezdete s azt követte júliusban a belföldi zuhanás, hogy újra novemberig tartson el. Aztán megálljon egy kis időre és az új évtől kezdve lassú fokozottsággal tovább haladjon ismét a termés betakarítása előtt szaladva meg. Ez az 1923. évi őszi folyamat azonban egészben véve a pénz értékének felére csökkenése körén belül tartotta magát, míg nem be nem következett már a szanálással kapcsolatos intézkedések égisze alatt az az utolsó nagy zuhanás, amely egyenesen mesterséges tényezők közrejátszását mutatja és csak arra volt jó, hogy a külföldi tanácsok viszonylagos jóságát bizonyítsa be és kibuktassa a pénzügyminiszteri székből azt a Kállay Tibort, aki egész tudását a szanálási mű létrehozásának mun-

kájába állította. Egészen bizonyos, hogy ennek a folyamatnak volt köszönhető a későbbi felesleg-gazdálkodás kifejlődésének a lehetősége is azáltal, hogy nagyban hozzájárult a spekulációs tőkék mobilitásához s így a szanálással bekövetkezett egészségtelen konjunktúra felidézéséhez is.

Az 1922 nyarán felütődő újabb pénzromlási hullám kapcsán történtek az első további állami intézkedések az inflációs hatások csökkentésére. Behozták az első értékálló adónemet, a búzaföldadót és ezzel szemben törölték a legigazságtalanabb fejadót, az örleési adót, melynek a bolettával kapcsolatban lisztforgalmi adó formájában való újabb feltünése megvilágítja a gazdasági viszonyainkban megnyilvánuló fatális körforgást. Ekkor fektették le, habár csak papírvalutában az állami bevételeknek ama rendszerét, mely ma is jóformán érvényben van, mert a szanálás retortáján is sikeresen átment és ugyancsak bevezették a devizagazdálkodás korlátozására vonatkozó ama intézkedéseket, amelyeknek visszatérte ugyancsak ezt a körforgást, de egyuttal azt is igazolja, hogy mily nehezen tanulnak az emberek még akkor is, hogyha saját tapasztalataikra tekinthetnek vissza.

A pénzgazdálkodási rendszabályok ama korszakában még nem igen tudtunk maguknak azok helyes, vagy helytelen voltáról tiszta képet alkotni. A devizaforgalom korlátozására nézve bevezetett és sokban elméleti tételekkel indokolt intézkedések célirányossága iránt való kételkedésünket azonban hamarosan felkeltették a megnyilatkozó tünetek, melyek egyrészt a pénzjegyek kivitelének tilalmával ott is rést ütöttek a nemzetközi forgalomban, ahol nem saját pénzünk értékingatagsága képezte a külföldi kapcsolatok akadályát, mert meg lett volna a készség a velünk való forgalomra, másrészt fájdalmasan kellett tapasztalnunk az árubehozatal korlátozásában jelentkező ama hézagokat, amelyek segítségével importőrök jelentékeny mennyiségű és értékű árut hoztak be az országba oly módon, hogy az így keletkezett tartozásokat azután a külállamok diplomáciai képviselőinek segítségével követelték ki Jegyintézetünk devizaosztályának gyenge készleteiből. Ugyanaz a devizavédelem szempontjából

meddő és káros folyamat volt ez, mely a népszövegségi jelentések szerint 1931 után is sok ideig jelentkezett a clearing-egyezmények által támogatott szükségtelen behozatal formájában.

A devizakorlátozások rendszere káros és célra nem vezető voltának megállapításánál azonban, bár arról már az inflációs időben is meg voltunk győződve, és ezt a meggyőződésünket az a módszer, ahogy azt újabb korszakában ismét alkalmazták, úgy, hogy Mr. Tyler is meg kellett jegyezze, hogy nem a kiviteli devizára való ráfekvés a fontos, hanem a devizák bevétel céljaira való felhasználásának ellenőrzése, éppen, mert oly hatalmas rendszerrel és oly hatalmas védelmezőkkel állunk szemben, amely utóbbiak talán rossznéven is vehetnék, ha országgyilkos rendszerüket tudatosan, hibás alkalmazással is vádolnók és ezzel hazafias magyartunkat is kétségbe vonnók, tiszteletet követelő tanubizonyságokra hivatkozhatunk.

Mindenekelőtt a rendszer egészét illetőleg idézhetjük Középeurópa legkiválóbb üzletemberének, Meinl Gyulának, a hatalmas és világhírű gyarmatárú-kereskedőnek, cukorka, csokoládé- és konzervgyárosnak a véleményét. Ő »Sakk a devizagazdálkodásnak!« című cikkében a következőket mondja: »Minden logikusan gondolkodó előtt világos kell, legyen, hogy a devizagazdálkodásnak semmi köze sincs a valutavédelemhez. A legjobb esetben meghatározott külön érdekeket védelmez, azokat is csak rövid időre és a fizetésre való képtelenséget, vagy erre való hajlandóság hiányát is csak rövid időre képes elleplezni. Valutánk az utóbbi időben nem a devizagazdálkodás folytán volt stabil, hanem annak ellenére!« Azt állítja egyenesen Meinl, hogy a devizagazdálkodás legfeljebb mesterségesen magasabb árakat biztosít bizonyos köröknek, de tönkreteszi a hazai lakosságot és a belföldi piacot és ezzel azokat is sújtja, akik annak eredetileg előnyeit akarták élvezni. Végül rámutat Lengyelországnak az ellenkező álláspont segítségével elért eredményeire. Nincs módunk ezen kérdések kifejtésébe elmélyedni, de mindenki gondolkodhatik a fentiekben és azon, hogy egy ilyen gyakorlati üzletembernek mi-képen lehet ez az álláspontja.

Tulajdonképeni tekintélyül a már említett Mitzakis-féle munkára hivatkozhatunk, amely munka csak magyar hivatalos tényezők utbaigazításai alapján kormánytámogatással íródhatott és amelyhez olyan férfiú írt zárószót, aki sokkal kiemelkedőbb szerepet töltött be államgazdaságunk lefolyt 15 esztendejében, mint háromizbeni pénzügyminiszter és a külföldi pénzügyi tárgyalásokat irányító párisi követ, semhogy erre vállalkozott volna akkor, hogyha a munkában kifejtett nézetek az övéitől lényeges részekben eltértek volna: br. Korányi Frigyes. Ez a munka egyéb erre irányuló vonatkozásai mellett, nyolc teljes oldalt szentel kizárólag annak, hogy lesújtó kritikával illesse a Centrale des Devises de Budapest működését.¹⁾ A »Centrale« — úgymond — a korona külföldi vásárló erejének órévé játszotta fel magát, kötelezte a magyar exportőröket, hogy az eladásaik fejében belföldi árakat belföldi pénznemben fogadjanak el. A szabályok eszközeivel való ezen szigorú beszolgáltatási kötelezettség közvetlen hatása a mezőgazdasági kivitel hátráltatása volt, melyet ezidőben túl magas árfolyamra felértékelt devizák felszámításával fizettek ki.« Akárcsak a mai időkről volna szó! Egy másik helyen pedig azt mondja, hogy »1922 végétől kezdve a kivitel igen súlyosan megadóztatta a Centrale des Devises. Amde amellett, hogy az exportra hátráltató, az importra pedig — mint jelenleg is — biztató hatást gyakorolt a devizaközpont, valutapolitikai szempontból sem tudott kitűzött feladatának megfelelni.«²⁾ »Azok mellett a zavarok mellett, amelyek a devizaközpont a gyakorlati kereskedelmi forgalomban előidézett, azt is meg kell állapítani, hogy nem volt képes sem a tőkemenekülésnek gátat vetni, sem a spekulációt megakadályozni.« *»Mindent egybevetve, azt mondhatjuk, hogy a Centrale des Devises inkább hozzájárult a magyar valuta esésének fokozásához, mint stabilizálásához!«*

Ennek igazolására Mitzakis közli a budapesti (zugbani) dollár-árfolyamokat, párhuzamosan a ma-

1) Lásd Mitzakis id. m. 121—129. old.

2) U. o. 134. old.

gyar korona newyorki árfolyamával¹⁾ és megállapítja, hogy míg a devizaközpont felállítása előtt a két árfolyam általában fedte egymást, addig az ezt követő időkből többnyire több magyar koronába került a dollár Budapesten, mint Newyorkban. Tüzetes adatokat közöl arra nézve, mennyire nem volt képes — rövid időközöktől eltekintve — a központ kielégíteni az igényeket és milyen kétségbeesett és esztelen eszközökkel, egyenesen aranyexporttal (melyről akkoriban annyit hallottunk suttogni) és korona-pénzjegyeknek külföldi kínálatával igyekezett magának biztosítani azokat a devizaeszközöket, amelyeket feláldozott a korona-árfolyam mesterséges tartásának oltárán, oly módon, mintha egyszerűen az ablakon szórta volna ki. És tud Mitzakis arról az esetről is, amit 1924 januárjában rendezett a központ, akkor, midőn a Budapesten 130.000 koronára emelkedett fontsterlingnek lenyomása végett összes készleteit a piacra dobta, mialatt Londonban 90.000 korona fölé a font árfolyama nem emelkedett és utóbb már 70.000 koronáért is hiába kínálták.²⁾

Ezt követte az 1924 február havi valuta-katasztrófa, melynek nemcsak hogy nem tudta útját állani a Devizaközpont, hanem előbb említett próbálkozásaival önmagát gyengítvén, ahhoz lényegesen hozzájárult, rátevén ezzel a koronát eredménytelen és haszontalan, de egyuttal káros tevékenységére is. Ezután rövidesen meg is szűnt a jelentősége, mert működésbe léptek a szanálással kapcsolatos rendszabályok, melyekről utóbb lesz szó s amelyek szerény keretei igazolják, hogy több ésszerűséggel és az adott helyzet őszinte figyelembevételével, mily kevésre lett volna szükség a normális devizahelyzet eléréséhez.

Az 1922 nyarától számítható, közel két esztendő időköznek története két párhuzamos folyamatot foglal magában, az infláció továbbfejlődésével kapcsolatos gazdasági helyzetalakulást egyrészt, a szanálásnak nevezett helyreállító akcióra irányuló munkásságot másrészt.

¹⁾ U. o. 135—142. old.

²⁾ Lásd Mitzakis id. művének 125. old.

Az infláció, mint említettük, a maga szükségszerűségével tovább haladt, mert egymagában azok a homeopatikus szerek, amelyek az állami bevételek rendezésében jelentkeztek, nem lehettek alkalmasak az áradat feltartására. Jellegében és formáiban azonban ugyanaz maradt és a Teleszky-féle tanács árguszemekkel vigyázott, nehogy papírosból aranyat lehessen csinálni és legfeljebb magánhitel céljaira volt elnézőbb a bankópréssel szemben. A gazdasági élet így tovább haladt és — dacára a Devizaközpont a mobil tőkék kiüldözésére irányuló tevékenységének, egyrészt a menekültek tőkéinek jelentős beözönlése, másrészt a termelő munka és vállalkozási kedv fellendülése és a legutolsó, a mezőgazdálkodást és állattenyésztést korlátozó rendelkezések megszüntetése folytán elég előnyösen alakult. Kétségtelen tanujele ennek a kivitel alakulása. Kiviteli többletre ugyan, hála a Devizaközpontnak, szert tenni nem tudtunk, ámde ha nem is érte el értékben a kivitelünk a behozatalt, mégis az 1920. évi 164.3 millió aranykoronáról 1921-ben 253.9, 1922-ben 330.1 és 1923-ban 338.1 millió aranykorona értékre emelkedett, ami mellett még számításba volna veendő a behozatal és kivitel összehasonlításánál az is, hogy a behozatali értékek a vámsorompóknál külföldi valuta átszámításával még jó értékben vétettek számba, korábban, mint ahogy azok valóban a belföldi értékesítésre kerültek, ellenben a kivitel értéke magyar koronában utólag, a határ kifelé irányuló átlépésénél számíttatott át aranykoronára, tehát itt egy értékkülönbség jelentkezik a behozatal javára, szemben a kivitel valódi értékével. A behozatal értékében mindamellett dacára a valutajavulással kapcsolatos 1922-es esztendőnek, amelynek ily értelmű kiugrása ismét csak a belföldi deflációnak a hazai gazdálkodás szempontjából káros és a behozatalt megkönnyítő hatását bizonyítja, sem volt több az emelkedés az egész időben, az 1920—1922. és 1923-ban betartott színvonallal szemben 25%-nál, ellenben a kivitel értéke ugyanezen idő alatt 100%-al emelkedett!

A mezőgazdaságra nézve ez az idő alapján véve a magához térés, újból való beinstruálódás és a régi adósságtól való végleges szabadulás időszaka volt.

Ez az, az egyetemesség szempontjából, álkoniunktúra vetette meg tulajdonképeni alapját a földbirtok háboru utáni tulértékelésének, mert hiszen természetes, hogy az infláció reflektorfénye mellett, a készpénzből élő osztályok szükségével szemben kettősen pompásnak tetszett minden, a mezőgazdálkodással kapcsolatban álló boldogulás. Nemcsak a kereskedelem látszott akkor minden rátermettséggel is könnyű megélhetést biztosító foglalkozásnak, hanem épen úgy a mezőgazdálkodás is. Mindenki a föld után vetette magát, aminek következtében nemcsak az eddigi földesurak fájlalták rettenetesen a földreformnak nevezett mozgalom érvényesülését, nemcsak az újabb időbeli földszerző elemek ordították tele a velökszembeni pártosság vádjának siralmaival a külföldet is, hanem a mindezen nyílt vagy burkolt utakon érvényesülő ellenállás dacára igénybe vett területekből is minél kevesebb került a tulajdonképen arra hivatottak kezébe, mert a nem mezőgazdasággal foglalkozó értelmiség ragadta magához különféle tiszteletreméltó jogcímek örve alatt azt, amit elérhetett, másrésztől a politikai hatalom birtokába visszakerült nagybirtokosság is mindent elkövetett, hogy amit leadni kényszerült, elsősorban a nincstelenek szájbetömésére fordítottassék ahelyett, hogy a helyes agrárpolitika szerves céljainak szolgálatába állítottatott volna. Mig tehát egyrésztől jótéteményként hatott a mezőgazdaságra az infláció, másrészt melegágyává vált a később felderült ama bajoknak, amelyekkel majd találkozni fogunk. Az egyesek és azokon keresztül az egyetemesség számára tehát új bajok is csiráztak, de egyelőre a gazdasági erősödés volt tulsúlyban úgy, a mezőgazdaságban, mint az iparban is.

Az ipar ezalatt az idő alatt vetette meg végleges alapját későbbi kifejlődésének. Ez az idő volt valójában az, midőn, a Devizaforgalom korlátozására vonatkozó rendszabályok kihatása alatt is, intézményessé lett az elveszített területektől való elszakadás gazdasági politikája azáltal, hogy 1923-ban felcseréltük a régi monarchiából hátramaradt és átértékelésektől eltekintve is érvényben tartott vámtételeket egy saját vámtarifával, amely körül igen éles harcok folytak

akkoriban, de végeredményben már volt az iparnak s különösen az ujonnan keletkezett nagyiparnak kellő ereje ahhoz, hogy ezt a tarifát teljesen saját képére teremtsé. Emlékeztetek azok az elkeseredett csaták, amelyeket egy értelmesebb kisebbség az ősz Matlekovits Sándor vezetése alatt az új tarifa behozatala ellen vívott. Le kell szögezni, hogy ebben a küzdelemben a mezőgazdasági érdekképviselők alig vettek részt, már akkor kiállítván magukról a szegénységi bizonyítványt. Így a Ferenczy-féle magas tarifa tervezet győzött avval a beállítással, hogy az abban felsorolt autonóm vámtételek csupán harci eszközök a mezőgazdasági exportra kedvező kereskedelmi szerződések kötéséhez és ezekkel érvényük meg is fog szünni. Amivel szemben 1929-ben ugyanazon Ferenczy Izsó beismerte, hogy a magas vámtételeknek a célra való felhasználása teljesen csütörtököt mondott, de azok hatályban maradtak s míg védték a hazai ipart, tágitották az agrárollót a termelési költségek emelésével sújtva a mezőgazdaságot!

1923-ban rendezést nyertek az insbrucki egyezményrel a háboru előtti adósságok is, melyeknek valorizálását követelte az ellenséges és semleges külföld. Körülbelül 1100 millió koronányi állami és közületi (fővárosi) adósság ügye nyert rendezést a békeszerződésben megszabott megosztási kulcs szerint oly módon, hogy annak szolgálata kereken évi 10 millió pengő (arányban) évjradékot követel meg. Az egyezmény ugyan akként rendelkezik, hogy időközönként revízió alá vehető, de bár tettek erre irányuló lépéseket velünk szemben a szanálás felesleggazdálkodásának boldog idejében, ezt a veszedelmet sikerült elhuzni s az ma már véglegesen elkerültnek tekinthető. Egyébként a magyar infláció természetrajzának megfelelő, említésreméltó körülmény még, hogy az őszes érdekelt államok kormányai igyekeztek ezeket az időket felhasználni arra, hogy a Caissé Commun¹⁾ kezelése alá tartozó cimletekből kötelezettségüknek megfelelő mértékben befedezték magukat, csak nálunk nem gondolt senki erre.

¹⁾ Így hívják az ezen háboru előtti közadósságokat kezelő és Párisban székelő intézményt.

Az 1923. évben tartott első népszövetségi ülés volt továbbá az, amely elé a magyar kormány először terjesztette abbeli kérelmét, hogy a népszövetség vegye kezébe a magyar pénzügyek rendezését. Nyomban, az osztrák szanálás tető alá hozatala után, következett ez be. Ettől fogva, bár, mint látni fogjuk, eleinte súlyos akadályokba ütközött ez a kérelem, a magyar kormány pénzügyi tevékenységét jóformán az erre irányuló törekvés töltötte be, mert elejétől fogva oly biztatásokban is részesült, melyek folytán a tárgyalások teljesen sohasem szakadtak félbe. E tárgyalásoknak a lefolyását magának a szanálás művének méltatásával összefüggésben fogjuk vázolni, itt csak arra mutatunk rá, hogy a nagy tervekbe való belemerülés mellett senki sem akadt idehaza az illetékesek közül, aki annak bűvkörén kívül tartva magát, kísérte volna éber figyelemmel a pénzügyi jelenségek valóságos alakulását és tette volna meg idejében azokkal szemben a megfelelő intézkedéseket, aminek folyamánya volt azután az inflációs korszak amaz utolsó megrázkódtatásának előidézése, amely valóban gyengítette az ország gazdasági erejét, de fokozta egyúttal az ezen idők rémületén alapuló balhiedelmek erősödését.

Már a devizaközpontra vonatkozó, ismerteteti kritika szerint, épen annak tevékenysége folytán, bizonyos rendellenes tünetek jelentkeztek a pénzgazdaságban és súlyos különbségek álltak elő pénzünk belföldi és külföldi értékelése körül. A mesterséges devizagazdálkodás és a papirkorona nyílt és rendes árfolyama körüli homályosságok azt a tőkeállományt, mely még a legnyomoruságosabb országban is a gazdasági élet fölött úszik, mint a hab a sörös pohárban, ideges mozgásokra készítette és azt, az összes vagyoneértékek bizonytalanságát, főleg a részvényekben kifejezésre jutókét idézve elő, a tőzsdére zudította. Ez a példa erejével hatott, mindenkit a spekuláció könnyű sikerével csábított és az ezeket a célokat az infláció bizonyosságával felemelkedő árak mellett kockázat nélkül ellátó kölcsön-tőke horribilis napi kamatozását idézte elő. Tombolt a tánc a spekuláció aranyborjuja körül.

És az embereknek, miként a tömegeknek rendszeren, nagyjában igazuk is volt. Mert a belföldi és

külföldi pénz közötti értékkülönbözet, melyet ez a folyamat mélyített ugyan ki, de amelynek eredete a devizaközpont elhibázott magatartására vezetendő vissza, hamarosan a belföldi árakat a pénzszaporulat mértékén jóval túlmenőleg emelte, ami a külföld előtt a pénz külföldi árfolyamának mesterséges és a valóságtól eltérő mértékben való tartásának látszatát nyújtotta.

És itt kaptuk az első, sajnos, hiábavaló leckét abból is, hogy mily óvatosan kell venni ama külföldi u. n. érdektelen szakértőknek a tanácsait belföldi gazdasági kérdésekben, akik csupán az eléjük táruló jelenségeket nézik, azokat vizsgálják meg úgy elméleti tudásuk, mint igazságosnak tekintett érdekeik lámpavilágánál és anélkül adnak útmutatást a jelenségekkel való elbánásra, hogy azoknak sajátos körülményeibe belemélyedni szükségesnek találnák. Így adták a kedvező elintézés állapotába jutott szanalással kapcsolatos tárgyalások népszövetségi szakértői a pénzügyi bizottság 1923 december eleji végső pénzügyi bizottsági ülésében azt a tanácsot a magyar kormány-nak, hogy le kell szállítani a papírkorona zürichi árfolyamát a belföldi árindexnek megfelelő színvonalra. Nem gondoltak a gonosz szellemekre, amelyeket ezzel az országra rászabadítottak.

A hazai viszonyokra jellemző, hogy midőn ezzel a nyilván elfogadott utasítással a kormány-kiküldöttek Genfből hazatértek, aznap, egy politikai vacsora keretében már kikürtölték a bekövetkezendőket. Ezzel megnyitották a zsilipeket. Mielőtt még azok a rendszabályok, amelyek a külföldi kurzust a belföldivel összhangba voltak hivatva hozni, érvényesülhettek volna, a spekuláció már nem csak megjátszotta a valuta-csökkenést, hanem azon átcsapva, messze, tovább rántotta magával az árfolyamot. A dicső emlékű és most újból hatánkodó devizaközpont pedig teljesen elmúlászott az erre felkészülést és zavaros eszközeivel, sikertelen és már említett költséges intervenciójával csak még súlyosbította a bajokat. Holott mindezt el lehetett volna kerülni egyedül azzal az őszinte vallomással, hogy ehhez a valutaki egyenlítési játszamához nem vagyunk felkészülve, azt csak oly, fedezett hely-

zetben hajthatjuk végre, amelyikhez az eszközöket nekünk a bölcs tanácsadók kell rendelkezésünkre bocsássák.

A valutánk értékének egy héten belül egyharmadára csökkenése és az árindexnek 8.000-ról 14.000-re való ugrása pánikot idézett elő és míg egyrészt a szánálás ezzel meglepett apostolának, Kállay Tibor pénzügyminiszternek sajnálatos bukását idézte elő, másrészt annak a készpénztőke romlásnak, amely a háborús és forradalmi inflációk lezajlása után az infláció további korszakában nagyjában el volt kerülhető, új és oly hatalmas lökést adott, hogy azt a hátralevő rövid korszakban kiheverni már annál kevésbé lehetett, mert épen a bekövetkezett túllengés következtében, immár a külföldi szakértők is a valuta bizonyos értékemelését tartották szükségesnek, ami két részből állott, egyrészt a pánik utáni magához térés mintegy 2.000-el javította a korona-indexet, másrészt a fonthoz lett kötve a további sorsa. Mindez veszteséget jelentett a gazdasági életre nézve és az, hogy az 1924 februári nagy zökkenő után a betétek értéke ennek dacára az 1923 december 31-én kimutatott 162 millió aranykoronáról¹⁾ 1924 június 30-ra csak 150 millióra csökkent,²⁾ azaz az időközi csökkenés alatta maradt a 10%-nak, mutatja, hogy ebben az időben a gazdasági élet már mily nagy mértékben beletalálta magát az infláció jelenségeihez való alkalmazkodásba. Ez a meglepő és kiáltó adat egyuttal a legfényesebb cáfolata annak, hogy ezek az idők egyáltalán a gazdasági romlás idői lettek volna, inkább a gazdasági magához térései voltak, mert hiszen az ország jelentékeny adósságtömegtől szabadult, amivel szemben a mobil tőke ama vesztesége, melyet pedig minden infláció szükségszerű velejárójának tekintenek, sokkal csekélyebb volt, mint általában feltételezik. Mert hiszen 1913-ban a megmaradt ország területén levő pénzintézetek betétállománya 2751 millió aranykorona³⁾ volt ugyan, amely összeg papíron 1916-ban megkerülte a 3000 mil-

1) Lásd Mitzakis id. m. 365. old.

2) U. o. 183. old.

3) Kállay Tibor p. m. beadványa a jóvátételi bizottsághoz.
45. oldal.

liót, de már akkor lecsökkent az aranyértéke 2.200 millió aranykorona alá és ezt az állományt a forradalmak pusztító viszontagságai 1920 december 31-re 170 millióra szállították le.¹⁾ Tehát a tulajdonképeni, általunk nyíltnak nevezett infláció kezdetét megelőzőleg már megtörtént a nagy tőkepusztulás. Ellenben az 1921., 1922. és 1923-as fő-inflációs években az egész csökkenés, miután 1923 december 31-én 162 arany millió volt az állomány, alig 6.5%-ot tett. Ime, így fest a valóság, szemben a célzatosan elénk festett rémképekkel!

A nemzeti közérdek és a nemzeti gazdaság egyenes szempontjából tehát a vázolt inflációs idők nem voltak oly vészesek, mint ahogy beállítani szokták. Amint ezt az inflációt nem gazdasági okok idézték elő, hanem politikaiak, akképen hatásának káros oldalai sem gazdasági téren nyilvánultak meg, hanem a szociális oldalon. Amint igen sok gazdasági alany előnyhöz jutott általa és terhes adósságaitól szabadult, ennek folytán a közösség is csak könnyebben tudott az új adottságokhoz alkalmazkodni, a hátrány egyesekeket ért és igaza volt Teleszkynek, midőn az inflációt egy igazságtalan adóhoz hasonlította, abban is, hogy ha az ilyen adónak hozamát otthon használjuk fel, az egyetemességnek nincs vesztesége, ez a veszteség teljesen és egyoldalúan azokat sújtja, akik az adót kénytelenek anyagi áldozatokkal viselni. Miután azonban az infláció adója a fogyasztót sújtja és a termelőt támogatja, a gazdasági tevékenységnek s azon keresztül a nemzeti gazdaságnak szempontjából könnyebben elviselhető, mint — mondjuk így — az ezzel ellentétes folyamat.

Az inflációs folyamatnak eme végső akkordja végül még arról rántotta le a leplet, hogy mennyire tájékozatlanok voltak az államháztartás intézői az állami bevételek valóságos körülményei felől. Meg kell ezt említeni, mert ennek a következő időkre egyenesen vészes következményei voltak. A hivatalos körök ugyanis egy utolsó hazai nekilendüléssel, egy kényszerkölcsön formájába öltöztetett, rendkívüli adó-

¹⁾ Kállay id. munkájának u. o. oldalán.

val határozták el áthidalni a szanálás művének tető alá hozásáig terjedő időt és a tervezett és előbb vázolt valutaértékleszállítást. Egészen naiv formában, a vagyon- és jövedelmi adó bizonyos többszörösében akarták ezt megszabni, nem véve tekintetbe azt, hogy ezek az adónemek, az akkori viszonyok között ugyan kibírhatóan, de sokaknál nem a valódi prosperitásnak megfelelően sújtották az adózókat és — főleg az inflációs pénzürtékszámítás folytán — a nagy vagyonokat nem tudták megfogni, ellenben igen mély szociális rétegekig lenyúltak. Diszkrécióról persze itt sem volt szó és a tervet már szélteben-hosszában bírálhatták, mielőtt életrekeltésének ideje közel lett volna. Ez az izgalom is hozzájárult a közelgő katasztrófához. Ellenben az illetékes tényezők sem a helyzet erre jelző tüneteit nem méltatták figyelemre, sem semmiféle komolyabb és közmegnyugvást keltőbb tervvel annyira nem foglalkoztak, hogy midőn a bekövetkezett események hatása alatt, máról-holnapra intézkedni kellett a további bajok elkerülése végett, teljes felkészületlenségükről tettek tanuságot. Nem akadt senki, aki az állami jövedelmek mibenlétéről tájékozódást tudott volna nyújtani, stabilitás feltételezése mellett sem tudták megjelölni sem a szükségletet, sem a remélhető bevétel összegét. Ennek volt a következménye úgy az, hogy az időköz számításán felüli elhúzó-dása dacára, a kényszerkölcsön elmaradt hátralékait sohasem hajtották be és a szanálást oly állambevételi bázison hajtották végre, mely, alapjában véve, messze meghaladta az ország teherbíróképességét, kárt okozva a magángazdaságnak és megvetve alapját annak a felesleggazdálkodásnak, mely későbbi bajaink meleg-ágyává vált.

III.

A szanálás műve.

Ausztria és Magyarország különböző helyzete a háború után. — A magyar szanálás politikai ára. — Nyilatkozat a Habsburg-kérdésben. — Lemondás az oláh károkról. — Kállay terve 650 millióról, a Népszövetség 250 millióra redukálja. — A magyar tervezet távolabb állott a valóságtól, mint a komolytatannak nyilvánított népszövetségi. — A bevételi rész eltérése a valóságtól. — Felhatalmazás külön községi pótlékokra. — A jegybank. — Állam az államban. — Olyan helyzet, mint Törökországban a háború előtt. — Váltók továbbadásának lehetősége. — Adójizetés kikerülése. — Parlamenti tárgyalás jelületessége. — »Fait accompli«-nak tekintetik. — Zimmermann és Smith. — A mi szanálási kölcsönünket nem kellett államoknak garantálni, de fezőrök révén jutottunk hozzá.

Ausztria igen ügyesen intézte dolgait a háború után. Ausztria, bár a háború folyamán annyit keresett, maximálás és rekvirálás nélkül, az anyagiakat elég könnyelműen kezelő közös hadvezetőség jóvoltából, amennyit csak akart, az összeomlás pillanatától fogva ügyesen kihasználta élelmezési szükségének egyoldalúságát és — in politicis is — a jó fiú szerepét biztosítván a maga javára, az egész világ rokonszenves könyörületét magára tudta összpontosítani. Nekünk, bár elvitázhatatlanul mi voltunk a szerencsétlenebbek és aránytalanul szegényebbek, a jóllakott koldus szerepét kellett vállalni és irigyektől körülvéve és rosszabb politikai helyzetünkben, némi nagyhangúsággal is fűszerezve, nem helyeztünk kellő súlyt arra, hogy élesen a világ elé állítsuk a telekamrájú nádfedeles viskó rongyos gazdájának párhuzamát a múkincsekkel tele palota korgó gyomrú lakójával. Pedig a háború utáni

látszatkonjunktúra évtizede alatt minden múkincs, vagy afféle, hacsak nem volt — mint a német mondja — »niet und nagelfest« — eredményesen volt értékesítható, amint azt osztrák barátaink szükség esetén be is bizonyították.

Denikve Ausztria volt az első a háborút veszített népek meghagyott államai között, amelyiken megesezt a győzők szíve és amelyik a népszövetség új intézményének magas támogatásában részesülve, egy időre, ha nem is mindenkorra, ahogy tervezve volt, rendezte állampénzügyeit és pénzrendszerét. Az erre vonatkozó tárgyalások 1922 őszén folytak le és az új osztrák nemzeti bank 1923. jan. 7-én kezdte meg működését jeléül a nagy mű tető alá jutásának. Csak természetes, hogy ezeket a tárgyalásokat mi élénk érdeklődéssel kísértük, hiszen, a Hegedüs-féle elgondolás dugába dőlte óta végleg megrögződött nálunk is az a meggyőződés, hogy mi is csak idegen segítséggel tudunk az infláció keserves körforgásából kilábalni. Nem is volt semmiféle más terve kormányzatunknak, amely csak az osztrák szanalási mű fogantatbavételét leste, hogy azon nyomban maga is a népszövetség elé járuljon a maga kérelmével.

Azonban a magyar kérelem teljesítése formailag sem ment olyan simán. Míg a nyomorában vergődő Ausztria kedvező politikai beállítására alapján minden további nélkül elérte, hogy a jóvátételi bizottság minden ilyenmü kötelezettsége alól felmentette, amivel szemben ott az volt a bökkenő, hogy a helyzet tulajdonképpen rossznak való beállítása folytán most már az ilyfajta üzletekhez még nem szokott pénzvilággal szemben még a győztes államok kormányainak kellett a jóállást elvállalni, hogy a kölcsön valóban létre jöjjön, minálunk a dolog a jóvátételi bizottság előtt hamarosan megtorpant. A népszövetség ugyan jóindulatúan fogadta a kérelmet, kiküldöttjei már 1923 márciusban a helyszínen tanulmányozták a viszonyokat és kedvező javaslatot tettek, de bár a magyar kormány 1923 májusban a Londonban összeült jóvátételi bizottság előtt újra kifejtette érveit, az, a kiséntente jóvoltából mégis megtagadta a nyujtandó kölcsöntől az elsőbbséget és ragaszkodott velünk

szemben fennálló elsőbbségi jogaihoz, dacára, hogy azok alapja sem volt még távolról sem meghatározva akkor. Okai ennek a döntésnek kizárólagosan politikaiak voltak, amit igazol az, hogy jóformán politikai feltételek ellenében néhány hónap múlva már a bukaresti kisentente konferencia volt az, amely a jóvátételi bizottság előtt kérelmünk pártfogójának játszotta fel magát, nem átvállalva erre nézve ünnepélyes deklarációt kürtölni világgá.¹⁾

Mihelyt lemondtunk a román megszállás okozta károk megtérítésének igényléséről és kormányunk, a hazai közönség tudta nélkül, nagy titokban, külön iratváltás alapján kötelezte magát minden Habsburg-restauráció megakadályozására, benne voltunk az egyenesben és immár a gazdasági romlásunkból kárt szenvedő kisentente a saját érdekében azon volt, hogy szanálásunk műve létrejöjjön.

Megindultak tehát 1923 szeptemberében a komoly tárgyalások és november hó végére már élvben nyélbe is ütődtek a dolgok. A Kállay Tibor által készített eredeti előterjesztésben kívántak²⁾ azonban változáson mentek át azért, mert a népszövetség kiküldött szakértői jobban tisztában voltak rövid betekintés után helyzetünkkel, mint saját embereink. Kállay eredeti terve szerint nem kevesebb, mint 650 millió aranykoronányi kölcsönre lett volna szükségünk, hogy ezzel öt év alatt egyensúlyba hozzuk államháztartásunkat. Az első évben 150 milliónyi deficitet kellett volna ebből fedezni, azután 140 milliónyit és így tovább, az első évben nyilván mindig csak annyival kevesebbet, amennyi az első 150 millióból idővel a kölcsön szolgálatára kellett volna. Nyilvánvaló ebből az, hogy — szemben a tényleg megvalósított terv feltételeivel — annyi észszerűség volt ebben az első tervezetben, hogy az egész kölcsönt nem egyszerre akarták volna felvenni vagy legalább semmi esetre sem egyszeri elszámolásra.

A deficitből egyébként — az 1922/23 évi költségvetésen alapuló és annak kilenc-tizedik hónapjára terjedő

¹⁾ L. Mitzakis id. 201. old.

²⁾ L. Kállay id. memorandumát.

eredményei szerint a tervezet nyilván a népszövetség kiküldötteinek 1923 husvét táján való ittlétével kapcsolatban kapott formát, — a közigazgatási kiadásokra 100, az üzemi kiadásokra kereken 50 millió aranykorona esett volna, ezt kellett volna egyelőre fedezni s azután, eleinte lassub, utóbb gyorsabb tempóban öt év alatt eltüntetni. A legtanulságosabb azonban az ezekkel a számításokkal kapcsolatos költségvetési összegeket emlékezetünkbe egyszer visszaidézni! A Kállay-féle emlékirat 23-ik oldalán szerepel az a kimutatás, amely szerint az állami bevételeket (üzemek nélkül) 176 millió aranykoronáról 316 millióra akarták felemelni, a kiadások pedig 259 millióról 299, illetve a beruházásokkal ugyancsak 316 millióra emelkedtek volna. Az üzemek tényleges bevétele számítva lett 108 millió aranykoronára, kiadása 1922/23-ban beruházások nélkül kereken 125 millióra, beruházásokkal 164 millió aranykoronára, a végeredmény is jóformán eszerint lett volna számítandó. A tervezet tehát egy, beruházások nélkül, 440 millió aranykoronás, beruházásokkal 480 millió aranykoronás összeret elérésére irányult, amelyben az 1922/23-as tényleges, aranyértékre átszámított kiadásokkal szemben csupán a közigazgatási részben volt beállítva egy 57 millió aranykoronás kiadásbeli emelkedés, melyből 34 milliónak kellett volna esni az illetmények emelésére.

Ha nézzük ezeket az összegeket, elámulunk. Eszünkbe jut az, amit fentebb arról a tájékozatlanságról mondtunk, amelyet pénzügyi kormányzatunk vezető funkcionáriusai az állami bevételek tényleges képe és lehetőségei felől elárultak. Ugy látszik, hogy ez a tájékozatlanság kiterjedt nemcsak a bevételi források reális lehetőségeire, hanem a kiadások valóságos aranyértékére is, mert nem lehet feltételezni azt, hogy tudatosan hamis számítási kulcsokkal dolgoztak volna, ami, elvégre, nagyon változó pénzérték mellett lehetséges lett volna. Nyilvánvalónak kell ellenben venni azt, hogy ha még is törekedtek közelíteni pl. a tisztviselői fizetések évi átlagos aranyértékének helyes átszámítási arányszámát, valószínűleg csupán a valutaárfolyam alapján eszközölték ezt az átszámítást,

figyelmen kívül hagyva a sociális index mellőzésének mintájára a megélhetési indexet, amelynek a valutaindexszel való összehasonlítása révén mégis csak rá kellett volna jöjjenek számításaik irreális voltára. Mert csak így lehet megérteni azt, hogy 102 millió aranykoronás személyi kiadási tétellel operáltak és ennek 136 millióra való felemelkedését vették számításba. Quae mutatio rerum, ezzel szemben a szanalási mű végeredményei alapján kialakult 550 millió pengő! De majd ezekkel a számváltozásokkal úgylis lesz még elég dolgunk.

A Kállay-féle emlékirat tartalmával kapcsolatban még két körülményre érdemes rámutatni. Az egyik az emlékirat 43-ik oldalán szereplő 7. számú melléklet, amely az állami alkalmazottak 1923 május havi állapot szerinti illetményeiről szól és a készpénzfizetés aranyértékét a békebelinek 10.30%-ában mutatja ki az alkalmazás fokozatával fordított arányban. Ezeket a fizetéseket azután a teljes egyenlőség alapján, sőt a családtagok számával sokszorozottan kiegészítette az u. n. természetbeni ellátás és ez mind együttvéve tette ki a 102 millió aranykorona személyi kiadást. De hogy ennek csupán 34 millióval, tehát 33%-al való emelésével ezt a kérdést akkoriban elintézhetőnek vélték, jellemző.

Még érdekesebb fényt vetnek a későbbiek szerint kialakult helyzetre, de főleg az új helyzetben érvényesüléshez jutott véleményekre az emlékiratnak a nemzeti jövedelemre vonatkozó megállapításai. Kállay 2666 millió aranykoronára teszi az 1913. évi nemzeti jövedelemből a csonka területre eső részt, amelylyel szemben 1021 millió aranykoronában számítja ki az 1921. évi nemzeti jövedelmet. Hogy ez hogyan viszonylik az 1926. évi Fellner-féle kiszámításhoz, arra annak idején fogunk rámutatni.

A Népszövetség által elfogadott végleges tervezet két irányban változtatott lényegesen az előterjesztett javaslaton. Az egyik volt a költségvetés számszerű kiképzése, a másik pedig az ennek megfelelő és a kölcsönszolgálat által fedezésre kerülő hiányok összege, amelyek megváltoztatásának megfelelően módosult az engedélyezett kölcsön összege is. A leglé-

nyegesebb a mi szempontunkból ezek közül a változások közül az volt, amely bátran belevágott az előterjesztett tervezetbe és a szanálási időt öt évről háromra szállította le, egyuttal a deficitek összegét is kb. harmadával már a kiindulásban csökkentve, az engedélyezett kölcsönt 250 millió koronára szállította le. Végtelenül sok bajtól óvta meg az országot ezáltal, mert hiszen kiderült, hogy magához a szanálás műveletéhez ekkora összegre sem volt távozlól sem szükség. De a költségvetés tervezett tételei is lényeges és alapos módosításokon mentek keresztül s annak összege erős tempóban jelentékenyen tágítva lett. Egyenesen kómikus, midőn a szanálási mű által előírt eme költségvetési tételekre nézve az álkonjunktura és felesleggazdálkodás által elragadott lelkek ráütötték a közvélemény előtt annak bélyegét, hogy ezek a számadatok lehetetlenül és irreálisan alacsonyok voltak. Ezzel szemben a valóság az, hogy a Kállay-féle összeállítás 299, illetve 316 milliójával szemben a szanálási terv 344.6-tól 387-ig emelte a közigazgatási költségvetést és az üzemek deficitjét a megelőzőleg megállapított 76.3 millióról 30 milliós évi átlagra szállítva le, azt csak az utolsó félévben szüntette meg. Az így jelentékenyen felemelt közigazgatási költségvetés összegével arányban emelkedtek természetesen a személyzeti kiadások is a kezdeti 157.6 millióról 242.2 millióig! Tehát már az első félév szerint is meghaladta a személyi kiadásokra szánt összeg a Kállay-féle tervezet végösszegét és egészen véve a szanálási terv a közigazgatási költségvetés kereteit 34%-kal, a személyi kiadások kereteit pedig 66%-al emelte. Ezeket a számadatokat talán soha senki sem hasonlította össze, vagy ha ezt valaki meg is tette, az is már régen elfelejtette. Arról pedig szó sem lehet, hogy a szanálási tervezet magasabb végösszegei ne lettek volna nagyon is komolyan vett tételek. Annál inkább, mert hogyha megnézzük a költségvetési reformterveknek a dologi kiadásokra vonatkozó tételeit, azt látjuk ezzel szemben, hogy ezek általában nem emelkednek, sőt határozottan megnyilvánul bizonyos redukcióra való törekvés is, ami az »egyebek« tételeinek 88 millióról 71.6 mil-

lióra való fokozatos leszorításában jelentkezik.¹⁾

Még a költségvetési reformterv bevételi részével foglalkozunk röviden. Annak mélyrehatóbb méltatásáról majd ott lesz szó, amidőn az eredményekről és az egész folyamatnak a valóságban való érvényesüléséről fogunk beszélni. Maga a terv azonban igen körültekintő gonddal foglalkozott államháztartási bevételeink megállapításának ügyével és míg az egyenes adókat, mint az állami bevételek legigazságosabb formáját, fokozni törekedett, a Kállay-féle tervvel szemben (80 millió aranykorona) azoknak csaknem kétszereséig való fejlesztését véve számításba, addig a forgalmi adó visszafejlesztését vette tervbe, szemben a Kállay-féle 110 millióval, 80 millióban határozván meg a maximumát s azt is lecsökkentve 65 millióig. Így a két tervezet közötti különbszet 316-tól 400 millió, azaz 84 millió lényegileg az egyenes adóból származó többleten alapul, sőt egy 15 milliós forgalmi adócsökkenés az, amely a terv egész — utóbb cserbenhagyott — tendenciáját elárulja, mely nyilván a javuló viszonyok között bővebben bejövő egyenes adóbevétel esetleges többletbevételét általában a forgalmi adó csökkentésére akarta felhasználni. Igazat adva azoknak, akik a forgalmi adónak teljes eltörölését követelték, de akkor, amidőn az erre szolgáló fedezet másra használtatván fel, azt a költségvetésből törölni már nem lehetett.

Az 1924. évi IV. törvénycikk második szakaszának melléklete foglalja magában azokat a részletes intézkedéseket, amelyek a szanálási terv költségvetési részével kapcsolatosan az ott lefektetett tételek megvalósítását kellett biztosítsák. Úgy a kiadások apasztása, mint a bevételek fokozására nézve, itt igen szigorú rendszabályok sorakoznak fel, amelyeknek a kiadásokra vonatkozó része, ha betartatik, sok bajtól megkímélhetett volna, a tragikumot azonban a másik rész foglalja magában. Az itt letett fokozások és tételek, akármilyen rövid ideig voltak is általában érvényben, — sok tekintetben azonban ma is érvényben vannak — bőségesen megfeleltek annak, hogy a tervbe

¹⁾ Lásd az 1924. évi IV. t. cikket.

vett és elképzelt összegeken *messze felülhatadó állami hozamokhoz vezessenek* és ezzel hamarosan arra az útra tereljék a szanálás nagy művét, amelyre kitervezői sohasem gondoltak s amely azután meghozta azokat az eredményeket, amelyeket, ha erre gondoltak volna, bizonyára megakadályoznak.

És hogy az élet mennyire más fejlődést vehet, mint azt, gyakran feltételezik, annak az egyik, a feledés homályába merült rendelkezése ezen mellékletnek újabb bizonyítékává vált akkor, amidőn a bevételre vonatkozó erőlködésnek megszabott keretben való szükségességét, sőt eredményszerinti bizonytalanságát oly komolyan vette, hogy a rendezett táncsú városoknak az esetre, ha a kereseti adóból, a forgalmi adójutalékból, fogyasztási adókból és illetékekből eredő jövedelmeikből, számba véve még a pótagót is, nincs elég bevételük szabályszerűen megállapított költségvetési kiadásaik fedezésére, megadja azt a jogot, hogy a területeikről származó e jövedelmek után a jövedelmi adóról szóló törvény alapelveinek megfelelő külön községi adót vethessenek ki. Vajjon ki gondol ma erre a felhatalmazásra akkor, amidőn ezen igazságos külön községi adó helyett egyszerűen a foglalkozás és megélhetés híján levőkre kivetett kereseti adót emelték fel egyoldalulag! És bizonyára jellemző az is, hogy a magyar kormány akkor vette fel ezt ama legfontosabb felhatalmazások sorába, melyeket a külföldi szakértőknek is bemutatott, mikor a városok legtöbbször már két év óta fürdött a Kállay-féle 1922. évi adóreform egyoldalú áldásaiban s már megmutatta a példát arra a költsékezésre, amely azután hamarosan általánossá vált. Nem csoda, ha ennek folytán még most is ott kísért a külföldiek lelkében, akiket ennyire félrevezettek, a magyar helyhatóságok költsékezésének általános rémregéje. Aminek oka az is, hogy ennek a költsékezésnek a csökkentését gr. Károlyi Gyula kormánya felvette a Népszövetséghez intézett előterjesztésébe.

A tervezet bevételi részének egész összeállítása magán viseli a bélyegét annak, mennyire nem volt egyáltalán képük az illetékes magyar köröknek arról, hogy stabil valuta mellett hogyan alakulhatnak a

magyar állam bevételei, ami aztán természetesen befolyással volt a külföldi szakértők véleményére is, habár azok így is jobban meg tudták közelíteni a valóság lehetőségeit.

A szanálás tervének második része a valutáris kérdések rendezésére vonatkozó és a magyar jegybank létesítésével kapcsolatos intézkedésekből állott. Ez a rész volt az, mely a legkevesebb érdeklődést váltotta ki, annyira magától értetődőnek tekintette mindenki az intézkedések ezen körét, teljes bizalommal az iránt, hogy az erre vonatkozó tételes rendelkezések és az azok kapcsán létesített intézmények mindenben megfelelnek az egész világon leghelyesebbnek talált szempontoknak. Habár tehát a szanálási terveknek államháztartási és ezzel kapcsolatos kölcsön felvételi része bizonyos, alább érintendő bírálatnak s így bizonyára megfelelő vizsgálatnak is alá lett vetve, a jegybankra vonatkozó rendelkezésekkel tüzetesebben foglalkozni, egyoldalúan az érdekelt jegyintézetektől eltekintve, senkinek sem jutott eszébe. Pedig most utólag, épen itt találunk olyat, ami nem úgy lett szabályozva, ahogy, az a hazai gazdasági és pénzügyi érdekekre tekintettel szükséges lett volna és amit kritikai szemüveg alá venni és esetleg megghiányolni akkor, amikor erre még meg lett volna a lehetőség, nagyon is érdemes lett volna.

Itt van mindjárt a legfontosabb, az alapszabályok 1. szakasza, a maga két bekezdésével, melynek elseje a bank feladatát határozza meg, a másik pedig azt a súlyos kötelességet rója a bankra, amely kötelesség sehol másutt, semmiféle jegybank régebbi alapszabályában nincs benne *expressis verbis* még akkor sem, hogyha ennek a kötelességnek a teljesítése egyébként a lehetőség határai között magától is értetődik. A különbség mégis az, hogy az adott esetben a bank vezetősége hivatkozhatik arra, hogy ezt az alapszabályok »*et si fractus illabatur orbis*«, ha minden egyéb török és szakad is, kötelességévé teszi »gondoskodni arról, hogy *jegyjeinek ez az értéke*, amely az aranyváltás érték állandó valutával bíró országokra szóló *váltók árfolyamában jut kifejezésre, állandó maradjon.*« Ez a kötelesség így előírva seholsem létezik és

mint a viszontagságok igazolják és amint azt a fentebb kihagyott feltétel is bizonyítja, mely ezt a kötelezettséget csak arra az időre állapítja meg, amíg a »bankjegyek érczel való beváltása törvényesen nem szabályoztatik«, nem is tehető soha sehol sem valamely jegybank feltétlen kötelezettségévé.

Ámde épen olyan jellegzetes az első szakasz első bekezdésének a szövege is, amely a pénzforgalom szabályozása és a fizetések kiegyenlítésének megkönnyítése mellett, a majdan bevezetendő készfizetés előkészítése és fenntartásának biztosításán túl csupán azt teszi feladatává, hogy »a rendelkezésre álló tőkék hasznosításáról gondoskodják«. Egyetlen szó sincs pl. arról, hogy melyek azok »a rendelkezésre álló« tőkék, vagy, hogy kik is bocsátják azokat rendelkezésre? Hiszen semmiféle jegybanknak sincsenek »rendelkezésre álló« tőkái, illetve — amennyiben a bankjegyfedezetül szolgáló nemes ércet és nemes valutákat ez alatt érteni lehet —, nem ezeket bocsátja rendelkezésére a nemzeti gazdaságnak, hanem az ezek ellenében — több-kevesebb összegben — kiadott bankjegyeket és így a banktól magától függ az, hogy mennyi tőkét bocsát a gazdaság rendelkezésére. Más tőkeforrása egy jegybanknak nem lehet!

Mindkét esetben sémákkal állunk szemben, amelyeket először az osztrák szanalásnál alkalmaztak, azután nálunk és végül ugyanúgy a németeknél, de mégis bizonyos különbségekkel. Ezt bizonyítja, hogy a német szöveg nem tartalmazza az »a« névelőt, melynek pedig a német nyelvben megvan a teljes analogonja s így a »verfügbarren Kapital« alatt nemcsak rendelkezésre »álló«, hanem rendelkezésre »bocsátható« tőkét is lehet érteni, ami már sokkal többet jelent. Mindenesetre erőszakosan háttérbe van szorítva a tőketeremtésnek az a funkciója, amely alapján véve minden fizetést és nemes fémet helyettesítő eszköznek, tehát a bankjegy kiadási szabadalomnak is alapvető feladata. Ellenben az 50.-ik cikk második bekezdése a kormányzatot külön is kötelezi, hogy az első cikk második bekezdése szerint terhelő köteletségben a bankot megakadályozni nem fogja. Ez ellen — risum teneatis — (ki gondolná)

a m. kir. közigazgatási bírósághoz intézendő panaszra ad jogot! Ez akar lenni az absolut biztosíték arra, hogy a kormány ne kényszeríthesse a bankot jegykibocsátásra. Hát ennek a biztosítéknak az alkalmazására nem került sor, mert — miként látni fogjuk — nem a magyar kormány kényszerítette reá a pénzügyi és gazdasági politikáját a bankra, hanem megfordítva! Egyébként az alapszabályoknak még csak két rendelkezésére mutatunk rá.

Az egyik az, mely, szemben pl. a német birodalmi bankra vonatkozó rendelkezésekkel, váltók »továbbadását« engedni meg (57. cikk a) pont), amely azután alapja lett annak a szerencsétlen műveletnek, amellyel a bank 1931-ben váltóanyaga egy részét a nemzetközi fizetések baseli bankjának adta tovább, a másik pedig a 88. és 89. cikkeken foglaltatik, amelyekből kiderül, hogy a banknak, ha úgy találta volna helyesnek, igenis joga lett volna a 86-ik cikk által előírt fedezeti arányon túlmenően is kibocsátani bankjegyeket, de — itt a bökkenő — fokozatosan emelkedő adóval rója meg az állam javára a kibocsátott többletet. Abból azonban, hogy a 88-ik cikk b) pontja a 18%-ot is meghaladó kibocsátást külön adótétellel róttta meg, nyilván való, hogy a szanálás szakértői gondoltak arra, hogy bekövetkezhetik, hogy a bank ezt a határt is kénytelen lesz túllépni. Nagyon érdekes ezeknek a rendelkezéseknek az emlékezetét a felforgó viszonyok közt feleleveníteni!

Nem is lehet ez másképen, mert hogyha a szanálás szakértői komolyan feltételezték, hogy a művüket alátámasztó kölcsön megfelelő részleteire valóban szüksége lesz az államnak a tényleges deficit fedezésére, akkor nem számíthatván arra, hogy egyidejűleg mindjárt megnyílik az ország gazdasága számára az egyébkénti külföldi kölcsönök árja, nyilván nem gondolhattak arra, hogy egy 30 millió aranykoronás alaptőkéjü intézet, amely egy százmillión felüli állami tartozást is átvesz, fennállásának alig több, mint féléves időszaka után már alaptőkéjének hatszorosát meghaladó arany- és devizakészlettel fog tudni rendelkezni. Miután pedig nem csak gondolták, de bizonyosra vették, hogy a bankkal szemben való igények,

a megszokott magyar virtushoz illően a termés értékesítésének örve alatt már annak betakarítása után nyomban jelentkezni fognak, tehát igenis intézkedtek aziránt, hogy ez lehető is legyen, akkor is, hogyha annak túlságba terjedése elé fékekről jönnek láttak is gondoskodni.¹⁾

Az eképen súlyosnak ígérkező átmenet megkönynyítése végett azonban annak folytán is, hogy a szanálási mű tető alá hozatala időt vevén igénybe tulajdonképen el is telt az első félév anélkül, hogy az a gyakorlatban érvényesülhetett volna, átmeneti intézkedésekről is gondoskodtak, amelyek a devizahelyzetnek is segítségére voltak és a bankóprésnek már előre való megállítását tették lehetővé. Ilyen volt az a kölcsönelőleg, amelyhez 1924. júniusában jutott az állam, közvetlenül a bank működésének kezdete előtt, azután az ipar és mezőgazdaság által nyújtott devizakölcsön, amelynek lehetőségét ugyancsak a külföld adta meg. Ezek egyrészt lehetővé tették azt, hogy az állami üzemek jelentékeny tartozásainak kifizetése útján belföldiek is devizákhoz jussanak, valamint ezek képezték kiindulási alapját a nemzeti bank devizagazdálkodásának is kapcsolatban az ominózus devizaközpont egyidejű megszűntetésével és a devizagazdálkodási korlátozások hatályon kívül helyezésével. Jellemző, hogy a devizaközpont egész devizakészletének értéke, megszüntetésekor összesen 1 millió svájci frank volt.²⁾

Nem lehet célunk a szanálási mű tüzetes leírása. Csupán egyes jellemző tüneteit emeltük ki, amelyek kevésbé ismeretesek és hatással lehettek az események további alakulására. Ezt a fentiekben megtettük. Egyébként már jeleztük az előbbi fejezetben azokat a zavaró körülményeket, amelyek a terv köztudomásra jutása után, annak tényleges megvalósításáig lejátszódtak és valutánknak, valamint hazai gaz-

1) Igen jellemző ebben a tekintetben az, hogy azóta 1934-ben, midőn az állam tartozása már felére csökkent, először és eddig, utoljára kért a jegybanktól újabb hitelt a kormány a gazdaltartozások rendezésére, a bank ennek fejében az adófizetési kötelezettségét szüntettette meg, de azért nem bocsátott több bankjegyet az ország gazdaságának rendelkezésére.

2) Mitzakis id. m. 128. oldalon a jegyzetben.

daságunknak még egy utolsó megrázkódtatását idézték elő.

A Devizaközpont rátermettségét jellemzik és helyezik éles világításba ezek a tünetek, amelyeket az infláció folyamán beállott utolsó indexszámok világítanak meg, azzal a párhuzammal, hogy az arany index 17821-ig, a kicsibeni áráké 22018-ig, a nagybaniaké 23466-ig emelkedett. Midőn ezeknek az indexeknek egymással szemben való aránytalanságát akarta a szakértőbizottság helyrehozatni, akkor az arany index 4250-en, a detailáraké 6800-on, a nagybani áráké 7000-en állott s ezt tolt fel az előre kikürtölt és teljesen megalapozatlan akció a fentebb jelzett tételekig,¹⁾ anélkül, hogy a helyzetnek azon az egészségtelenségén, amelyet a Devizaközpont működése okozott, és amelynek nyilvánvalóan előidézett voltát legjobban az igazolja, hogy a nagybani árák tulnyargáltak azokon a kicsinybani árákon, amelyekről tudjuk, hogy minden gazdasági bajnak legmegbízhatóbb jelzője éppen az ellenkező, t. i. a detailárak spanungjának fokozódása. Amiből nyilvánvaló egyrészt az, hogy nem is volt olyan rossz és egészségtelen akkor a tényleges gazdasági helyzet, másrészt, hogy a nagybani árakat tisztán mesterségesen a spekuláció hajtott fel s ez ragadta magával valutánkat is. Hogyha a szanálásnak a láthatáron való megjelenésekor éppen az ellenkezőt téve ragaszkodunk valutánk szintjéhez és abból csak kényszerüleg engedve az ellenkező álláspontot deklaráljuk, akkor bizonyos, hogy a spekuláció éppen ennek következtében kénytelen lett volna vitorláit behuzni és mi teljes nyugodtsággal nem 17000-es és a font javulásával kapcsolatban 14500-as, hanem kb. 10000-es színvonalon alul bizonyosan stabilizálni tudtuk volna a papírkoronát. Tehetetlenségünk és elővigyázatlanságunknak következménye még egy érvágás volt mobil tőkéink értékösszegén és egy utólagos deflációs folyamat, amelynek azután sokan megszenvedték a hátrányait, olyanok, akik a tőke mentés fogatáról kellő időben nem értettek leszállani. Elvesztettük azonfelül a szanálás érdemeit megszemélyesítő miniszterünket, Kállay Tibort és megkap-

¹⁾ Lásd Mitzakis id. m. 180. old.

tuk helyette az aranypengő előfutárját, a takarékkoronát és a kényszerkölcshönt, amelyet oly könnyen kifizettek azok, akik jólélekkel siettek segíteni a magyar államon, de amely sohasem lett behajtvva azoktól, akik azt ezekben a nehéz hónapokban önként be nem fizették!

Az utolsó nagy roham benuitságában tárgyalta 1924 március végétől április 17-ig, nagypénteken éjfélig a szanalási javaslatokat a nemzetgyülés a végén már 16 órás ülésen. Pedig a javaslatnak komoly ellenzéke nem volt az akkor Gömbös Gyula körül csoportosult kis fajvédöcsoporttól eltekintve, mely előrebocsájtván a kevésbé megbízható ellenzőket magának a végakkordokat tartotta fenn. Tulajdonképpen nem volt azonban a javaslatnak egyáltalán komoly ellenzéke, mert sem ellentétes propozíciókkal nem állott senki sem elő, sem a felelősséget a terv meghiusztásáért nem vállalta volna senki magára. Gömbös és társainak meggyőződése sem volt minden kétségen felüli, amint azt nem csak a későbbi politikai fejlemények igazolni látszanak, hanem öök, habár hangoztatták, hogy a külföld segítségére nincs szükség és, hogy anélkül is rendbejöhetünk, ennek közelebbi megoldásával adósok maradtak... Pedig — nyilván — voltak azok között, akiket ez az ügy foglalkoztatott, olyanok, akik feltették maguknak a kérdést, hogy valóban szükség van-e erre az egész műre és vajjon lehetséges volna-e és nem járnánk-e jobban, hogyha az elérni szándékolt célokat önerönkből biztosítjuk magunk számára. Egy pillanatig sem volt kétséges, hogy — ha ez mégis sikerülne — az nagy előnyöket jelentett volna számunkra, a kérdés csak az volt, vajjon ez sikerülhet-e és nem jár-e olyan súlyos áldozatokkal, amelyeket nehéz elbírní, vagy amelyeknek elbíráására kényszerített honfitársaink elkergetnék az evvel próbálkozókat. Ma már valóban tisztán áll e tekintetben előttünk a kérdés s az sem kétséges, hogy bizony, amint a következmények mutatják, jobb lett volna az országra és a nemzetre nézve az, hogyha olyan férfiak kerültek volna az ügyek élére, akik az ellenkező álláspont megvalósítására fordították volna képességeiket.

A szanálási műnek az ország gazdasági és pénzügyi fejlődésére nézve lényeges azokat a részeit ezzel ismertettük is, amelyek befolyást gyakoroltak az ezek folytán előállott és külön fejezetben ismertetendő körülményekre. Legfeljebb még arról kell megemlékeznünk, hogy a szanálási művel kapcsolatos idegen ellenőrzés rendszabályainak a gyakorlatban való megnyilvánulása is hozzájárult a mi esetünkben, a dolgok mikénti alakulásához.

Ma már tudjuk, de fentebb is jeleztem, hogy az osztrák szanálás műve is megfeneklett végül a világválság örvényében, de az bizonyos, hogy ott azok az államok, amelyek az osztrák kölcsönt garantálni kénytelenek voltak, az ellenőrzés hatékonyabb alkalmazásáról is gondoskodtak annál inkább, mert az osztrákoknak nemcsak sikerült bajaik halmazát jobban kidomborítani, hanem nálunknál gazdagabbak voltunk mellett, külforgalmi szempontból az ő helyzetük valóban kiegyensúlyozatlanabb is. Így jutott az osztrák sógor ahhoz, hogy az európai praktikumban teljesen verzátus kutyalegényt, Zimmermann rotterdami polgármestert kapta főbiztosul, míg ellenben mi, akiknél a kölcsön, mihelyt a jóvátételi bizottság a zálogjog föloldásához hozzájárult, mint arra még alább rá fogok mutatni, lényegileg magánvállalkozás volt, megkaptuk a jó és derék Jeremias Smith jr.-t, Boston város becsületes polgárát, aki lényegileg egyéni integritásának megőrzésében találta meg legfőbb tennivalóját abban a Budapest városban és Magyarországon, amelyről odakint a világban azt tartották, hogy földi gyönyörűségeiben rejlő csábosságainak igazán csak egy puritán newenglandi férfiú állhat ellen. Szó se róla tehát, hogy Mr. Smith nem a legpontosabban látta volna el tennivalóit és nem hajolnánk meg a legnagyobb tisztelettel emléke előtt, de nyilván mindig inkább arra vigyázott, hogy mi nem tartozik már az ő hatáskörébe, semmint, hogy azzal nem törődve, tevőlegesen belenyúlt volna a problémákba, mint Zimmermann tette és így annál könnyebben prédája lett ama jóakarató megtévesztéseknek, amelyek elől épen visszavonultsága megőrzésével vélt kitérhetni. Csak így magyarázható meg

az, hogy nemcsak hogy nem állott kellő időben útjába a magángazdaság közterhekkel való túlterhelésének és az ebből kifejlődő felesleggazdálkodásnak, hanem még az így elért eredményeknek is bedőlve, minden kormányzati kérelmet a népszövetségnél fenntartás nélkül pártfogolt is. Egyetlen egy vesszőparipája volt, amely épen arra volt jó, hogy leleplezze tájékozatlanságát: nem győzte a kormányt óvatosságra inteni az adóleszállítások terén, tehát az állambevételeknek kellő időben, kellő mértékre való leszállításával szemben.

Igen, mi, mint majd még szembeötlőbbben is látni fogjuk, tulajdonképen, dacára az 1924. évi IV. tc.-ben iktatott, I. és II. jegyzőkönyvben foglaltaknak, a szanálás alaki elfogadása és forma szerinti bekövetkezése pillanatában, teljesen szabadokká lettünk, talán egyetlen korlátunk újabb államkölcsönök felvételének titalma volt. Ennek oka pedig nyilvánvalóan az volt, hogy a mi szanálási kölcsönünk, bár a Népszövetség forma szerinti ajánlata alapján jött létre, de lényegében magánkölcsön volt, amelynek a népszövetségi ajánlat is csak egy hangulatkeltő kísérő zöngéje volt, lényegében azonban két fezőrnek köszönhattük, a hazátlanná vált s erre az üzleti térre szorúlt Bark Péter, volt orosz cári pénzügyminiszternek és egy sir William Good nevű derék angol úrnak, aki azután még prioritást is kötött ki magának minden további állami közbenjárással kötendő kölcsönügyletre nézve. Így nézett ki valójában 1924-ben a mi kormányzati kapcsolatunk a világ tőkepiacával és ilyen formán súlyedtünk mi le e tekintetben is a balkáni államok világháború előtti színvonalára!

IV.

A szanálás kivirágzása.

Pár évig tartó hasis-álmom. — Belekapcsolódás a világ tőkegazdaságába. — A rendes kerékvágásban hittük magunkat. — A háború hamis plusai. — Ezek hatalma az emberiségen. — A nemzetközi tőke mindenre ráteszi a kezét. — Hitelezők és adósok. — Minden végeredményben a termelőkre nehezedett. — A tőkeáradat megindulása, a Nemzeti Bank devizakészletének alakulása. — Tőkeáradat, kereskedelmi mérlegdeficit, betétszaporulat. — A kérdés az, teremtet-e értékeket? — Államháztartás szédítő alakulása. — Kötött bevételek szörnyű emelkedése. — Vám. — Dohány. — Feleslegek. — Beruházások. — Költségvetés a szanálás kereteitől való elszakadásának folyamata. — 430—920 millió. — Bevételek azonban egyszerre felugrottak és azután többé nem szaporodtak. — Előírt bevételek külön nagyságai. — Személyi kiadások. — Játék a nemzeti vagyon és jövődelem számításokkal. — Kállay szerint 1914-ben 2666 millió pengő, 1921-ben 1200 millió, 1928-ra Fellner már 4384-et hoz ki. — Aránytalanság a betétállomány alakulásában a főváros és vidék között. — Mezőgazdaságot tönkretette a túlságos vagyonérték, mely eladósodását megkönnyítette. — A mezőgazdaság egész helytelenül használta fel a kölcsönvett tőkéket. — Az ipar tőkehasználata. — A pénzügyi tőke alakulása. — Kereskedelmi mérleg alakulása. — Túlfogyasztás. — Fa, papír, déligyümölcs. — Fizetési mérleg alakulása.

»És tán era perdültek a daliák a virányos mezőkön«, mondja Heidenstamm, a svédek nemzeti költsége képekben megírt svéd történeti munkájában, arról az időről, midőn XII. Károly titáni harcai után

végre a béke évei borúltak a svéd nemzetre. Igen, a szanalás nemcsak a pillanatnyi megkönnyebbülés lélegzetéhez juttatta az országot, hanem mint ahogy egy injekciónak megvan a maga időbelileg meghatározott hatóereje, akképen juttatta az országot egy pár évig ható éjszakai hasis-álmom édesen kínos kábultságához, hogy azután annál keservesebb felébredéssel fizessünk álmoképeink édességéért és az azok mámorában elkövetett hibáinkért.

Mindenesetre bekapcsolódtunk a viláfgorgalom tökegazdaságába és épúgy élvezőivé lettünk a háború vészes pénzgazdasági következményeinek, mint ahogy végeredményében szenvedői a mámor elfolyt éveinek ma is reánk boruló árnyékában. A világ pont akkor jutott (1925¹⁾ arra a meggyőződésre, hogy íme, a statisztika adatai szerint, a termelés elérte a háború előtti színvonalat és a nemzetközi kereskedelmi forgalom ennek megfelelő mértékre nőtt, így tehát beleringatta magát abba a tévedésbe, hogy benne vagyunk ismét a rendes kerékvágásban, sőt, a szekér, melyet a közben beállott technikai fejlődés is tökéletesebbé tett, immár jobban fog haladni, mint valaha. Hogy ez a színvonalbeli kiegyenlítődéés csak felszínes, mert sok minden megváltozott és teljesen mások a tényezők viszonyatai s hogy egyes számadatok pillanatnyi alakulása csak leplezi a nagy eltéréseket, anélkül, hogy a háború okozta hatások érvényesülését megszüntetné, azt immár senkiséem akarta elhinni, hanem a látszat álmoképeiben ringatózva, boldogan, sőt gyönyörrel engedte magát át mindenki biztató képzetének. Pedig a felszín mögött ott dübörgött a vészes valóság, mely szerint akármennyit fáradt is az emberiség és akármennyit tett a háború megszünite óta avégből, hogy sorsát biztósítsa és azon javítson, mindennek kétségtelen eredményei mellett is ott kísértettek a háború pusztításának költség számlái a világgazdaság mérlegében, arra készülve, hogy vészes hatásukkal rombadöntsék, mihelyt

1) Lásd a Népszövetség kiadásában megjelent, Ohlin svéd közgazdtn tanár által szerkesztett „The Course and Phases of the World Economic Depression. Genf 1931.”

lehet, mindazt, amit az előretörékvő emberiség annyi igyekezettel alkotott.

Önkéntelenül is eszünkbe kell jusson a nagy esztétikusnak, John Ruskin: »Unto this last«-jában az »ad valorem« fejezetnek ama része, melyben a cserével kapcsolatban azt fejtegeti, hogy minden esetben midőn a cseréhez anyagi nyereség kapcsolódik, minden pluszal ugyanakkora mínusznak kell szemben állani. Azután pedig arra figyelmeztet, hogy micsoda szerencsétlen körülmény az, hogy ezek a plusok az életben igen határozott és hatásos formák között érvényesülnek, ellenben a mínusok hamarosan eltűnnek a háttér homályában, vagy más súlyosztóban. Micsoda két emberöltővel megelőző látnoki megérzése annak a szörnyű tragédiának, amelyet a világháború után ennek álnok, de annál öklendezőbb, hamis plusai idéztek elő annak következtében, hogy a homályban meghúzódó szemérmes mínusokat sietett az emberiség önmaga előtt letagadni. Sőt, ezt már Ruskin sem sejtette meg, a világháború szörnyű mínusai a világ-gazdaság papírosszámadásaiban a tartozik-oldalról a követel-oldalra átfordulva, milliárdok plusává vedlettek, milliárdokká, amelyekről azt hitték, hogy ez vagyon, ebből élni és mások munkájának gyümölcséből élni lehet és azok a mások nemcsak készek, hanem mindenkor képesek is lesznek fáradni, szenvedni és verejtékezni sikeresen csak azért, hogy a plusra átkönyvelt tételek boldog tulajdonosai sokszorosan fürödjenek a háború szörnyű pusztításainak gyümölcsein szerzett jogcímek gyönyörűségeiben. Hogy ennek a balhiedelemnek csak egy szörnyű felébredés lehetett a vége, természetes. De 1924, a szaná-lás esztendeje és 1925, midőn az lényegében hatását megmutatta, éppen azok az évek voltak, amidőn egy nagyravágyó és felejteni akaró nemzedék rövidlátó apostolainak statisztikai napi tudományuk lidércfényénél sikerült számszerűleg megállapítani, hogy íme, az emberiség kiheverte a világháború minden baját, mert a világtermelés elérte a háború előtti mértéket és a világ kereskedelmi forgalmának lényeges számadatai még bizonyos felülemelkedést is tanúsítanak 1913-mal, az utolsó béke-év világforgalmának vo-

lumenjével szemben. És azt hitték, végeztünk hát a háború következményeivel s következik ama korlátok által nem határolt, a rohamos technikai fejlődéssel alátámasztott szükségszerű és a történelemben példátalan huszadik századbeli fejlődés, mely a világháború előtti emberiségnek is ott kísértelt elgondolásában, amely azonban a háború szertelenségeibe kóstolt fiatalabb korosztályok szemében igazán minden gáttól megszabadulva foglalta el uralkodó helyét az emberi közvélemény gondolatvilágában.

Ugyancsak Ruskin állapítja meg, hogy a vagyon tulajdonképeni jelentőségét nem az annak fizikai tartalmát, alkotó anyagi javak adják, hanem az a hatalom, amelyet valaki helyzeti pozíciójánál fogva, esetleg anyagi javai segítségével embertársaival szemben érvényesíteni képes. És valóban, bármelyik ember, megáldva a legtökéletesebb ismeretekkel és a vágyai kielégítésére szolgáló javak határtalan tömegének birtokában is nagyon korlátozott helyzetbe jutna akkor, hogyha együtt a hatalmas tényezők kapcsán egyetlen embertársa sem állhatna szolgálatára vágyai kielégítésének céljaira. Úgy az egyéni képességek, mint az anyagi javak bősége igazi hatásukat csak azon uralom útján érvényesíthetik, amely segítségükkel embertársainkon gyakorolható. Az emberiséggel szemben gyakorolható ezt a hatalmat jelenti ma nemcsak az anyagi javak és tudás, hanem azok a kötelező papírok is, melyek bizonyos embereket kényszerítenek anyagi javak szolgáltatására és szolgálatok teljesítésére. A XIX. század az írásbeliség határtalan kiterjeszkedését hozta meg az általános írni és olvasni tudás gyakorlati megvalósításával. Ezzel egyidejűleg teljesen kifejlődtek azok a jogi formák, amelyeket különböző írásbeli elismervények és könyvelési tételek formájában a vagyonértékek általános mobilizálására és az összes anyagi jelentőségű emberi vonatkozások számba vételére lehetett felhasználni. Ilyenformán mintegy szárnyra keltek az összes dologi javak és megszűnt minden korlátja annak, hogy mekkora részük felett való uralom válik egyszerű aláírással átruházhatóvá. Ezzel alapjában új helyzet állt elő, szemben a régebbivel, amelyben ugyancsak voltak ily szállongó

értékek, de azok a meglevő tényleges dologi javaknak csak bizonyos, csekély, százalékát teheték mindig ki.

Általában megnőtt tehát a mobil értékeknek jelentősége a gazdasági életben, uralomra jutottak a jogosítványok, amelyek szabadon, kézről-kézre járva, úrrátették az u. n. nemzetközi tőkét. Mert nemcsak az egyes országok körén belül okozott lényeges változást a tőkejogosítványok ezen megszapordása, hanem a határokon is túltette magát, az egész világon keresztül szabadon szállongva. Nemcsak az egyes országokon belül jutott e révén láthatatlan kezekbe a tulajdonképeni vagyoni erő annál jelentékenyebb része, minél fejlettebb volt, modern értelemben véve, annak egész gazdasága, hanem ezeknek a fejlettebb országoknak ezekkel az eszközökkel terjeszkedő gazdasági ereje mind nagyobb mértékben hatalmába kerítette az elmaradottabbaknak termelő erőit és egyedeit is mindjobban kifejlesztve a nemzetközi pénzbeli kötelezettségek rendszerét. A világháború előtti évszázadnak dióhéjban ez az egész gazdasági történetét adja. És habár már ebben ott rejtőztek az egészségtelen fejlődés csírái, addig, míg a nemzetközi tartozások évtizedek folyamán, bár elég gyorsan, de mégis lassúbb tempóban emelkedő mennyiségét még nagyjában rendben lehetett tartani, nagyobb jelentőségű, hirtelen fennakadástól tartani nem kellett. De változtatott ezen a világháború. Először is az államoknak, mint közttestületeknek külföldi, azaz nemzetközi tartozásainak összegét hatványozta megszornyú módon, azután ráduplázott erre maga a gazdasági élet azáltal, hogy az így mobilizált nemzetközi fizetésekből származó számolási értékeket rohamosan átváltoztatta újabb nemzetközi magántartozásokká. A beteg folyamatnak ez utóbbi része volt az, amely Csonkamagyarország sorsát is megásta.

Ezekről a kérdésekről itt csupán rövid megállapítások formájában lehet szó, de arra rá kell mutatnunk, hogy az a külföldi kölcsönáradat, mely a szánálás után bennünket elárasztott, mily forrásokra vezethető vissza. Ilyformán kell megállapítanunk, hogy a világháború alatt elpuffogatott és felélt tőkék fejé-

ben adott jogosítványok alapján folyóvá tett pénzösszegek voltak azok, amelyek egy része hozzánk is eljutott. Mindazok a hadviselő államok, melyekben a háborút nem követte a külföldi tartozásokat semmivé tevő infláció, vagy amelyek ilyenről nem érintett országoktól azok valutájában számított kölcsönökből fedezték háborús kiadásait, óriási mértékben növelték a háború következtében állami tartozásait. Másodrendű kérdés, hogy mindent elkövettek, hogy ennek a tehernek minél nagyobb részét a vesztes országokra áthárítsák, annál inkább az, mert ez, megállapítható módon, átmenetileg is csak, igen kis mértékben sikerült. Valójában épen a győztesek vették magukra a legnagyobb terhet és győzelmük dőljében becsületbeli kérdést csináltak abból, hogy annak a tehernek valóban meg is feleljenek. Anglia egész pénzügyi tragédiájának ez az egyetlen oka, de a világháború által adósból a világ legnagyobb hitelezőjévé vált Amerika (U. S. A.) is, nemcsak, hogy mindenkor pontosan fizette saját polgárainak az 1 milliárdról 25 milliárd dollárra nőtt állami adóssága kamatait, hanem ebből a nagy összegből többet le is törlesztett 1918 és 1932 között, mint amennyit egyáltalán kamat és törlesztés fejében azoktól az országoktól kapott, amelyek neki ennek a 25 milliárdnak több mint a felével tartoztak.

Hogy a háború előtti helyzettel szemben miben állott az eltérés, azt két számmal hamarosan jellemezhetjük. Az öt legnagyobb hadviselő hatalom összes (bel- és külföldi) államadósságának összege volt 1914-ben (Amerika, Nagybritánia, Franciaország, Németország és Ausztria—Magyarország) kerekén 20 milliárd dollár, 1919-ben ellenben 155 milliárd volt, tehát majdnem a nyolcszorosa.¹⁾ Ehhez jön még az olasz és orosz adósság, mely 2800, illetve 4600 millió dollárról 12, illetve 27 milliárdra emelkedett, amely utóbbi összeg azonban a gazdasági élet gyakorlati hatásából épügy kikapcsolódott, mint az összes, inflációkon átmenő országok belföldi adósságai. De épen itt volt a bökkenő. Mert míg a háborút elvesztett kö-

¹⁾ The World War debt. The Mechanics and Metals National Bank. Newyork 1919. február, kiadásában 16-ik oldalon.

zépeurópai államok tisztán belső tartozásai az infláció máglyáján szerencsére (szerencse a szerencsétlenségben) elégték, addig ez a másik félhez tartozóknál részben egyáltalában nem, részben csak részlegesen következett be, illetve a tartozások azon részénél, amelyek a valutájuk értékének megvédésére képes országoktól lettek felvéve, a teljes aranyérték fenntartására vezetett. A háborús tartozások kérdésének ez a része az, amely az »interallied-debt«, »szövetségek közti adósságok« elnevezése alatt forog szóban és amelynek fontossága épen abban áll, hogy a nemzetek közötti eladósodás főproblémáját alkotja.

Hogy a világháború előtti állapottal szemben mekkorák a változások, azt akkor ismerjük fel, hogyha az e tekintetben elsősorban figyelembe jövő négy ország adósságait vesszük szemügyre. Eszerint az Amerikai Egyesült Államok, Nagybritannia, Franciaország és Olaszország összes állami adóssága 1914-ben 90 milliárd pengőt tett ki, amely összeg azonban teljesen hazai tőkeforrásokból származott. Ellenben 1920-ban ugyanezen négy államnak közel 840 milliárd pengőre nőtt fel az államadóssága, amely összegből több, mint 210 milliárd pengő külföldi tartozás volt olyképen, hogy ebből semmi sem esett az Egyesült Államokra, viszont Nagybritannia államadósságának kb. 15%-a, a franciákénak 30%-a, végül az olaszokénak több mint 50%-a volt külföldi. Miután pedig a francia és olasz devalváció ezeknek az országoknak is csak a belföldi tartozásain tudott enyhíteni, az időközbeni egyezmények dacára is csak annyiban változott a helyzet, hogy a francia külföldi adósság az állami tartozások 35%-áig emelkedve, egymagában 25 milliárd pengő értéket, az olasz pedig 8.5 milliárdot tett ki, amihez jövén 30 milliárd pengőnyi angol külföldi államadósság, még 1929-ben is kb. 64 milliárd pengővel tartozott csak három nagy állama a világnak a külföldnek oly címen, amelyen a világháború előtt nem léteztek kötelezettségek.

A legnagyobb kárt azonban a gazdaságilag lehetősebb országok saját állampolgáraikkal szembeni kötelezettségeinek pontos betartása okozta. Az Egyesült Államok és Nagybritannia 1920-ban 138 és

fél, illetve 220 milliárd pengőt tevő állami tartozásának szolgálatát 1931, illetve 1933-ig teljesen függetlenül attól, hogy mit kaptak a külföldi adósállamoktól, nemcsak szigorú pontossággal látta el, hanem Amerika még annak csaknem egy egész harmadát, 43.3 milliárdot le is törlesztett. Mindazon felül, amit a külföld megtérített, az Egyesült Államok 2 év alatt kereken 80 milliárd pengőt fizetett ki kötvénybirtokos állampolgárainak, Nagybritannia pedig az egész idő alatt évente 4.2, a tizenhárom év alatt 55 milliárd pengőt. Ha most figyelembe vesszük, hogy Amerika és Nagybritannia más országba kihelyezett tőkéit ez alatt a 11—13 év alatt pont ugyanannyival szaporította, mint amennyit ez a két tétel kitesz, akkor elevenére is tapintottunk a bekövetkezett helyzetnek.

Nyilvánvaló, hogy ez a horribilis tőkemegmozdulás, amely, mint láttuk, végeredményben a hazai adóterhet viselő termelési ágak által lett előteremtve és így azok fáradságának gyümölcsét terhelte és amely az illető országokban, de főleg Amerikában az általában ismert műkonjunktúra és szertelen spekulációs hajlam formáinak betegségi tüneteit vette fel, itt sem találva elég elhelyezkedési alkalomra, a legfőbb forrásává lett ama külföldi tőkehitelzési áradatnak, amelynek egészségtelen kiágazásai eljutottak egészen csonkahazánkig. — *Amíg az így keletkezett és a normális gazdasági lehetőségekkel arányban nem álló nemzetközi tartozási daganat, melynek felfakadása a jelenlegi világgazdasági válság főtünete, le nem üllepszik és a gennyes adósságtömegek fel nem szivódnak, addig hatékony termelőmunkáról sehol sem lehet szó, ahová ennek a folyamatnak a kihatásai akár közvetlenül, akár a legtávolabbi közvetettséggel is elértek.* Ennek kínjai közt vergődik ma a világ és ennek az elintézési módját keresve kerülnek a forró kását a világ államférfiai és pénzügyi szakemberei.

A külföldi tőke áradata hazánk felé már a szanálási mű tető alá hozatala előtt megindult. A nehézipar a maga inflációtól védett nagy állótőke-állományával már 1923-ban felkeltette a külföld figyelmét. Általában, az ország gazdasági lehetőségeit mindig többre értékelték akkoriban a külföldön, mint idehaza. Mint

jeleztük, sem a szanálási kölcsön túlnyomó részének elhelyezése, hiszen fezőrök közvetítették, sem az átmeneti nehézségek áthidalása és a jegybank alapításához és megindulásához szükséges tőkék megszerzése nem ütközött nehézségbe. Az pedig, hogy a Nemzeti Bank bankjegyjedezete 1924 június 30-tól december 31-ig 78 millió pengőről 198 millió pengőre emelkedett, annak dacára, hogy 1924-ben a kereskedelmi mérleg deficitje amellet, hogy a kivitel 60%-kal emelkedett, mégis 84.9 millió pengőről 127.8 millióra nőtt fel, kizárólag a külföldi tőkebehozatal minden formában való érvényesülésére vezethető vissza. Hacsak — ami megint csak ellentmondana a közérvényű felfogásnak — nem fogadjuk el az inflációs időket annyira prosperabilisnak, hogy mindezt a menekült tőke visszaáramlására vezetjük vissza.

Egymagában a Nemzeti Bank fém- és devizakészletének a szóban forgó korszak (1924—1929) folyamában 78 millióról 317 millió pengőre való emelkedése, mi alatt a kereskedelmi mérlegünk passzivitása 954 millió pengőt tett ki, csak külföldi forrásokra támaszkodhatott. És valóban ez alatt az öt év alatt (beleértve 1924-et is), Eber Antal szerint is 1146 millió pengő hosszúlejáratu kölcsönt vettünk fel 998 millió pengő netto hozammal, továbbá 650 millió pengő rövid lejáratut, összesen 1648 millió pengőt. És érdekes, hogy ez az összeg kevesebbet tesz ki annál, amelyet a fenti kereskedelmi mérlegdeficit összege kitesz, hozzáadva az 1168 millió pengőt, amely összeggel ugyanazon idő alatt az ország takarékbetállománya emelkedett. Valójában tehát 450 millió pengővel szaporodnia kellett volna az ország tőkeállományának. Ime, ez a gazdasági körforgás! Csak az a kérdés, hogy mialatt ez a körforgás lezajlott, teremtett-e értéket és milyeneket!

Amikor a folyamat gazdasági kihatásának vizsgálatába belebocsátkozunk, éles világot kell vetni arra, hogy ezek a körülmények miképen gyakorolhattak az államháztartás helyzetére oly elbódító hatást. Az államháztartás egyensúlya csodálatraméltó hirtelenséggel rendbe jött és a szanálási időszak első tényleges, tervszerinti második félévében már megszűnt a deficit, sőt ömölni kezdtek a később oly hirhedté vált

feleslegek. Egyenesen mosolyogni kell, hogyha olvasuk a szanálási terv komoly számítgatásait, melyeknek alapján alapos gondossággal, minden eshetőséggel szemben biztosítani igyekeztek a kölcsön szolgáltatára rendelt, tehát az u. n. zárolt számlára befolyó állami bevételek tekintetében azt, hogy azok fedezék a rendeltetészerű kiadásokat, aminek érdekében az 1922/23-as inflációs költségvetési évben tényleg elért bevételből is leütöttek az 1924. évre a vámjövedelemből még 12 milliót, a dohányjövedék bruttó bevételéből 16 milliót és a cukoradóból 3.3 milliót. csak a sőt tekintve oly rugalmasságnélküli szükségleti cikkeknek, amelynek bevétele az egyedárusági árpuszta felemelésével mindenesetre felemelhető az egyik évről a másikra 1.6 millióról 3 millióra. Felvettek a zárolt számlákon remélhető bevételképen 45 milliót a dohányjövedék bruttóbevételét is beleszámítva. Ellenben lett ez a bevétel az 1924 július 1-től 1925 június 30-ig terjedő időben 229.5 millió pengő, úgy, hogy a derék Jeremiás is megállapítja, hogy ez az összeg a számbavett nettó bevételi összegnek 6.9-szeresét éri el. Már itt szemünkbe ötlük az idők jellege akkor, hogyha megállapítjuk, hogy a dohányjövedéknek ez alatt az idő alatt csak 8.3 millió aranykorona netto bevételt kellett volna hozni, amivel szemben buzgó állampolgárságunk 78 millió aranykorona bruttó jövedelemhez juttatta elfüstölés révén az államot. Ezzel szemben a netto jövedelem ebben az évben ugyan csak 50 millió aranykorona volt, de ez esetben a közgazdaságot a bruttó összeg érdekli, mert ez az a teljes tőke, amely e révén füstbe ment! Ez az összeg pedig a következő években még növekedett. Hogyha ezzel szemben figyelembe vesszük, hogy a világválság által lecsökkentett 1932. évi kivitelünk egész összege nem érte el a 300 millió aranykoronát, akkor bátran kimondhatjuk, hogy volt idő, midőn jónak láttuk összes külföldi kötelezettségünknek, tehát az ipartermék és nyersanyagszükséglet, valamint adóssági kötelezettségeink teljesítésére rendelkezésére álló egész összegnek több mint felét elfüstölni (154 millió pengőt). A zárolt államjövedelem másik nagy tételének, a vámbevételnek, amely a zárolt tételeknek egymagá-

ban több mint a felét tette ki, ezen tökeinflációs időkben egészen 150 millió pengőig való felemelkedésére pedig már az első évben maga Smith Jeremiás is jónak látta megjegyezni, hogy azt csak a külföldi cikkekre vonatkozó készletek korábbi kiapadásával tudja megmagyarázni és átmeneti jelenségnek tekintti. A további fejlemények azonban megmutatták, hogy a jó Smith ez esetben sem volt jó megfigyelő, mert a vámjövedelem is nőtt mindaddig, amíg csak a külföldi hitelek korszaka eltartott, de meg nem is volt igaz, hogy az inflációs idők a készleteket annyira kifosztották volna. Az ezzel ellenkező jelenségekre a devizagazdálkodás jelenségeivel kapcsolatban már rámutattunk.

Az államháztartás bevételeinek meglepő alakulása vált alapjává annak a könnyelműségnek, amellyel a befolyt nagy összegek fel lettek használva. De még a kisebb baj lett volna az, hogyha csak a tényleges feleslegeket költötték volna el utólagosan. Ezt is megtették és ezek az összegek szolgáltak, a szanálási kölcsön felszabadult részeivel (amelyeket nem kellett a számításba vett költségvetési hiányok kiegyenlítésére felhasználni) együtt azoknak a beruházásoknak a fedezetére, amelyek képét majd alább fogjuk megfesteni. Itt is sok könnyelműség csúszott be, de sokkal végzetesebb volt az állami bevételek ilyenén alakulásának az a következménye, hogy alkalmul szolgált a rendes állami kiadások felduzzasztására is, elsősorban a személyi kiadások emelése, az alkalmazotti fizetések többszörös felhangolása, de közvetve a dologi kiadások emelése útján is, mert a hivatali apparátus kiterjesztésére és új intézmények létesítésére nyújtott lehetőséget, tehát új állások kreálására és ezzel a folyamattal kapcsolatban szükséges dologi kiadásokra is. Azért volt ez a veszedelmesebb része a dolgok fejlődésének, mert, miként most látjuk, sokkal nehezebb egy szervezetet visszafejlesztani, hogyha annak egyszer formát adtunk és életlehetőséget. Köztudomásu dolog, hogy már a szanálás első tényleges féléve, 1924 második fele, a számításba vett 42.5 millió aranykorona hiány helyett 2.1 millió aranykorona felesleggel zárult, vagyis az ország gazdasága a reménybeni 143.8 millió

aranykorona helyett 208 millióval, tehát a számbavettinél 64.2 millióval, 45%-al többet fizetett ebben az egyetlen félévben az állam kasszájába.

Ez a helyzet gyökerében megváltoztatta a dolgok menetét. Smith Jeremiást és társait, rajtuk keresztül pedig a népszövetséget is jóformán felmentette minden szigorúbb felelősség alól, amiáltal a kormány lett mindenható ura pénzügyeinknek és, ha bizonyos formákat be is kellett tartania, vigan nekilendülhetett az állami kiadások emelésének. Hogy ezt milyen készséggel tette, azt bizonyítja az, hogy egyszerre előállott egy új, a már felében el is múlt 1924/25-ös államháztartási évre szóló költségvetéssel csak azért, hogy annak kapcsán minél előbb bekövetkezzék az állampénzügyeknek a szanálási terv kereteitől való elszabadulása! Már 1924 novemberében felemelték az alkalmazotti fizetéseket és az 1925 januárjában tartott szokásos népszövetségi főgyűlésen már új költségvetést terjesztettek elő a folyó állampénzügyi évre, mely ugyan még mindig számbavette kereken 100 millió aranykorona deficitnek a szanálási kölcsönből való fedezését, de ennek beszámításával már 467 millió aranykoronára emelte a szanálási tervben arra az időre 371 millió aranykoronában meghatározott költségvetési keretet.

Áttérve a pengőszámításra, melyet ezután kizárólag használni fogunk, ez azt jelentette, hogy a szanálási költségvetés 430 millió pengős kiadási keretét már az 1924/25. költségvetési évre, ebben az utólagosan készült költségvetésben 541.966,000 pengőre emeltük fel, hogy ezen az úton tovább haladva, 1929/30-ban érjük el a legmagasabb összeget, 920.800 ezer pengőt, a közigazgatási költségvetési végösszegekben (üzemek nélkül).

A helyzet szignaturáját azonban nem ez a fokozatos fejlődés adja meg, hanem a ténylegesen befolyt állami bevételeknek ezekkel szembe való állítása. Ezt a fáradtságot még aligha vette valaki magának, hogy a zárszámadások vonatkozó adatait egybeállította volna, pedig az adótörvények és az állami bevételekre vonatkozó egyéb szabályok igazán különös érvényesülésére jött volna rá az illető. Alább közöljük a költség-

vetések és zárszámadások néhány adatsorát, amelyekből kiderül, hogy az állami bevételek nemcsak hogy költségvetési előirányzatoknak nem megfelelő bevételeket adtak, hanem azok a feleslegek, melyekről a népszövetségi főbiztos, azután pedig a pénzügyi kormány jelentései beszámoltak, azok sem tükrözték helyesen vissza a képet.

A zárszámadási jelentések szerint az állami bevételek az 1924/25 — 1928/29. években a következőleg alakultak:

A bevétel volt millió pengőben

Év	Törvényhozásilag megajánlva	előírás szerint	tényleg befolyt
1924/25	900	1411	1271
1925/26	1128	1274	1233
1926/27	1144	1430	1333
1927/28	1193	1484	1419
1928/29	1360	1502	1459
1929/30	1432	1518	1372
Összesen:	7157	8619	8087

amely tételeknek összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy míg a költségvetésileg megajánlott összegeket öt év alatt a több mint másfélszeresére tornáztuk fel, az előírás alig 7%-al emelkedett és a tényleges bevétel hullámozása sem haladta meg a 15%-ot. És megállapítható az is, hogy a költségvetésileg megajánlott összeg és a tényleges bevétel közt, még ha abból levonjuk az időközben beruházásokra fordított összeget, többszáz milliós különbség tálong, amelyet a költségvetési összegben felül költöttünk el a folyó kiadásokra, dacára annak, hogy külön törvényekben is bőven gondoskodtunk új kiadási tételekről.

Ezek az adatok az üzemeket is magában foglaló teljes államháztartási adatokat nyújtják, de magára a közigazgatásra (üzemek nélkül) vonatkozó tényleges bevételek is már megközelítették az 1924/25-ös évben a 900 millió pengőt és már az 1925/26-os évbéli csökkenésük (820) figyelmeztethette volna az illetékeseket az itt rejtőzködő veszedelmekre. Nem is emelkedtek ezek a bevételek sohasem több mint 10%-a! az 1924/25-

ős végösszegük fölé, hogy azután rohamosan letörjenek.¹⁾ De a második számsor, az előírt, vagyis azon bevételek összegének alakulása, melynek a fentebb jelzett törvények és rendeletek értelmében be kellett volna folyni, illetve ami ki lett vetve, vagyis előírva a fizetni kötelesek terhére, deríti fel valóban a helyzetet akkor, midőn annak legnagyobb összege csodálatosképen épen az első 1924/25-ös évre esik,²⁾ rámutatva azokra a szörnyű lehetőségekre, amelyek az ország gazdasági erejét a kormányzat gyengeségének kiszolgáltatták. Így történhetett csak meg, hogy időközbeni látszatengedmények, adócsökkentések stb. dacára, vígan haladtunk a cél felé, mely az állami kiadásoknak az 1924/25-ös évben előírt bevételek összegéig való felemelésében állott. Ezt el is értük 1929/30-ban, amely évben épen a valódi adócsökkentések figyelembevételével módosult összeghez, a 920 millióhoz értünk el. De tessék megjegyezni és el nem felejtetni, hogy az állami közigazgatási bevételeknek előírt összege 1924/25-ben 1014 millió pengőt tett ki.

És még egyről rántják le a leplet ezek a számadatok, ha összehasonlítjuk a költségvetési és a tényleges kiadások vonatkozó összegeit. Csak akkor, ha megállapítjuk, hogy a költségvetési kereteken felül foganatosított kiadás 1924/25-ben 206 millió pengővel, 1925/26-ban 60 millióval, 1926/27-ben 82 millióval volt több, tehát ezeket az összegeket elköltöttük a költségvetésben foglalt felhatalmazáson túlmenően, oly módon, hogy ezek az összegek nincsenek, mert nem is lehetnek bent az 1925. évi XXIII. és 1926. IV. törvényekben sem, amelyek a költségvetési feleslegek felhasználására intézkednek s így nincsenek benne a Szabóky Alajos-féle 1924/1929. évi összeállítás 931 millió pengőjében sem, amely összeget a kormány a feleslegekből és a szanalási kölcsönből beruházási

1) 1928/29-ben ugyan felemelkedtek a közigazgatási bevételek 968 millió pengőig, de már a következő évben 900 millióra szállottak le, hogy 1930/31-ben 822 milliót, 1931/32-ben 782-öt és 1932/33-ban 717-et tegyenek ki. A hézagot a rendkívüli bevételek pótolták, amelyek között 1930/31-ben 183 millió, 1931/32-ben 204 millió új állami adósság szerepel.

2) Ezeket az előírási összegeket külön a közigazgatási költségvetésre nézve nem tudjuk teljes tabellájukban közölni.

célokra felhasználta, akkor alakul ki az állami bevételek 1924/29-ki időszaknak teljes képe és a megterhelés teljes mértéke, amellyel ez a gazdálkodás az ország magángazdaságát sújtotta.

Egészen véve az állami közigazgatás személyi kiadásai a szanálási terv és az 1924/25-ki költségvetés 200 millió pengős színvonaláról 1928-ra 261 és fél millióra, 1930-ban 303-ra emelkedtek, a nyugdíjak pedig 64-6 millió pengőről 1928-ra 94.8, 1930-ra pedig 125.6 millió pengőre nőttek fel. Az üzemekkel együtt 1927/28-tól ez a kettő együttvéve még 533 millióról 650 és fél millióra kapaszkodott fel, tehát többre, mint amennyit a szanálási terv közigazgatási és üzemi költségvetése összesen kielt. Ebből a nyugdíjak emelkedése volt a nagyobbik rész, mert ezek összege 162 millióról 206-ra emelkedett. A személyi kiadásoknál az emelkedés 16.2%, a nyugdíjaknál ellenben 26 és egynegyed %-ot tett ki.

A közölt adatokból megállapítható, hogy a nemzeti jövedelem állami célokra való igénybevételének a mértéke nem mutat jelentékenyebb váltásokat a szanálási műtét alá hozatala utáni időben. Már az, hogy az első idetartozó 1924/25. költségvetési évnél a kirovása tartja a rekordot s hogy a tényleges bevételben sincs 15%-nál nagyobb emelkedés, mutatja, hogy itt jóformán egyenletes megterheléssel állunk szemben, amely csak akkor kezdett erősebben nehezedni a gazdaságra, midőn a közvetett adók bevételének súlyosodását, amely a forgalomhoz igazodván, annak csökkenésével szükségszerűen apadt, az egyenes adók erőszakolásával igyekeztek kiegyenlíteni, amint azt látni fogjuk. De hogy kezdettől fogva ez a súly mit jelentett a hazai gazdaságra nézve, azt akkor érzékelhetjük és nem, hogyha rámutatunk, hogy Kállay, az ő, már említett emlékiratában a háború előtti számok arányának megfelelően a csonka területre eső kezekben 3000 millió pengős nemzeti jövedelemre nézve megállapítja, hogy az már 1921-ben 0.75 centimes koronaértékkel 1200 millió pengőnél nem volt több. Ha tehát, mint a céhbéli szaktudósok szerint kétségtelen, az 1921/24-es inflációs idők az ország gazdasági erejét csak apasztották, akkor 1924/25-ben ez a nem-

zeti jövedelem alig lehetett az 1921-inél több s akkor a legvérmesebb számítások szerint is több, mint 300 millió pengőnyi külföldi tőke beáramlását számításba véve, még mindig átment az államháztartás retortáján a nemzeti jövedelemnek több, mint 50%-ka.

Igaz, hogy a Kállay-féle számítással szemben igen érdekes fényt vet nemzeti jövedelmünk alakulására Fellner Frigyes munkálata.¹⁾ amellyel épen a boldog kornak utolsó, 1928-as évére vonatkozólag a nemzeti jövedelmet 4384 millió pengőben számítja ki, ami való-sága esetén azt jelentette volna, hogy a háború előtti viszonylattal szemben két egész ötöddel majdnem más-félszer oly gazdagokká váltunk és 1921 óta nemzeti jövedelmünket csaknem négyszeresére tudtuk volna emelni. Oly fejlődés, mely minden amerikai rekor-dot lepipált volna és kellően jellemezheti azt a kép-zelődési ködfelhőt, amelyben ez időben komoly embe-rek is nálunk élni szerencsések lehettek.

Pedig, ha csak újra nem akarjuk, mintha ez lenne a vesszőparipánk, megcáfolni az inflációs idők átkosságát, akkor 1924-re jóval szegényebbek kellett legyünk 1921-nél s így mind e csodálatos haladás pár év bámulatos eredményességének volna köszönhető! Vajjon elhíhető-e ez?

Teljes 4 és fél milliárd pengőt költöttünk el az 1924/29-es időszak alatt nemzeti jövedelmünk-ből ál-lami kiadásainkra.²⁾ Ebből ugyan 900 millió, vagyis 20% beruházások formájában visszatért a gazdasági életbe, de vajjon ez is kellő formában következett-e be? Eltekintve attól a 3.6 milliárdtól, amelynek be-szedése és kiadása feltétlenül lényegesen befolyásolta a jövedelemoszlást, tehát azt, hogy ezek a nagy össze-gek mire fordítottak, fogyasztásra, vagy újabb terme-lésre és amennyiben fogyasztásra, a hazai termelés-nek váltak-e javára, vagy behozatali cikkek útján sze-reztek-e kielégülést. Rámutattunk a nagy belföldi ál-lamadósságoknak a termelési lehetőségeket lényege-sen befolyásoló jövedelemelosztási fontosságára az amerikai és angol államadósságokkal és tőkeképző-

1) Fellner F.: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1930.

2) Üzemek nélkül!

déssel kapcsolatban. Kicsiben ugyanezt a szerepet töltötte be nálunk a túlméretezett államháztartás, mely megkönnyítette a mindenirányú fogyasztást, ami csak részben volt egyúttal a termelés piacának előnye, mert az egészségtelen fogyasztást, megokolatlan befektetést és a külföldre való vásárlóerőelfolyást is teljes mértékben szolgálta.

Hogy ezt az egészségtelen folyamatot a külföldi tőke egészségtelen beáramlása és az ezáltal megkönnyített közvetlen adófizetés, valamint az ugyancsak ennek folytán felfokozódott fogyasztás és forgalom által emelt közvetett adók tették lehetővé, arra már rámutattunk. Ha elvonatkoztatunk a Fellner-féle — nyilván helytelen — nemzeti jövedelem-számításoktól, mikor pedig azok szerint is, csak az állami közteher, nem számítva a helyhatóságok kiadásait, elvitte a nemzeti jövedelem 20%-át, akkor a valóságban ennek kétszeresét bizonyára kitevő terhet és a hozzájuk csatlakozókat nyilván csak úgy bírhatta el az ország gazdasági élete, hogy minden hiányt a beáramló külföldi tőkéből pótoltt, amint annak kiáltó példáira fogunk nyomban bukkanni, ha áttérünk a magángazdaság viszonyainak ismertetésére.

Itt, miként már jeleztük is, elsősorban a pénzüintézetek helyzetének alakulásában nyilvánult meg a folyamat, mert elsősorban ezekhez folyt be a tőkeáradat részben közvetlenül, a folyószámlákon elhelyezkedő rövid lejáratú külföldi hitelek formájában, amelyek azonban a konjunktúra esztendeiben hamarosan és folyamatosan való továbbadásukban hosszúlejáratu hitelekkel alakultak át, részben pedig közvetve úgy, hogy a tovább kölcsönzés és állami adófizetés, majd újabb forgalombahozatal útján, végül a betétállomány emelkedéséhez járultak hozzá, miután idő és alkalom kellett hozzá, hogy a fogyasztásban és beruházásban újra és újra megforduló tőkék elszivárognak. Az egész folyamat forrására azonban könnyű rátapintani akkor, midőn azt látjuk, hogy a Csonkaországhoz képest túlméretezett és teljes egészében megmaradt fővárosi bankszervezet kezében volt és maradt is ez a tőkemozgalom, amivel szemben a csupán környezetüknek megfelelő keretekben maradt

vidéki hitelszervezet nem tudott a fejlődésben a fővárossal lépést tartani, hanem amellett a legegésztelenebb módon elmaradt. Ennek, a gazdasági kiegyensúlyozottságot nagy mértékben aláísó alakulásnak valóban nincs más magyarázata, mint az, hogy a külföldi tőke fölött való diszpozíció a fővárosiak kezében volt és azt sikerült nekik egész folyamatában sajátos érdeküknek megfelelőleg irányítani. Így történt, hogy míg 1925 december 31-én a fővárosi intézetek betétállománya volt 378.3 millió pengő, a vidékieké ellenben 188.3 millió, addig 1930 december 31-én, midőn a legnagyobb volt az állomány, a fővárosiaké 1527.6 millióra nőtt fel, tehát a növekedése volt 400%, ellenben a vidékieké csak 450.4 millióra, ami csak 240% növekedést jelent. A fejlődés helytelenségét jellemzi az, hogy míg 1913-ban 3565.9 millió pengő betétből 1710.7 millió, azaz 48% volt a vidéki pénzintézetekben elhelyezve, 1925 év végén ez a százalék leesett 33%-ra, 1930 végére pedig 28%-ra. Ugyanílyen volt az arány a saját tőke növekedésében is. Ha pedig az egész betétszaporodást nézzük s ezzel szembeállítjuk ugyanazon évek külforgalmi deficitjét és azokat a devizaösszegeket, amelyeket ezekben az években külföldi kötelezettségeink kiegyenlítésére kellett fordítanunk, akkor nemhogy egy tőkeszaporodás volna megállapítható, hanem még 276.7 millió pengő hiányra találunk. Már pedig világos, hogy ez a hiány a külfölddel szemben való olyan eladósodást jelent, amely csak igen kis részben talál ellenértéket a belöldi beruházásokban, amint azt alább látni fogjuk. Mert ha megcsináljuk az ellenpróbát és az időközben csinált külföldi eladósodás összegét állítjuk szembe a betétszaporulattal, a kereskedelmi mérleg deficitjével és a külföldre fizetett kamatok összegével, akkor csak úgy lehet egyensúlyról beszélni, hogy ha a fennmaradó diferencián felül a külföldre kamat fejében fizetett összegnek is megtaláljuk az ellenértékét a nemzeti vágyon szaporulatában. De a bajra végleg épen akkor tapintunk rá, hogyha a hazai tőkeszaporulat formájában keressük ezt az ellenértéket.

Ebben az irányban a gazdasági jelenségek könyörtelen tanulságain kívül, amelyeknél fogva szük-

ségszerűen csak a velük harmonizáló összegezéseket fogadhatjuk el csak megközelítően helyeseknek is, épen ennek következtében nem is követhetjük a pillanatnyi boom-árakkal dolgozó Fellner-féle számításokat, amelyek a nemzeti vagyonra nézve ép olyan fellengzősek, amint azt a nemzeti jövedelemre nézve kimutattuk. De van itt egy sokkal megbízhatóbb tanítómesterünk: Éber Antal, aki a magyar nemzeti tőkének 1924—1928 közt való alakulásáról igen mélyreható tanulmány állított össze,¹⁾ amelynek adatai, melyekre készakarattal sem lehet ráfogni, hogy nem szeretnék a legkedvezőbb színben feltüntetni ennek a tőkeerőnek az alakulását, igen éles világot vetnek a bennünket érdeklő jelenségekre. A gazdasági viszonyok ebben az időszakában való vázolásánál Éber Antalnak az adatai nagy segítségünkre lesznek.

Ami mindenekelőtt a gazdasági élet bázisának tekintett mezőgazdaságot illeti, amelynek jólétéből, vagy balsorsából szoktuk leszármaztatni bajaink kilenc tizedét és amelynek magatartása a jelen esetben sorsdöntően befolyásolta az eseményeket, ezt a szanalási mű megvalósulása, a közhit szerint, jóformán adósságmentes helyzetben találta. De a valóság nem volt ily egyszerű. Tényleg, főleg a kisebb gazdaságok túlnyomó nagy része a régi adósságok inflációs megsemmisülése és a későbbi inflációs idők aránylag előnyös értékesítési lehetőségei folytán csaknem minden adósság nélkül állott, de az általános befektetési láz, mely ugyancsak jellemzője volt a későbbi inflációs időknek és amely az akkori viszonyokat a megélhetés és üzleti lehetőségek szempontjából a maiaktól oly nagy mértékben megkülönböztette, a gazdák nagy részét is magával ragadta, aminek folytán nemcsak, hogy a mégis rendelkezésre álló hiteltőkék jó részben a gazdák adósságának formáját vették fel, hanem az akkori kezdeményezések alapját képezték a további gyors eladósodásoknak is. A nagyobb birtokoknál pedig a fedezet nagysága folytán könnyűvé

¹⁾ Éber Antal: A magyar nemzeti tőke alakulása 1924-től 1928-ig. Előadás a M. Közg. Társaságban 1929. április 9-én. Megjelent a Közgazdasági Szemle 1929. évi március—áprilisi számában a 177—205 oldalon.

tett és minden körülmény által egyenesen felkínálódó nyakló nélküli kielézési lehetőségek adtak a könnyű élethez és nagyobb igényekhez szokott közép- és nagygazdacsaládok kezébe veszedelmesen kísértő hajlamokat. Ehhez járult egy különösen mostoha termésű esztendő, az 1924-es. Egyáltalán, nálunk nem részesítik a rossz termésű esztendőket kellő figyelemben a tekintetben, hogy mennyire befolyásolhatják a mezőgazdaság, azon keresztül azonban az egész ország közgazdaságának sorsát is. Kétségtelen tény, hogy az 1924-es év időszaki hátrányai, amelyeket valutáris szempontokból a szanálás tető alá jutása kivédett, igen erősen hozzájárultak mezőgazdáink egy részénél eladósodásuk megindulásához, különösen azért, hogy a gazdasági közviszonyok minden kételyt el látszóttak oszlatni arra nézve, hogyha saját gazdaságukban a beállott bevétel hiánya következéseit le nem vonják és élnek tovább, mint ahogy ahhoz a legutóbbi években hozzászoktak, minden továbbit pedig a hitelükre alapítanak, akkor sem lesz semmi baj az így keletkezett adóságaikkal. Pedig, habár még tartott két-három évig az árkonjunktúra, az aranjujezi szép napoknak vége volt és bizony igen soknál az 1924-es év vetette meg annak az adósság-görgetegnek az alapját, amely azután később a mélybe húzta őket.

A másik körülmény, amely mezőgazdaságunkat ezekben a látszólagosan kedvező években hamis vágyányokra csábította a magyar föld értékelése, forgalmi árának alakulása volt, amely kérdés tárgyalására külön figyelmet kell fordítanunk, mert oly lényegbe vágó hatása volt egész közgazdasági és pénzügyi helyzetünk alakulására. Egyáltalában, a mezőgazdasági termékek árainak és a fekvőségek értékének háború utáni alakulása ennek a különös gazdasági korszaknak a legrejtélyesebb kérdése, melynek homályát eddig még senki meg sem kísérelte felderíteni. Kétségtelen, hogy a világháború a táp- és nyersanyagok termelésének körében sokkal forradalmibb átalakulásokat idézett elő, mint az ipari termelésben. A háborús szükséglet megnövekedése, ennek a pazarló és számbavétel nélkül való kielégítése az áraknak ennek folytán a termelési költségekre való tekintet nélküli

emelkedése minden termelést lehetővé és minden értékesítést előnyössé és könnyűvé tévén és az addig érvényesülő távolsági és szállítási nehézségeket is legyőzván, az egész földkerekséget megnyitotta a termelésnek és mérhetetlenül kiterjesztette annak mértékét. Amíg a háború tartott s amíg a régi kultúraterületek jelentékeny része kikapcsolódott a termelésből, nem eshetett baj, de midőn a háborús szükséglet megszűnt és a régi területek is elfoglalták helyüket a termelésben, miután az őstermelés természete szerint azt visszafejleszteni még nehezebb, mint kiterjeszteni, a változott helyzetnek következményei szükségszerűleg meg kellett nyilvánuljanak. A csodálatos ez esetben éppen az, hogy az mily sokára és mily következetlen formák között érvényesült. Tudjuk, hogy a háború lezárása után hamarosan volt egy áresés, amely azonban jóformán az egész gazdaságra, tehát azokra a javakra is kiterjedt, amelyekben ugyancsak erősen fejlesztve lettek a háború alatt az előállításra szolgáló telepek és amely áresés általában véve a háborús szükségleti többlet elmaradásának lett tulajdonítva, tehát nem oly jelenségnek tekintve, mely sajátosan a mezőgazdaságot és őstermelést sújtotta. De hamarosan ez is megszűnt és a gazdasági élet helyreállításának és a valuták rendezésének időpontjához általában, úgyszólván az egész világon egy, különösen első éveiben, oly korszak fűződött hozzá, melynek terményárai aránylag elég kedvezőek voltak ahhoz, hogy az elkerülhetetlenül elkövetkezendő katasztrófát elleplezzék a világ szemei előtt és hamis illúziók képzeleteit terjesszék el. És, hogyha az egész világ helyzetének e tekintetben való alakulását nézzük, akkor annál feltűnőbbek a nemzetközi gazdasági irodalomban kiütőköző ama vélemények, melyek a mezőgazdasági terményeknek végeredményben bekövetkezett árzuhanását a mezőgazdasági termelés terén a legutóbbi tíz éven belül bekövetkezett oly technikai fejlődés és tökéletesedés hatásának tulajdonítják, amilyenhez hasonló azelőtt ennyi idő alatt be nem következett és a régi kultúr államok kisgazdatömegeit meglepetésszerűleg érte. Ha ez igaz, akkor még érthetlenebb, hogy miért nem következett be ez az árzuhanás már előbb,

amit nem magyaráznak meg eléggé azok a pénzgazdasági tünetek, melyekre már céloztunk s amelyek néhány éven keresztül, a vég bekövetkeztéig, valóban emelték a fogyasztóképességet és támogatták az árak tartását. Mert hiszen, ha csak ez lett volna a helyzet-alakulás oka, akkor annak a helyzetnek már korábban másképp kellett volna alakúlnia, azokban az 1924—25-ös esztendőkből, mikor már jelentékeny tényezők dolgoztak a túltermelés irányában, nem is véve figyelembe a most említett technikai fejlődést.

De hazánk mezőgazdaságának sorsát sajátos körülmények is befolyásolták, aminek azonban csak az volt a következménye, hogy annál szomorúbb tanulságokat vonhatunk le belőle. Könyvünk első fejezetében vázoltuk a megcsonkítás folytán beállott helyzetet. Elvesztettük nemcsak a nagymonarchia, de még a történelmi Magyarország gazdasági egyensúlyán alapuló védett mezőgazdasági piacát, de elvesztettük a háborút is s így a háborúk után szükségszerűleg megnyilvánuló fekvőségbeli értékvesztéseket semmiképen sem kerülhettük el. Mégis, dacára a kötött gazdálkodásnak, mely az inflációs időkbe is mélyen benyúlt, úgyszólván sohasem súlyedt arányban a föld ára a békeparitás alá és már az infláció végső idejében megkezdte versenyfutását a nagybögös ég felé. A békében régtől fogva elvált a hozamértéktől a földár, az infláció az ingatlanba fektetést előnyösnek kellett feltüntesse. A házvagyont a túlértékeléstől megóvta a házbérek kötöttsége, de a földnél minden szempont, a hagyományos úgy, mint a napi érdekre támaszkodó, a földárnak mesterséges magasantartása mellett dolgozott. Ezt segítette elő a birtokforgalom kötöttsége is és csak az illetőkre jellemző, hogy akadtak, akik még alapnélkülibb földárak érdekében a földreformot kortholták és okolták a szerintük »alacsony« árak miatt.

Általában azt tartják, hogy a gazdának előnyös a magas földár, de mi immár tanulságra támaszkodva elmondhatjuk, hogy kétélű ajándék, mely tulajdonképpen csak a tulajdonosnak szolgál némileg, a földtől szabadulni akarónak pedig feltétlenül előnyére, a termelésre magára nézve pedig csak hátrányos, feltéve, hogy a gazdaság fejlesztéséhez szükséges hozadéki

értéknél nem alacsonyabb. Ellenben veszedelmes, rémesen veszedelmes akkor, hogyha a gazdát kellően nem indokolt beruházásokra ragadtatja.

Mihelyt Középeurópa termelési viszonyai helyreállottak és bekapcsolódott a világforgalomba, mezőgazdasági terményáraink nyomban függvényeivé váltak a világpiaci áraknak. Azért még 1924-25-ig a helyzet elég jó volt, amit nemcsak az infláció idézett elő, mely kivitelünket megkönnyítette, hanem az is, hogy a tengerentúli versenyt nem támasztotta alá az a kölcsön-görgeteg, amely azután terményvásárlásban erőszakolt ki rekompenzációt. Az 1925—29-iki hitelinfláció pedig, mely Amerika felől elborította a világot, tartotta az árakat. Így az árkulmináció egészen 1929-ig tartott és nálunk elsősorban a fekvőségek értékében és az utánuk való keresletben nyilvánult meg. Panasz ugyan volt így is elég, az agrárrolló és az állatáraknak a takar neműekhez viszonyított ára, továbbá a közterhek folytonos emelkedése miatt, de ez nem gátolta a gazdákat sem a jólésben, sem a fokozódó beruházásokban, amelyekre, és ezek lehetővé tétele érdekében, a kölcsönöknek a magas fedezet alapján való nyaklónélküli igénybevételére őket mindenfelől biztatták. Ott voltak az úgynevezett állami gép-, baromfi- stb. akciók és az 1925. évi XV. t.-c.-el kezdődődő törvényhozási intézkedések, melyek mind a kölcsönfelvétel megkönnyítésére és főleg arra irányultak, hogy a kínáló külföldi kölcsönöket, elsősorban nagyobb gazdáink, oly feltételekkel vegyék fel, amelyek őket teljesen kiszolgáltatták a külföldi hitelnyújtók kényének. Jóformán öncsonkításig elfajult a vágy, hogy tálcán szállítsuk magunkat azoknak, akik termelési viszonyainknak egyáltalán meg nem felelő uzsorafeltételekkel hajlandók voltak zálogleveleinket valami formában átvenni. Nemcsak a termelési lehetőségeinkkel arányban álló kondíciókra nem fektettünk súlyt, hanem még pl. csehszlovák viszonylatban nyugodtan lenyeltük azt az 1 és fél—2% kamatkülönbözetet, amely lyel olcsóbban jutottak pikszisben levő szomszédaink ugyanolyan kölcsönökhöz. Pedig, ez egymagában kellő figyelemre nem méltatható hátrányt jelentett mezőgazdaságunk számára, amelyet vállalnunk semmiké-

pen sem lett volna szabad.

Hogy mezőgazdaságunk rohamos eladósodásával a felhasznált tőkeösszegek által elért vagyoni gyarapodás mily kiáltó ellentétben állott, arra Éber Antal hivatkozott adatai vetnek rikító fényt, pedig ezektől az adatoktól a jóakaratot és óvatosságot nem lehet megtagadni. Szerinte ugyanis az 1925—28-as években a mezőgazdaságban elhelyezett tőkék összes gyarapodása 262.4 millió pengő volt, amivel szemben ugyanazon idő alatt a mezőgazdaság által felvett hosszúlejáratú kölcsönök és állami beruházásból különböző formákban a mezőgazdaságnak jutott összegek meghaladták a 800 millió pengőt. Ha ehhez hozzávesszük a mezőgazdaságnak ugyancsak száz milliót tevő rövid lejáratú kölcsöneit, melyeket ez idő alatt felvett, akkor egy, jóval a félmilliárdot meghaladó hiányra bukkanunk, mely a későbbi fejleményekből sokat megmagyaráz. De különösen megmagyarázza a mezőgazdaságnak erősen súlyosbodó helyzetét, mert habár ez a pénz egészen nem vesztetett el az ország gazdasága részére, hanem más kezekben és más formában tovább hullámozott az ország gazdasági életében, annak terhét végeredményében mégis az a mezőgazdaság viselte, melynek teherviselőképessége már ez által is gyengébb lett.

Más volt a helyzet az iparnál, melyet a vámpolitika és kereskedelmi szerződések védtek s így biztos helyzetben, nyugodtan kiszámíthatta tőkeszükségletének feltételeit. Itt is voltak bajok, de azok régi keletűek voltak és jóformán a régi helyzet oktalán erőltetéséből származtak. Egészben véve az ipar ebben az időben kétségtelenül jelentékeny fejlődését folytatta és Éber körülbelül 410 millió pengőre teszi hasznos befektetését.

Ezen az értéken felül van azután még természetesen az épületekbe fektetett tőke, amelynek a nemzeti vagyonosodás szempontjából való hozamértéke kétséges, de mely jelentőségében ez időszakban minden egyebet felülmúl, aminthogy ez a nagyarányú építkezés a látszatkonjunkturához erősen hozzájárult. Erre még a Nemzeti Bank politikájával kapcsolatban vissza fogunk térni.

Itt kell megemlékezni a Szabóky által felsorolt és az államháztartási feleslegekből, illetve a népszövetségi kölcsönnek deficit fedezésére nem szükséges részeiből teljesített állami beruházásokról, melyek 1924—29 között 931.2 millió pengőt tettek ki. Ebből és 226.5 + 97.8, összesen 324.3 millió pengő kulturális, szociális és egyéb célokra fordítottatott, a gazdasági célra jutott 606.9 millióból 262.3 milliót az állami üzemek vettek el, 99.3 millió út, híd és kikötőépítésre ment, maradt gazdasági célra tulajdonképpen 245.3 millió, amiből különböző mezőgazdasági akciókra elszórtak 90.7 milliót s így maradt 154.6 millió a magángazdaság támogatására, ennek a fele is ármentesítésre. Így forgácslódott el a milliárd pengő.¹⁾

Az egész tőkeáramlási folyamatnak elevenére akkor tapintunk, hogyha szemügyre vesszük az ország kereskedelmi és fizetési mérlegének alakulását ezekben az időkben.

Hogy a kereskedelmi mérleg az u. n. inflációs időkben hogy alakult, arra már rámutattunk. Kétségtelen, hogy bár a helyzet fokozatosan javult, az egész idő alatt jelentékeny hiánnyal zárult az évi kereskedelmi mérleg s hogyha ezt aranyban összeszámítjuk, akkor 1920—24-ig, négy év alatt a bevételi többlet csökkenő értéke összesen 1092 millió pengőt tett ki, a miben benne van az 1924-es esztendő is, mely a behozatalnak 325 milliós és a kivitelnek 275 milliós emelkedésével előre vetette a jövő fejlődésének árnyékát. Valóban az 1924-es esztendő bekövetkeztéig a helyzet fokozatosan javult és hogyha az 1920—22-es évek hatalmas behozatali többletét tekintjük, amelyek a kérdésben levő öt esztendő 1092 milliós behozatali többletének túlnyomó részét, 845 millió pengőt tették ki úgy ezt az összeget az ország 1924. évi helyzete szempontjából semmi esetre sem tekinthetjük aktív deficitnek. Ennek az összegnek az elintézése az inflációs korszak és a megszállott területekről beáramlott tőkék rejtelméhez tartozik. Semmi esetre sem jelentkezik ez az összeg az ország további pénzgazdálkodásában, mint érvényesülő tehertétel.

¹⁾ Szabóky Alajos: Az 1924/25—1928/29. évi beruházások. Előadás az Egységes Pártban 1929. március 29-én.

Annál jobban hozzátartozik az ország anyagi mérlegéhez a külkereskedelmi mérleg későbbi hiánya, melynek sokat el kellett nyelnie a beáramló külföldi tőkéből akkor, hogyha ez évek tőkegazdálkodásának mérlegét tekintjük. És valóban az 1920—23-as négy év 944 milliós kereskedelmi passzivuma mögött alig 100 millióval marad mögötte az 1925—28-as évek hiánya. Az 1923-as év 490 milliós behozatali értéke már a szanalás évében csaknem a kétszeresére, 815 millióra ugorva, még egy 50%-os emelkedésen megy keresztül 1928—ig, fokozatosan 1211 millióig emelkedve. Hiába volt tehát a kivitelnek 392 millióról három év alatt 876 millióig való emelkedése és ehhez a színvonalhoz való ragaszkodása, mikor a behozatalnak már eredetileg nagyobb összege százalékokban mindig meghaladta a kivitel emelkedését. Kétségtelen, hogy a 841 millió pengő további mérleghiányt teljesen a külföldtől kölcsönvett összegekből egyenlítettük ki valutáris helyzetünk sérelme nélkül, sőt annak javulása mellett.

Némi mentségünkre szolgál, hogy úgy látszik, hogy az ugyanezen időben uralkodott általános árszínvonal fenntartása mellett mégis sikerült volna egyensúlyozott helyzetbe jutni.¹⁾ Legalább ezt teszi valószínűvé az 1929—30-as évek mérlegalakulása, amikor is egyszerre csaknem egyensúlyba lendültünk, sőt többletre is tettünk szert a behozatalnak és kivitelnek egyaránt mintegy 200 millióval való csökkenése, illetve emelkedése következtében. De az öröm rövid volt. Beigazolódott, hogy az igények leszállítása nehezebben megy, mint a mezőgazdasági termékek áresése és így a végleges válságba borulás kivitelünk sokkal ijedelmesebb csökkenésére vezetett, mint amennyire a behozatalt sikerült leszorítani. Bár talán ebben része van azóta folytatott szerencsétlen valutapolitikánk-nak is!?

A tragédia kulisszái mögé mi itt csak lopva tekinthetünk. Nem vizsgálhatjuk a behozatal felduzzadásának minden mozzanatát és nem állapíthatjuk meg egyenként, hogy melyik mögött rejtőzik külöz-

¹⁾ Temesváry Imre országgyűlési képviselő, költségvetési főelőadó készítette is erre nézve egy összegszerű tervezetet.

hetőség, vagy könnyelműség. Szemelvényekre vagyunk utalva. Általában azt mondhatjuk, hogy az 1927-es áraknak, tehát a legmagasabb időszakbeli árszínvonalnak megfelelő letörését is számbavéve s azt általában 50%-osnak fogadva el, kétségtelen, hogy ha az 1200 millió pengős behozatali maximummal szemben egy általában 400 millió pengő körüli jelenlegi behozatali értékszínvonal mellett legégetőbb szükségleteink teljesen a kor igényeinek megfelelő mértékben kielégüléshez juthatnak, akkor egy legfeljebb 7—800 millió pengős maximális behozatali színvonal mellett az 1927—30-as években is egészen kényelmesen megélhettünk volna és már 1926-tól fogva legalább is négy esztendőn keresztül jelentékenyen hozzájárulhatott volna kiviteli többletünk fizetési mérlegünk kiegyenlítéséhez s így ez nem úgy alakult volna, mint azt alább látni fogjuk és nem kellett volna 1928-tól fogva annak alakulását a hazai közvélemény előtt titokban tartani.

Behozatalunk ez időben való alakulásának helytelen voltát a legjobban fabehezatali adatainkból láthatjuk. Ez összefügg az építkezések alakulásának kérdésével. Primitív keretek között már nyomban a forradalom után, kapcsolatban a falusi házhelyjuttatási akcióval, megindult az építkezés. A kereskedelmi mérleg szempontjából azonban csak a forgalmi adó behozatalától számítható az az építkezési lendület, amely elsősorban az aránytalan jövedelmekhez jutott városokban és nagyobb községekben hivatalos oldalról indult meg. Ehhez kapcsolódva 1923-ban vette kezdetét az általános magánépítkezés úgy a városokban, mint a kedvező helyzetbe került gazdaságokban, úgy, hogy az 1923-ik esztendőt a megcsonkításunkkal adott gazdasági helyzetben már jóformán lehetőségeinkkel arányban állónak kell tekinteni. Ebben az évben pedig 207.374 waggon volt a nyers és megmunkált fabehezatal 54 és fél millió pengő értékben, a mi 1924-ben 242.397 waggonra emelkedett és a teljesen konjunkturális 1926-os esztendőben 27 millió mázsával elérte a 108 millió értékhatárt. Ezután a súlymennyiség már nem emelkedett rohamosan, mert az 1928. évi 29 millió mázsával elérte már a csúcspontját, el-

lenben a külföldnek érte fizetett ár, habár a mennyiség csak nem egész $1/3$ -ával növekedett, több mint a dupláját tette ki, 144.983.000 pengőt, 1932. évi behozatali értékünknek csaknem a felét. Ez a súly és érték közötti eltolódás éppen az, mely mutatja azt, amit a statisztika nem részletez, hogy t. i. a sokkal értékesebb megmunkált fa-anyagra esik a súlymennyiségben bekövetkezett teljes növekedés, ami kizárólag az építkezési tevékenység kiterjedésére vezethető vissza.¹⁾ Hiszen az 1924. évi alig 7 millió mázsáról 1928-ban több mint 12.6 millió mázsára emelkedett a megmunkált fa behozatala.

Ennek az építkezési láznak, mely 1923 óta elfogta az országot és 1931-ig, a válság teljes betöréséig tartott, sőt vagyonmentő formájában egyes esetekben még az 1931—32-es őszi-tavaszi szezonra is átterjedt, a méreteire nincsenek pontos adataink, kétségtelennek látszik azonban, hogy úgy középületekben annyit nem emeltünk a háború előtti idők legjobb évtizedeiben sem, mint annyi családi ház nem épült soha, hosszú időn keresztül az országban, mint az 1925. évet követő öt esztendő alatt. Hozzájárultak ehhez az aránylag sok, új elhelyezkedőnek a lakások kötöttsége által okozott nehézségek és a szabad lakások aránytalanul magas bérei, melyeknek ugyanez volt az oka, de hozzájárult a hiteleknek az a hajhászása is, mely adókedvezményekkel egyenesen uszított mindenkit, akire nézve csak lehetségessé volt tehető, hogy belevágjon az építkezésbe.

A Faksz 70.000-nél több falusi házában, a sok díszes és drága középületen kívül minden valamirevaló városka újonnan keletkezett villanegyedei tesznek erről a járványról tanúságot, melynek köszönhetjük ma a lakbérek általános és szociális mértéken is túlmenő, abnormális, közgazdaságilag feltétlenül káros leromlását és a középosztály számos házbirtokos családjának súlyos anyagi helyzetét, mely az általános fogyasztási képességet is károsan befolyásolja.

Ha nézzük azt a külföldi tőkefolyamot, amely az országba ezekben az időkben beáramlott és itt

¹⁾ A tűzifa behozatalának mennyiségi maximumát 1924-ben érték el 17 millió mázsával.

szerteszéledt, akkor kétségtelen, hogy Éber Antal ama megállapítását, hogy ennek dacára 1925—28 közt az ország tőkeállománya nem szaporodott, lényeges részében arra vezethetjük vissza, hogy ez a tőke tőkészaporodásnak nem minősíthető épületek formáját vette fel. Hitel- és pénzgazdasági szempontból ez kétségtelenül káros volt és erősen hozzájárult gazdasági nehézségeink tornyosulásához, de közérdeki és kulturális részében végeredményben nem lehet éppen a legelhibázottabbnak tekinteni a közérdekű célokra használt épületeknek, pl. a Klebelsberg-féle egyetemi építkezéseknek, valamint az 5000 népiskolának emelését, ellenben mindenesetre káros volt és teljesen felesleges annak a sok családi háznak a felépítése, melyek ma önmagukban elértéktelenedve, a kereslet nélkül maradt bérházakba fektetett hatalmas nemzeti tőkeállománynak az elértéktelenedését is nagyban előmozdították.

Az uralkodó álkonjunkturának minden térre való elharapódzását pedig a papírneműek behozatalának alakulása példázza. 1925-ben még csak 480.000 q papírneműt hoztunk be s fizettünk érte 25 millió pengőt. 1929-ig ez 798.000 q-ra emelkedett s a legtöbbet papírra költöttünk 1928-ban, 44.7 millió pengőt. És érdekes, hogy a bürokratizálódás és a válsággal kapcsolatos kivételes rendeleteken alapuló közigazgatás annyira szívós, hogy súly szerint a válság folytán is csak 702 ezer q-ra ment 1932-ben vissza a papírbehozatal és itt jóformán csak az árak folytán értünk el mintegy 50%-os értékbeli csökkentést. Ha ezzel szemben azt látjuk, hogy a faimport 29 millió q-ról 8 millió q-ra tudott lecsökkenni, akkor érdekes tanulságokat vonhatunk le ezekből az adatokból.

Hogyha jelzem még, hogy többek között a külföldi szén behozatalát is szépen feltornásztuk, holott korábban mindent elkövettünk a belföldi szén használhatóvá tételére s ezért még áldozatokat is hoztunk berendezésekben, holott erre vonatkozólag is kiderült, hogy sok belőle nélkülözhető lett volna, akkor kellőleg igazoltuk, hogy behozatalunkat a külföldi tőke segítségével és biztatásával, mert minden tőkeimport egy-

uttal áruimport is, túlméreteztük, hogy ezzel a további idők bajainak alapját megvessük.

Hogy azonban mennyi tőke behozatalára volt szükségünk és mily hamar mily összegeket emésztettünk fel pár évi áljólét kedvéért, arról a leplet végleg a fizetési mérlegünk időközi alakulásának képe rántja le. Az egyes közgazdasági egységek, azaz országok nemzetközi fizetési mérlegeire a figyelmet a háború utáni viszonyok, a beállott nemzetközi fizetési nehézségek és a pénzrendszerek bajai terelték rá. Alapjában véve erre vonatkozó tudásunk épp oly bizonytalan és viszonylagos, mint a nemzeti vagyonokra és nemzeti jövedelmekre vonatkozó és komoly értéke tulajdonképpen csak ott kezdődik, ahol azonos szempontokon alapuló összeállítások egymás közötti összehasonlításáról van szó, mert csak ott lehet komolyan vehető következtetésekről beszélni. Egy országra nézve és annak több évre ugyanazon szempont szerint összeállított fizetési mérlegénél ez az évente egyképpen számbavett tételek változásának összeállításában jelentkezik, amj mellett, a Csonkamagyarországhoz hasonló helyzetben levőknél ez a fizetési mérleg még a valóságot eléggé megközelítő, ha nem is egészen pontos adatokat nyújthat az országba és abból kifelé irányuló ama tőkemozgalmakról, amelyek bankszerű kezelésen keresztül menő fizetési tételekre vonatkoznak. Minél nagyobb jelentőségűek egy ország szempontjából a nemzetközi forgalomnak az ezen körön kívüleső tételei, annál bizonytalanabb az a kép, amelyet tudásunk mai helyzetében összeállított fizetési mérleg nyújthat, minél nagyobb részt foglal azonban el a forgalomban a nemzetközi eladósodás, annál tevőlegesebbek azok a megállapítások, melyeket az elsősorban a nemzetközi fizetési kötelezettségeik szempontjából számbajövő országokról már a múlt évtized közepe óta a Népszövetség vezetősége egyes országok pénzügyi ellenőrzése kérdésének felmerülésével kapcsolatban rendszeresen állít össze.

Csonkamagyarország háború utáni fizetési mérlegére nézve Szabóky Alajos készítette az első összeállítást az említett, a háború előtti állami tartozásokról

készült emlékiratában, a melyben az 1921. év hiányát 467 millió pengőre hozta ki. Azután csak 1924-től készültek rendszeres fizetési mérlegösszeállítások, ami természetes, mert hiszen csak innen datálódik a valuta stabilitása. Az ezt megelőző időkre vonatkozó számítások még illuzóriusabbak, mint a kereskedelmi mérlegre vonatkozók, melyekkel kapcsolatban ugyan csak rámutattunk az adatok kétséges voltára. Ugyanígy természetű persze a Szabóky-féle összeállítás is, mely bizonyos tárgyalások szempontjából készült és valósága esetén, kapcsolatban a további évek kereskedelmi mérlegeinek hiányaival, már a szanálás időpontjában a hazai magángazdaságnak nagyobb mérvű eladósodását mutatná a külfölddel szemben, mint amennyivel most dicsekedhetünk. 1924-től fogva azután rendszeresek az összeállítások és az 1924—26. évekre együttvéve 525 millió pengőben állapítja meg a Népszövetség jelentése a hiányt, amiből 192.2 millió lévén Szigeti szerint az 1926-os évé, melyben csak 64 millió pengő volt a behozatali többlet, ez évben 128 millió pengő volt a túlnyomó részben kamatteher, 1925-ben pedig csak 16.6 millió pengő lévén a kereskedelmi mérleg hiánya, ellenben 1924-ben 148 millió, tehát elég nagy hullámváltozást kell megállapítanunk a fizetési mérleg hiányának, amely e három év közül 1924-ben kellett legyen a legnagyobb, habár akkor még alig lehetett a kamatteher 50 millió pengőnél több. 1927-től kezdve azonban rohamosan nő a hiány, mely a kereskedelmi mérleg hiányából és a kamatteher hozzászámításából áll és miután az utóbbinak évről-évre legalább is az előbbi évek hiányának megfelelő tartozások kamatozásaival okvetlenül nőnie kellett s így az 1927. évi 374.5—479.7-es arány, mely a kétféle mérleg hiányait adja, alig nyújt a tartozás kamatára annyi fedezetet, mint az előbbi évi számítás, dacára az összeg nagyságának, mégis szépítettnek látszik. Nyilván ettől fogva általában inkább szépített mérlegekkel állunk szemben, amit igazol a kétféle mérleg hiánykülönbségének az országból kifelé irányuló kamat- és osztaléktételekkel való összehasonlítása, továbbá hogy ezek a tételek nem fedik teljesen

a külföldi tartozások időközbeni emelkedésének mértékét.

Év	Keresk. mér- leg	Fiz. mér- leg	Külömbség	Kamat és osztalék kifolyás
	e g y e n l e g e			
1926	— 76.3	—147.8	71.5	87.4
1927	—348.2	—479.4	131.2	117.4
1928	—370.1	—501.5	131.4	142.7
1929	— 30.9	—213.5	182.6	156.8
1930	+ 61.5	—138.2	199.7	181.7

Amennyit tanulunk ezekből a tételekből, annyit okulunk is, és látjuk, hogy nem mindenben adhatunk hitelt a felsorakoztatott adatoknak. Mindent egybevetve azonban, az így összeállított fizetési mérlegek passzívára vonatkozó számadatok nemcsak azt bizonyítják, hogy mekkora összegek folytak vissza a halmozódó külföldi hitelekből ezekben az években, hanem az is, hogy mennyi veszett el az időközben felvett külföldi kölcsönökből nyomban a magyar közgazdaság szempontjából, úgy, hogy a másfél milliárdnyi összeg jóformán alig termékenyítette meg gazdasági életünket, hanem csak arra volt jó, hogy valutáris helyzetünk mesterséges egyensúlyba hozását biztosítsa. Ily helyzet mellett csak természetes volt, hogy a külföldi tőkefolyam elapadtával bajokba kellett kerülnünk. De ez már a későbbi időkre tartozik.

De hogy a kedvező konjunktúra éveit nem használtuk fel gazdasági megerősödésünkre, hanem a könnyelműen kapott külföldi tőkéket feleslegesen felvéve, részben valóságos gazdasági lehetőségeinkkel arányban nem álló fogyasztási színvonal fenntartására (1926-ban több narancsot fogyasztottunk, mint a másfélszeres lakossággal bíró Csehszlovákia és fejenként 16 aranykoronával több külföldi élelmiszert, mint a háború előtt) és közvetlen rentabilitással nem járó oly beruházásokra, melyeknek terheit az ország közgazdasága viselte (köz- és magánépítkezések, útépitkezések) annak végeredményben nem a kormány felesleg-gazdálkodása, sem egyes, az infláció nélkülözésein átment társadalmi osztályok mohósága volt az oka, mert mindezek csupán a hazai termelés e célokra igénybevehető részeit

használhatták volna felfel, hanem azok a pénzügyi tényezők, amelyeknek módjuk és hatalmuk lett volna a külföldről ide irányuló tőkefolyam természetét és körülményeit felismerni és amelyek legéleseje a Magyar Nemzeti Bank az alapításához fűződő törvényalkotásban és a Népszövetség által ezzel kapcsolatban előírt feltételek alapján oly önálló hatáskörrel lett felruházva, mely egyenesen állammá tette az államban és pénzügyrendszerünknek oly korlátlan urává, amelyen hatalommal a világháború előtti egyetlen jegybankja a világnak sem rendelkezett. Az előbbi fejezetben már vázoltak szerint nem lehet vitás, hogy a Magyar Nemzeti Banknak meg volt minden módja arra, hogy a tőkéknek az országba való be-, illetve kiáramlását ellenőrizze és irányítsa, ami annál feltétlenebb volt, minél inkább elfogadjuk érvényesnek azt a tételt, mely szerint az infláció pusztításai folytán a Nemzeti Bank működésbe lépésekor az országban számottevő szabadon mozgó pénztőke nem is volt. Így tehát csak az lehet a kérdéses, hogy helyesen gyakorolta-e ezt a hatalmát, vagy sem, amit mindjárt látni fogunk.

Már említettük, hogy a Bank működésének megkezdése idején az országba irányuló tőkemozgalmak már megindultak. Ezek a — részben a Bank alapításával közvetlenül is kapcsolatban álló — körülmények voltak azok, melyek már az első, 1924 június 30-iki jelentés számára lehetővé tették 74 millió pengőnyi bankfedezetnek a kimutatását. 1924 december 31-ig ez a fedezet 128 millió pengőre emelkedett, azután egy ideig ugyanazon színvonalon maradt, míg 1925 második felében lassú emelkedéssel elérte a 268 milliót. 1926 folyamán lassú csökkenés állott be, hogy azután 1926 december 31-ére 290 millió fölé emelkedjék. 1927 elején azután újra csökkent, 1927 december 31-én elérte legmagasabb szintjét, 317 milliót, hogy azután lassú, de fokozatos csökkenésnek adjon helyet. A jegyfedezet további sorsa már a következő időszakra tartozik.

Az inflációs korszak a hazai pénzügyintézeteket jóformán magukra utalt helyzetbe hozta. Aranyértékben forgalmuk és mérlegeik értéke természetesen le-

csökkent, bár nem olyan mértékben, mint azt az inflációval rémítgetők ma beállítani próbálják, anélkül, hogy erre nézve számokkal szolgálnának, mert semmi tekintetben sem volt az értéksökkenés aránya nagyobb a betétek aranybeli értékarányának kimutatott változásánál, de az így megtartott erőt mindazok, melyek kizárólag banküzletekkel foglalkoztak, saját intézeteikbe fektetve, idegen tőkéket alig vettek igénybe. Ilyeneket még a jegyintézettől is inkább a nagyipari vállalatok és ilyeneket finanszírozva, a kereskedelmi üzletekkel nagyban foglalkozó budapesti nagybankok és államilag privilégizált intézmények (O. K. H., Hangya, Futura stb.) vettek igénybe. A Nemzeti Bank által átvett, nem egészen 100 millió pengőt kitevő váltótárcából alig negyedrésze származott más pénzüintézetektől. Hiszen Mitzakis adata szerint 1923 december 31-én a Pénzüintézeti Központ összes tagintézeteinek visszleszámitolása nem tett ki egészen 20 millió aranykoronát, amiben, miután ebben az összegben úgy a vidéki, mint a fővárosi intézetek visszleszámitolási aránya bennfoglaltatik, bizonyára jóformán vannak kétszeresen számbavett tételek is. De ugyanezt igazolja az, hogy a vidéki intézetek visszleszámitolási állománya értékben alatta maradt a tudvalevően abban az időpontban erősen lemaradt és összesen alig több, mint 10 millió aranykoronát kitevő saját tőkeállománynak is. A működésbe lépő Nemzeti Banknak tehát teljesen kezébe volt adva az ország hiteléletének alakítása és hogyha a külföldtől közvetlen hiteleket élvező és azok segítségével magát és aránytalan dimenzionáltságát fenntartó fővárosi pénzüintézetek beleszivattyúzhatták ugyan az ország gazdaságába a nekik kínálkozó idegen tőkét, annak szétterjedésére és így közvetve ezeknek a kölcsönöknek az országba való áramlására a Nemzeti Banknak igenis nagy befolyást lehetett volna gyakorolni.

Különben is, a folyamatnak időre volt szüksége. Az 1924 és 25-ös években még nem volt ez a tőkebeáramlás feltétlenül kifogásolható. Bizonyos mértékben ilyen segítségre az ország gazdasági lehetőségeinek megfelelő mértékben szüksége is volt az országnak. — A Nemzeti Banktól nem lehetett egyelőre

még rossz néven venni, hogyha az 1924-es rossz gazdasági esztendő nagy, bár már is nem egészen egészséges behozatali többletével szemben örömmel fogadja az eszközöket, amelyek pénzrendszerünk fiatal szilárdságát alkalmasak voltak megerősíteni. Am ez a folyamat már 1925 év végére befejezést nyert. Az 1926 januárjában elért 250 millió pengőn felüli bankjegyfedezet kétszeresén felül gazdaságilag hatályos módon bankjegyforgalmunk sehasem emelkedett, tehát már akkor ebben a vonatkozásban többé külföldi hitelek gyűjtésére nem volt szükség és már akkor tudatára kellett volna ébrednie a banknak, hogy ezután a további kölcsön-beáramlást szigorú ellenőrzés alá vegye, ami annál könnyebb lett volna, mert hiszen 1925 év végéig az összes magyar pénzintézetek visszleszámitolási állománya csupán 125.7 millió pengőre emelkedett, amely összeg a saját tőkének még mindig nem egészen 32%-át tette ki, a Nemzeti Bank váltótárcája pedig csak 150 millió pengő volt. A Nemzeti Bank vezetőségét azonban a kereskedelmi mérleg 1925. évi hatalmas javulása álomba ringatta, ahelyett, hogy megragadta volna az alkalmat annak a megállapítására: *itt a normálisnak tekinthető állapot, tehát megfogjuk és mindent elkövetünk ennek a helyzetnek a további biztosítására!* Eltekintve attól, hogy sátoros ünnepen megjelent egy olimposi dörgelem, hogy takarékoskodjunk és főleg a kormány, mely pedig oly kicsi volt a Nemzeti Bank mellett, mint Bud János Popovics mellett, takarékoskodjék, a bankvezetőség re bene gesta ölbe kulcsolta kezét és különben is teljesen külföldi járszalagon lógva, teljes két esztendeig hagyta a dolgokat haladni a maguk útján. Hiába duzzadt a váltótárca 1926 elejétől végéig 150 millióról 218 millióra, azután pedig 1927 első felében 272, majd a második felében 332 millióra, hiába festette a közelgő bajokat egy merész honatya már 1927 decemberében a falra, 1928 folyamán felduzzadt a váltótárca 417 millióra, mialatt egy évben több mint 500 millió pengőnyi külföldi kölcsönrel boldogítottuk magunkat és a bel- és külföldi hitel-infláció következtében 1927-ben 374, 1928-ban pedig 386 millióval volt passzív a kereskedelmi mérlegünk.

És ez alatt az idő alatt a Nemzeti Bank teljes két esztendőn keresztül még a 6%-os kamatlábon sem tartotta érdemesnek változtatni. Nem néztek egyebet, mint a bankjegyfedezet mennyiségét s csak akkor indultak meg, mikor 1928 őszén az észrevehetően zsugorodni kezdett, előrevetvén árnyékát az a hitelkrízis, amely azután 1929 tavaszán tényleg bekövetkezett.

Sem a kereskedelmi mérleg ijesztő alakulása, sem a behozatalnak 1200 millió pengő fölé való emelkedése nem indította a bankvezetőséget megmozdulásra. Egy szava sem volt neki a szüntelenül hajszolt, kedvezőtlennél kedvezőtlenebb kondíciójú hosszúlejáratu zálogleveles kölcsönök ellen és egyenesen sürgette anyagi képességeinknek tálcán való prezentálását. Hiszen még a kegyben álló Wekerle pénzügyminiszternek is rossznéven vette, hogy az u. n. záloglevélkoncentrációt nem tudta keresztülvinni. Arról pedig nem is álmodozott, amit már akkor minden jegybanknál a verebek is csiripeltek, hogy t. i. hogyha a nemzetközi tőkeforgalomban a bankkamatláb emelése a külföldi tőke beözönlését csak károsan előmozdítaná, ellenben a magasabb kamat a hazai gazdaságnak fokozott megterhelését jelentené, kiegyensúlyozatlan pénzgazdasági viszonyok között ott van a kamatváltoztatás nélküli hitelrestríció eszköze, mely mindenképen a jegybank kezébe adja a pénzpiac irányításának lehetőségét. Pedig mily hamar rátaláltak, mikor a szükség reáhajította őket. De akkor már késő volt és a következetesség itt sem tartozott a bankvezetőség erényei közé.

Igy jutottunk oda, hogy ezt a fontos, mert következményeiben túl nem becsülhető korszakot a belső és külső eladósodás rekordszerű emelkedésével zártuk, anélkül, hogy az ország közvetlen hasznot hajtó tőkeereje számbavehetőleg emelkedett volna. Ellenben megterheltük nemzeti gazdaságunkat fokozódó tartozástömegek oly szolgálataival, amelyek gazdasági lehetőségeinket messze meghaladták.

Addig, míg a külföldi kölcsönáradat meg nem akadt és a mezőgazdasági termények világpiaci árának nagyobb mérvű leszakadása be nem következett,

de azért is, mert a gazdasági körforgásba jutott erők a belső fogyasztóképességet magasan tartották, valahogy csak elvultunk és legalább is sikerült a kereskedelmi mérleg némileg jobb kiegyensúlyozásával tartani a helyzetet, de mikor már nem lehetett nagyobb lyuk nyitásával tömni a korábbi kisebb lyukat és az ország fizetőképessége az ország főtermékeinek árzuhanása következtében ijesztően visszahanyatlott, a legkétségbeesettebb erőlködés sem tartóztathatta fel elesésünket annál kevésbé, mert a hagyományokhoz híven, megint csak nem alkottunk magunknak a helyzetről hű képet, hanem magunk és az idegenek előtt is szépíteni törekedvén a dolgokat, tovább folytattuk a hamis hitelpolitikát és tovább kölcsönöztünk a külföldtől, addig, míg egy szép napon a külföld az ajtót előttünk becsapván, Nemzeti Bankunk is sietett egész közgazdaságunk életének ajtaját orrunk előtt úgy becsapni, hogy még ma is zsibbadt porcokkal, tehetetlenül vergődünk a sivatag porában, amelybe sújtottak.

V.

A válság hullámain.

Ezt a korszakot is két részre lehet osztani, mint az inflációsát. — Lappangó válság 1929—31-ig és nyílt válság 1931-től. — Az 1929. évi hitelválság, fokozva mezőgazdasági áreséssel. — Megkezdődik az ingatlanértékrontás. — A bajt átmenetinek tekintik és nem védekeznek ellene. — A Nemzeti Bank beismerése. — Wekerle pénzügyminiszter lesz, megássa a Bethlen uralom sírját. — Elnézte az adónemfizetést és kölcsönt hajszolt. — Szabóky-féle machinációk a költségvetés körül. — Az amerikai rövidlejáratú kölcsönök két évi halasztást nyújtanak. — Kereskedelmi mérleg átmenetileg javul, de fizetési mérleg romlik. — Idegenforgalmi deficit. — Eladósodás rohamos növése. — A nyílt válság kitörésének okai. — Franciaország szerepe. — B. I. Z. — Young-kölcsön kudarca. — Creditanstalt és Nordwolle. Hoovermoratorium. — Franciák belebiztatják a németeket a bankzárlatba. — Utánukdőlés Bethlen távollétében. — Háború utáni idők legnagyobb boflása. — Lejebb sülyedtünk, mint Ausztria és Németország. — Belföldi hitelforgalom teljes fennakasztása. — Devizazárlat késése. — Ellenben a Nemzeti Bank kiadta mégis a pestieknek a hitelkereteket. — B. I. Z.-váltók. — Aranypengő és hitelügyi tanács. — Befételfolyás és vagyonérték rombolás. — Keresk. mérleg alakulása. — Belső forgalom összehúzóerősítése. — Államháztartás alakulása. — Egyenesadók nyomása. — Utolsó két év Tyler-jelentései. — A világon leghátrább vagyunk a javulásban, pedig másképp is állhatnánk. — Államháztartási helyzet és bankpolitika változatlansága. — Enyhülés legfeljebb kifelé. — Befelé a defláció változatlanul tart.

Ezt az időszakot, melynek egyes tüneteinel jó lesz majd szemmel tartani az inflációs idők jelenségeivel való parhuzamot, éppúgy, mint azt, két határozot-

tan megkülönböztethető részre oszthatjuk. És hogyha ott megkülönböztethettük a lappangó és a nyílt infláció korszakát, itt is azt mondhatjuk, hogy az 1929—31 derekáig terjedő idők a lappangó, ellenben az 1931 derekától a mai napig terjedő idők a nyílt gazdasági válság évei voltak.

De míg az inflációs korszak két része, melyeket a Hegedüs-féle escapade választ el egymástól, csak fokozatilag különbözött egymástól a jelenségek skálájában, és legfeljebb a hit és felfogás változott, illetve tisztázódott inkább a második időnek beérkezével, itt lényegbeli ellentét is van a kettő között, annyiban, hogy az elsőben folytatódtak, sőt halmozódtak azok a hibák, amelyek bőjtjére azután a bekövetkezett és sajnos, még tartó, második időszakban sor került.

1928 őszén bekövetkezett a devizagazdálkodás fordulópontja. Mialatt a váltótárca tovább emelkedett és újabb 100 millióval szaporodott, a fedezet teljes 47 és fél millióval, több mint 15%-al csökkent. A bankjegyforgalom körülbelül ugyanannyival emelkedett, ami azt mutatja, hogy a devizaeladás alapján visszákerült bankjegyek nem maradtak a tárcában, úgy, ahogy azt az 1931 utáni két évi bankkimuattások kapcsán a bank erre az időszakra nézve beállítani akarja, hanem a váltótárca emelkedése által a devizaeladás kétszeresen kiegyenlítődtől, amiből nyilvánvaló, hogy az eladott devizákért befolyt bankjegyek valóban visszakerültek új kölcsönök formájában a gazdasági forgalomba. Az augusztusi és szeptemberi forgalom alakulása ugyan ezuttal a babérain pihenő bankvezetőséget is megmozgatta, de, miután ez hasonló helyzetben, 1927 első felében, amidőn ugyancsak leszakadt a fedezet több mint 20 millióval a váltótárca egyidejű 50 milliós emelkedése mellett, mégsem történt meg, nyilvánvaló, hogy a bankvezetőség reagálása inkább külföldi körülményekre volt visszavezethető, amint azt az akkori amerikai boommal kapcsolatos általános kamatszínvonal emelkedések igazolják. És igazolja az is, hogy a 7%-os kamatláb egészen 1929 április 24-ig érvényben hagyatott, habár a fedezet csökkenése már 1929 februárjában ismét erős iramot vett fel. Habár tehát minden indok megvolt arra, hogy a

Nemzeti Bank a legszorgosabb figyelemmel kísérje a gazdasági élet alakulását és felkészüljön az 1929-es nyári szezonra, amire az utolsó két év külkereskedelmi deficitje (374.7+285.4 m. pengő) is kényszerítette, amely folyamat az 1929. év első felében is változatlanul felytatódott (1929. év első felének 146.3 millió volt a behozatali többlete) semmiféle komoly lépés ez időkben sem történt a pénzgazdálkodás helyes irányítására és az 1929. év tavaszára újból lendületbe lóduló építkezési lázat a bank szabadon ki engedte fejlődni, úgy, hogy a válságos idők első szele, a Boden-kredítanstalt 1929 májusában bekövetkezett összeomlásával kapcsolatos hitelválság fékezetlen erővel söpört végig az ország gazdasági életén. Amivel egybeesett időbelileg a legfontosabb mezőgazdasági termékek egész világon bekövetkezett áresésének kezdete, amely folyamat aztán a minden gazdasági tartalékot nélkülöző országokra nézve úgyszólván lehetetlenné tette a közelgő csapásokkal szemben való bármilyen felkészülésnek további megkísérlését.

A bank vezetősége ekkor ugyan felébredt homeoszi álmából és a bankkamatláb további emelése mellett, tudatára ébredt az ezen rendszabály mellett, sőt nélküle is alkalmazható hitelkorlátozás lehetőségének is, de legyengült helyzetünkben és az 1929-es év építési vállalkozásaival megterhelve, ezek a rendszabályok már nem voltak segítő, hanem romboló hatásúak, épen azért, mert az egyidejűleg fizetőképességében meggyengült mezőgazdaság vált végeredményben szenvedő alanyukká. Már ekkor megkezdődött tehát az a vagyoneértékrombolás, mely azután ezen időszak második részében dühöngte ki magát és most is tovább dühöng, részben annak következtében is, hogy az első félidőben illetékes helyről még tovább áttatták az érdekelteket azzal, hogy csak átmeneti jelenségről van szó.

Habár tehát az 1929. évi hitelválság a bizalmat pillanatnyilag megrendítette és a kölcsönhöz jutás, habár nem vált lehetetlenné, kamatszolgáltatásban drágább lett, mint volt az előző időben, ami a hitelkeresletet és a vállalkozási kedvet vissza kellett volna szorítsa, dacára a mezőgazdasági árak folyamatos letö-

résének, nem volt egyetlen olyan illetékes tényezője ennek a szerencsétlen országnak, mely abban az időben komolyan megfontolta volna a jövő lehetőségeit és annak veszedelmeire, nem idejében, mert ez már ekkor el volt mulasztva, de a helyzet felismerésével figyelmeztetett volna. Így kapta az ország 1929 nyarán az első lökést. Az építkezési konjunktúra vígan tovább dühöngött, a magas javadalmazások és lakásfel-szabadítás kapcsán a lakbérek csökkenése sem érez-tette kijózanító hatását, ellenben a felütköző bajok egész terhe a bajok örvényébe rohanó mezőgazdaság nyakába zúdult, melyet egyszerre sújtottak: a maga-sabb kamat, a hitelek restriktója folytán vele szem-ben fellépő fizetési igények, és — last but not least — a mezőgazdasági termékek bekövetkezett árzuhanása. Ily módon vált emlékezetessé ez a május—szeptem-beri időszak az ország gazdasági történetében és így alakult ki ebben az időben az a válságdiagnózis, amely-nek nyílt kiütközését csupán az 1929 decemberi new-yorki tőzsdekrach és az ahhoz fűződő rövidlejáratú kölcsönáradat borította két további esztendőre lepel alá. Mert amellett, hogy lassan az ábrándok világába költözött a hosszúlejáratu kölcsönök lehetősége, bár ezt is elleplezte egyrészt a hazai intézetek további hitelezése a záloglevelek utólagos elhelyezése remé-nyében, másrészt az épen akkor az országra zuduló gyufakölcsön, — a hiú reményekben ringatózó és ma-gát világviszonylatban oly kiválónak tartó bankszer-vezetünk (értsd ez alatt csupán a külföldi kapcsola-tokkal rendelkező túlméretezett fővárosit) kéjjel kap-csolódott be a magasabb kamatláb által idevonzott külföldi tőke rövidlejáratu kihasználásába, annyira, hogy idő kellett míg elértünk ahhoz, hogy fizetési mérlegünk szempontjából a beömlő külföldi tőkék ki-egyenlítő jelensége felmondja a szolgálatot. Ez a fo-lyamat egészen 1931 nyaráig fennakadás nélkül és a Nemzeti Bank gyönyörűségére érvényesült.

Így az 1929—31-es időket kiáltó vészjelei dacára, semmiképen sem használtuk ki sem okulásunkra, sem javulásunkra. Úgy a mezőgazdasági termékek árzuha-nását, mint a földárak esését jóformán átmeneti je-lenségeknek tartottuk s ebben megerősítettek bennün-

ket egyrészt a bankok hosszúlejáratu kölcsönökre való biztatásai, másrészt a kormányzatnak ebbe belekapcsolódó, valamint új államkölcsön irányában való törekvései.

Hogy az egész világ az azóta kitört bajba vakon zúdult bele, annak legfőbb oka egyrészt az amerikai tőzsdekrach volt, mely az 1929. évi, a Bodenkreditanstalt felborulásához fűződő hitelválság látszólagos megszűntetését idézte elő és új, habár rövidlejáratu formájú, de annál veszélyesebb tőkeáradatot idézett elő, másrészt a jóvátételi fizetések újabb rendezését magában foglaló Young-tervnek tető alá hozatala és az ezzel kapcsolatos pénzügyi egyezmények létrehozatala, amelyek mind csak arra voltak alkalmasok, hogy a tornyosuló bajokat elleplezzék a világ szeme elől. Így jött létre ez a két éves kíméleti idő, amelyet azonban senki sem használt ki ésszerűen a maga javára, annál kevésbé tettük ezt mi, akik vakon rohantunk tovább a vesztünkbe.

Pedig minket igazán figyelmeztethetett volna a bekövetkezendő bajokra a mezőgazdasági termékek rohamos áresése, ami ellen azonban nem pénzgazdasági intézkedésekkel, hanem eleinte csak mesterséges árjavító intézkedésekkel, utóbb pedig a szerencsétlen bolettarendszerrel védekezünk.

Mily más lett volna, hogyha későn bár, de mégis felébredtek volna végre agrárius vezérférjaink és kellő időben eléje vágta volna a további adósságcsinálásnak és még idejében rábírták volna a gazdákat anyagi helyzetük óvatosabb kezelésére. Ennek folytán előbb szállott volna le ugyan egészséges színvonalára a föld ára, de éppen ennek következtében a gazdák jórésze még aránylag előnyösen szabadult volna földje egy részétől és adósságának azon részétől, melynek rendezése már akkor kezdett nehézzé válni reá nézve és a földkeresletet képviselő kiscgazdák sem mentek volna úgy bele a magas áron való vételékbe, tehát ezen a téren is sokkal kevesebb nehézséggel állanánk szemben. De mindez elmaradt, megint csak egyrészt a gazdaérdekeltség vakúsága, másrészt a hitelpolitikát irányítani hivatott Nemzeti Bank tétlensége folytán.

Hiszen a Nemzeti Bank vezetősége 1929 nyarán egyenesen beismerte, hogy a záloglevélkoncentráció tervével kapcsolatos 25 millió dollárocskás kölcsön reményében hagyta a dolgokat menni a maguk útján, azután pedig megindultak a Wekerle-féle államkölcsön tárgyalások, melyek délibábja minden valóság meglátása alól felmentette a bankvezetőséget mindaddig, míg egy szép napon nem jöttek rá, hogy teljesen a szárazon vannak és minden segítség útja el van vágva. Akkor azután a hajszál után kellett kapni, amelyik a legkisebbet nyújtotta és a legnagyobb árat követelte az ország lakosságától!

Szerencsétlenségünkhöz végzettszerűleg hozzátartozott az, hogy Bethlen István gróf épen akkor áldozta fel addigi pénzügyminiszterét, Bud Jánost, midőn ez a lelkiismeretes és óvatos, de egyébként teljesen passzív miniszter kárt bizonyosan nem okozott volna, de óvatosságával és a bankvezetőséggeli feszült viszonyánál fogva, melyet elméleti ismeretei is alátámasztottak, legalább is elkerülte volna a bajokba való azt a belerohanást, amelyet utódjának cselekedetei előmozdítottak. Budnak, akit Kállay szerencsétlen bukása és Walkó Lajos vonakodása juttatott a tető alá hozott (mert addig nem is vállalta) szanálás pénzügyminiszteri székébe, 1928-tól fogva már alig lehetett volna addigi múltasztásait tetőzni, ellenben annyira komoly és tudására tartó ember volt, hogy az általa államtitkáruul maga mellé vett mestere, Szabóky Alajos, őt mégsem tudta volna falhoz állítani és legalább az őszinteség és becsületesség ama színvonala lett volna államháztartásunkban betartva, melytől azután Wekerle, állítólag Szabóky által vezetettve és szellemileg támogatva, oly hamarosan és oly szerencsétlen módon eltért. De Bud, aki legalább a hamis látszatú ötleteknek és lehetetlen követeléseknek nem ült fel, 1928 nyarán már nagyon útjában volt úgy Popovicséknak, mint az Omgénak, akikkel szemben a kormányzat felsőbbtségét legalább látszat szerint igyekezett megvédeni. Talán nem is kereste úgy az újabb külföldi államkölcsönöket, mint ezek szerették volna, habár bokros emlékü pénzügyministerségének utolsó cselekedete, a gyufakölcsön tető alá hozatala, méltó

átmenetet képez az új pénzügyminiszteri érához. És aztán talán Bud nem volt sem olyan elnéző az adó-behajtásban a nagybirtokkal szemben, mint Wekerle, meg az állami bevételek leszállítása terén is makacsabb lett volna, már csak azért is, mert elvei mellett ki kellett, hogy tartson és jobban benne lévén a verkhilben, ő jobban érezte előre az állambevételek mikénti jövőbeli alakulását. Denikve, Budnak a senkinek sem kellő közgazdasági miniszterség felé kellett buknia és jött Wekerle Sándor, a Nagy apa fia, az Omge alelnöke és Popovics szive-választottja! És ezzel meg volt pecsételve a magyar államháztartás sorsa.

Wekerle tehát beült a góttstíli palotába és elkezdte tanulmányozni a dolgokat. Mikor állását elfoglalta, nyilván semmiféle koncepciója sem a helyzetről, sem a tennivalókról nem volt és ilyenig soha el sem jutott. Élvezte a politikai rendszer stabilitásának előnyét és két irányban gyakorolt csak befolyást a pénzügyekre: 1. Amellett, hogy bizonyos tekintetben redukálta az adótételeket, minden elnézést megadott elsősorban a nagybirtoknak az adó valóságos lefizetése terén. 2. Minden erővel támogatta a külföldi kölcsönszerzés ügyét úgy a magánhitel terén, (záloglevél-koncentráció, ingó jelzálog stb.) mint azzal, hogy egész állampénzügyi beállítását egy újabb külföldi államkölcsönre állította be. Semmi egyébbel nem törődött és nem foglalkozott. A parlamentben pedig agrárius és iparfejlesztési tirádákban elorozta a gazdasági miniszterek témáit, mert saját ügyköréről nem voltak mondanivalói. És akkor, midőn külföldi kölcsönre való beállítottságára alapított terveit az államháztartás eredményei veszélyeztették, minden habozás nélkül átengedte magát a Szabóky agyafúrtságán keresztül kínálkozó, szemfényvesztő számtani bűvészkedésnek, mely azután gazdasági és pénzügyi sírunkat megásta. Legnagyobb bűne mindezekén felül az volt, amint az ma már kétségtelenül megállapítható, hogy jóformán önmaga előtt sem vallván be az igazságot, nem merte azt legbensőbb politikai bajtársai, kormányzati kollégái előtt sem felfedni, ezzel mindnyájukat magával rántván az örvénybe.

A most szóbanforgó első félidőben a Wekerle-

rezsim sötétségeiről csak sugdosások tanúskodtak, mert az utolsó percig letagadtak mindent és a Nemzeti Bank vezetőségével, melynek pedig az 1929-iki eseményekből lehetett volna tanulni, karöltve, görcsösen reménykedtek annak a nagy államkölcsönnek a befutásában, amelynek előlegecskéi okozták későbbi súlyos bajainkat és jelenlegi szerencsétlen helyzetünket, anélkül, hogy valaha is számbajövő mértékben enyhítettek volna helyzetünkön.

Az államháztartás fordulópontját egyébként az 1928 és 1929-es naptári évek közigazgatási bevételeinek és kiadásainak egybevetése mutatja. Eszerint 1928-ban ezek a közigazgatási bevételek 976 milliót tettek, a kiadások ellenben 928-at, 1929-ben ellenben a bevételek összege volt 923 millió, a kiadásoké ellenben 984 millió. Ez az államháztartási »olló« ezután nyilván rohamosan tágult, amit ugyan a hivatalos adatok nem árúlnak el, de mindenki előtt nyílt titok, hogy már az 1930 június 30-i költségvetési zárlat mögött Szabóky-féle rejtelmek rejtőztek a tárcabevételek csaknem másfélszázmilliós beállításában! Ennek az összegnek legnagyobb részét, mint utóbb hitelesen kiderült, mintegy a felét, 70—75 milliót le kell vonni a megemlített állambevételi számokból, akkor megkapjuk annak a rohanásnak a tempóját, amellyel az állami bevételek apadása bekövetkezett. Míg 1929 tavaszán Wekerle még szelíd engedményeket tett a mezőgazdaságot sújtó adókból, így hozzájárult nagy küzdelem után az állatforgalmi adó eltörléséhez és csökkentette a falusi kisházak adóját, 1930-ban, egy évvel később, már nemcsak, hogy megadatta magának az új államkölcsön felvételére szóló meghatalmazást, hanem meg is kezdte a Young-kölcsön árnyékában adáz hajszáját annak valóságos megszerzéséért. És ez nem is lett volna hiú ábránd, hogyha már magáról a Young-kölcsönről ki nem derült volna a világ sorskerekének páfördülése, ám Wekerléeket (értve alatta a magyar hivatalos és bankköröket) mi sem ábrándíthatta ki külföldi komittenseik által is bátorítva, melyek ugyancsak minden reményüket a lealkonyodott külföldi emissiók feléledésébe vetették, abból, hogy csak egy kis várásra van szükség, hogy

az időközben némi előlegekkel fűszerezett kölcsönkeresés végeredményben sikeresen végződjék. Ez volt az az elgondolás, mely elringatta és tétlenül váróvá tette azokat, akiknek gazdasági és pénzügyi sorsunk 1929—30-ban kezükbe volt letéve. Egyenlőre pedig úgy állam-, mint bankvilág, vígan támogatta gazdasági életünknek eladósodására irányuló törekvéseit és az ezzel múlhatatlanul együttjáró túlfogyasztási kedvét. Nemcsak az építkezési láz tartott változatlanul, hanem egyéb életmenyilvánulásunkban sem vontunk le semmi kényszerű következtetést a helyzetből.

Szerencsétlensége volt a világnak, hogy az amerikai túlkonjunktúra időszaka összeesvén a jóvátételi kötelezettségek újabb rendezésére vonatkozó tárgyalásokkal, annak döbbenetes összeomlása pedig ezen tárgyalások sikeresnek látszó befejezésével, az emberiég túlnyomó része a pénzsűkét és magas kamatlábat okozó boom összeroppanásából nem további bajok bekövetkeztére következtetett, hanem a jóvátételek újabb rendezésének örömébe ringatódzva, a helyzet biztos javulásában reménykedett. Azt látva, hogy a könnyű és magas kereset lehetőségétől az amerikai börzекrach által elütött tőkék mily bőségben keresnek szerteszét a világban maguknak rövid lejáratú kölcsönök formájában elhelyezkedést. Az 1930-as évnék ezt a jövőbeli illúzióját ünnepelte valójában a Lloyd-club azon a nevezetes Bethlen-vacsorán, az O. K. H. pedig ugyanakkor hosszúlejáratu hitelt ugyan nem tudott szerezni, de sikerült nyújtania a mindenkorra boldogtalan emlékünék tekinthető körzeti hitelszövetkezetei útján jó pár millió dollárnyi olyan termelési hitelt gazdáinknak, mely után azok behúnyt szemmel nyúltak, a legtöbben rosszhiszeműen máris nyakig eladósodva, némelyek azonban valóban rózsás hittel és dagadó reményekkel, hogy azután azt nemhogy a kítüzött esedékességkor, a lefolytatott, vagy le nem folytatott termelési folyamat eredményéből, hanem mai napig egyáltalán meg ne fizessék. Oly hitelhez jutva, mely bekebelezéssel nem volt biztosítva, részben azon feltevésben, hogy erre igazán nincs szükség ily rövid időre szólóan, részben és nagy részben azért, mert nem volt rá valóságos fedezet, illetve az

már bőségesen meg volt terhelve, ami azonban nem lehetett akadálya a hitelben való részesedésnek.

A kereskedelmi és fizetési mérlegek szempontjából az 1929 és 1930-as esztendő az első tekintetben ugyan a kiegyenlítő évek voltak és 1930-ban egy 80 millió actívum csimborasszójához vezettek, azonban ez is csak a szemek elkápráztatására volt alkalmas, mert a fizetési mérlegnek a csökkenő külföldi tőkebehozatal mellett is az egyensúlybentartását tette lehetővé.

De adjuk meg az igazságot is ott, ahol azt valóban megtehetjük. Tényleg, az 1929—30-as évek bizonyos fokban tanujelét szolgáltatják annak, hogy talán még nem lett volna kizárt dolog, hogy minden addig elkövetett hibánk dacára az esetben, hogyha a világgazdasági viszonyok komolyan jobbra fordulnak és megáll a mezőgazdasági termékek árainak súlyedési folyamata, végül hogyha a külföldi tőkefolyamat teljesen meg nem akad, hanem annak leülledését megfelelően szabályozhatjuk, jóformán rendbe tartjuk dolgunkat és minden további lépésünket szorgosan számhávéve, különösebb zökkenő nélkül a javulás útjára lépünk. De ezt nemcsak a világviszonyok további rosszabbodása akadályozta meg, hanem a magunk rövidlátása is, mely az 1929-es mementóból nem tanult, hanem az amerikai tőzsdekrach után, 1930 elejétől újra meginduló rövidlejárati külföldi kölcsönáramlat hullámaiba vetette magát, így semmivé téve az időközbeni javulás tüneteit és újabb, még veszedelmesebb adósságszaporítással vetve meg a további bajok melegágyát.

Epen ez a megújult és egészen a nyílt válság idejéig, sőt a korábbi időszak utolsó percéig, 1931 június végéig tartó tőkeáradat volt az, mely hamis nyugalomba ringatva nem engedte, hogy megélhetésünkön azt a megszorítást kellő időben véghez vigyük, amellyel felkészülhettünk volna a sötét jövőre. Csak néhány számadattal utalhatunk erre. 1929 és 30-ban a Pénzügyi Központ tagjai közé tartozó pénzügyi intézetek váltóállománya még 129.8, illetve 173.5 millió pengővel emelkedett, tehát több mint 300 millió pengővel szaporodott csak a váltó alakjában felvett adósság,

ami az 1928-as összállománynak csaknem 20%-os növekedését jelentette akkor, midőn az árak és vagyonértékek csökkenése következtében a fedezeti érték már ez alatt az idő alatt legalább ugyanannyi százalékkal csökkent. Ugyanakkor a betétállomány 232.6 millióval emelkedett ugyan, amivel szemben azonban ugyanezen idő alatt Szigeti Gyula számítása szerint 351.7 millióval emelkedett külföldi eladósodásunk, ami teljesen rövidlejáratú hitelekre esett, mert csak 1930-ban 272.9 millió pengő 1—1 és fél éves kölcsönt vettünk fel, amiből nyilvánvaló, hogy nemcsak az ez évbeni mérleghiányunkat, mely Szigeti szerint csak 138.2 milliót tett ki, fedeztük így módon, hanem egyéb tartozásainkból is sok átalakult ilyenné, lényegesen súlyosbítván ez által helyzetünket. A legjobban illusztrálja azonban könnyelműségünket Szigeti azon megállapítása, mely szerint az idegenforgalmi passzivum csimborasszóját épen 1930-ban értük el, 57 milliót költve a külföldön, több mint 30 millióval többet, mint amennyit külföldiek hozzánk hoztak. Harminc milliót fizettünk hát rá 1930-ban arra a fokozódó idegenforgalomra, amellyel annyira el voltunk telve. Közbevetve 1931-ben is még 32 millió volt a külföldre irányuló kiadás e téren, de a ráfizetés már csaknem egészen 11 millió. — Még mindig nagyon dicsőtelen eredmény — és csak 1935-ben értük el azt, hogy megszűnt az idegenforgalom deficitje.

Ezzel jóformán végeztünk az első félidővel és rátérhetünk azokra a világgazdasági előzményekre, amelyek a második félidő bekövetkezéséhez vezettek. Szükséges ezekre kiterjeszkednünk, mert csak ezek szem előtt tartásával foghatjuk fel a beütött tragédia mértékét és alakulásának körülményeit.

Arra már utaltunk, hogy a nemzetközi fizetések egyensúlyban tartása mily különös körülmények segítségével volt 1928-ig biztosítható. Eltekintve attól a pénzáradattól, amely elsősorban az Egyesült Államok felől az egész világra szerteáradva, egyenlőre lehetővé tette ennek a fizetési egyensúlynak fenntartását, jóformán eddig az ideig — az utolsó és igen fontos mozzanat a francia frank 1927-es stabilizációja volt — ennek a lehetőségét még a különböző országokban

különböző időkben lefolyt pénzértékcsökkenések is megkönnyítették, enyhítve közvetlenül a belföldi eladósodáson, de közvetve, sőt a franciához hasonló esetekben közvetlenül a külföldi adósság mérvein is. És, mint már erre is rámutattunk, már 1929-ben teljes erővel kitört volna az egyensúly felborulásának válsága, hogyha ezt nem toltta volna ki egyrészt az amerikai tőzsdekrach, mely az immár megrekedt amerikai pénzfolyamatot ismét megindította, másrészt az, a jelenségek felhozott második körébe tartozó körülmény, hogy a Young-terv létrehozása és a vele kapcsolatos megállapodások nemcsak újabb bizalommal töltötték meg a pénzügyi köröket, hanem valóban csökkentették az eszközendő nemzetközi fizetések mennyiségét, amihez járult még ezeknek az ezzel kapcsolatos hitelműveletek általi megkönnyítése is. Mindezz együttvéve, míg egyrészt két évi haladékot adott a világnak, másrészt elleplezve a nagy nyilvánosság előtt a való helyzetet, hozzájárult, hogy a válság azután annál ádázabb formában, az időközben felgyült bajokkal tetézve, főleg a bekövetkezett árrombolással fokozva törjön ki.

Valójában az árrombolással kapcsolatos bajok voltak azok, amelyek úgyszólván kényszerítették azokat az országokat, melyek eddig ellátták a világot azzal a pénzfolyammal, mely a túlméretezett nemzetközi fizetések rendbentartását lehetővé tették arra, hogy ezt a szolgálatot fokozatosan csökkentsék s így nyilvánvaló volt, hogy egy napon a kártyavárnak össze kell omolnia. Annál inkább, mert akadtak pénzügyi erők, amelyek sietteték ezt a folyamatot az által, hogy tervszerűen rajtavoltak a nemzetközi fizetések kiegyenlítését szolgáló tőkét kivívó országok gyengítésén. Egész irodalom mutatja ki a szakkörökben is elfogadott véleményt, hogy Franciaország pénzügyi politikája, miután még a Páris-környéki békék által sem látta kellően biztosítva politikai céljait, gazdasági és pénzügyi eszközökkel igyekezett a fegyveres harc beszüntetése óta letelt években arra a hatalomra szert tenni, amely képesítette politikai törekvéseinek biztosítására. Láttuk, hogy mennyire belejátszott a politika az 1923-as osztrák, de különösen az 1924-es ma-

gyar szanálás létrejöttébe, mely utóbbinak politikai feltételeire rámutattunk. Akkor azonban még nem anyagi eszközök voltak azok, amelyeket Franciaország üdvös pénzügyi intézkedések útjába rakott, hanem a békeszerződések által biztosított eszközökkel operált a legyőzött államokkal és az azok ügyét saját jól felfogott érdekükben támogató országok intéző köreivel szemben. Ez a fegyver akkor ki is csúszott a francia kézből és csak Németország volt ezen a réven tovább nyomorgatható. E helyett anyagi erőkészletet gyűjtöttek a franciák azóta, hogy Poincaré ur, a reváns elnöke és a németgyűlölet apostola belekényszerítette honfitársait a frankzuhanás után abba a valutarendezésbe, amely nagyobb győzelemhez juttatta a reváns nemzetét, mint az összes páriskörnyéki békék együttvéve.

Megszívlelendő és így a kitérésre érdemes megemlíteni, hogy a háború utáni valutarendezések legfőbb szakértői és az aranyalaphoz való visszatérés ma sokat hibáztatott szószólói már akkor, midőn a pénzürendszerek rendbehozatalára az aranyalap visszaállítását javasolták, mint egyedül gyors és biztos eredményre vezetőt, figyelmeztettek a stabilizálás színvonalának fontosságára, mint amely a gazdasági helyzet jövőbeli alakulását súlyosan befolyásolhatja. Különösen felhívták a figyelmet arra, hogy úgy a belföldi árszínvonal emelése, mint annak a gazdasági erők egyensúlyának nem megfelelő és a termelés képességeit meghaladóan, helytelenül magas színvonalon való stabilizálása a gazdasági fejlődést hátrányosan befolyásolván, újabb bajok előidézőjévé válhat. Egyenesen helytelenítették pl. az angol font értékemelését a dollárhoz való régi viszonylatának helyreállítása céljából és épen úgy károsnak minősítettek minden deflációs, a pénz értékemelkedésére irányuló politikát, amely csak a termeléstől követel áldozatokat, annak versenyképességét gyengíti és különösen nemzetközi tekintetben hozza az országot hátrányos helyzetbe. Hatalmas birodalmaknál is, melyek fizetési mérlege aktív, súlyos zavarok állhatnak be, kis országok egész gazdaságát rövid idő alatt képesek az ilyen eltévelyedések megrendíteni. Hogy Poincaré ur ezekre a jó

tanácsokra hallgatott-e, nem bizonyos, az azonban biztos, hogy ezeknek jól felfogott ismeretében tudatára jött annak, milyen nehéz volt az anyagiakban oly kicsinyes francia népet állami és magánpénzügyeinek súlyos megrendülése árán végre arra bírni, hogy radikálisan hozza azokat rendbe. Észbe kapott tehát, hogy az alkalmat gyökeresen meg kell ragadni és ezt fené-
 kij ki is használta. Így jött létre a franknak a korábbi aranyérték egyötödén való stabilizálása, amely rendszabály az összes illetékes szakértők kialakult véleménye szerint jelentékenyen a szükséges mértéken alúli volt és a francia árszínvonalnak nemzetközi viszonylatban igen alacsony stabilizálását biztosította, ami
 azonfelül, hogy a belföldi tartozások terhét nagyban enyhítette, a francia kivitelnek is lényeges előnyére szolgált, megadván így az alkalmat hatalmas tőketartalékok gyűjtésére és azt a nagy aranyfelhalmozást téve lehetővé, amely Franciaországot 1931-ben a világ pénzügyi diktátorává emelte. Az ilyen mesterséges rendszabályokat ugyan a gazdasági élet igyekszik mielőbb kiegyenlíteni s így mintegy másfél év után a francia árszínvonal hozzáidomult a külországokéhoz, azonban a hasonló pénzügyi rendszabályok jelentőségét épen az teszi — és ezt ne felejtsük el — hogy időben korlátolt hatásuk is igen nyomatékos előnyök-
 höz juttathatja az azokat célszerűen alkalmazó országokat, illetve azok gazdasági életét lényegesen megerősítheti. Épen ebben rejlik egész fontosságuk!

Franciaország csak nagyon kelleetlenül ment bele a jóvátételi fizetéseknek a Young-terv szerinti újabb rendezésébe. Igazolja ezt az a szándékos késedelem, amivel az erre vonatkozó egyezményeket a francia parlament ratifikálta. Ez a késedelem volt végeredményben oka a Wekerle-féle államkölcsön meghiusulásának is, de a bekövetkezendők árnyékát alapjában előrevetette az új tervvel kapcsolatos ama kölcsönnek gyenge eredménye, amely az új terv első évét volt hivatva áthidalni s amely valójában jóformán a jóvátételi fizetések utolsó, még fizetett részleteinek az elintézését tette lehetővé. Ennek a kölcsönnek a gyenge eredménye rántotta le a leplet a világ pénzpiacának változott helyzetéről és adott lovat a franciák alá, meg-

mutatva nekik, hogy mennyire megnőtt e téren is a hatalmuk. A hatalmuk, amelyet másképen is sikerült magalapozniok a Young-tervvél kapcsolatban, az által, hogy megteremtették a Nemzetközi Fizetések Bankját (rövid. nemzetközi megjelölés szerint BIS.) és úgy annak fekvése szerint, mint személyi összeállításában teljesen biztosítani a befolyásukat. Hiszen ennek a banknak egyenesen az volt a hivatása, hogy minden esedékeség alkalmával egyszerű átkönyveléssel átválttassa a német jóvátételi fizetéseket közönséges bankadóssággá, mintegy színjátékát szolgáltatva annak a folyamatnak, amely a háborús adósságok elkönyvelt tömege formájában az egész világ termelésére nehezdedve, előidézője volt a jelenlegi világgazdasági válságnak. Ehhez a svindlihez adta oda magát ezzel a bankalapítással a világ és hogyha a boszorkányság nem sikerült, mert a nemezis előbb utolérte a jóvátételi fizetéseket a válság következtében, semhogy az átkönyvelési módszer rendszerré válhatott volna, célját más irányban annál jobban elérte ez a francia hegemónia alatt működő intézet, mert egy csomó ország jegybankjának egybekapcsolásával sikerült megteremteni azt az intézményt, amelyen keresztül az összes kisebb államok jegybankjai egységes francia befolyás alá kerültek. Az utóbbi évek pénzügyi eseményeit és egyes országok pénzügyi politikáját valóban csak az érti meg, aki ezzel a ténnyel tisztában van.

Mikor azután a világgazdasági válság elmélyülésével mindig több pénz- és hitelpolitikai tekintetben vezető ország erői megrövidültek és egyrészt Franciaország tervszerű magatartása, másrészt az Egyesült Államoknak hitelező ország részéről oktan kiviteli politikája folytán a világ aranykészlete mind aránytalanabb elosztásúvá lett, csak egy szikra kellett ahhoz, hogy a megelőző hitelinflációs idők alatt oly könnyen kinált tőkéket hiú reménykedésekkel elfogadott és felhasznált országokban előtünjenek a nem fizetődő, kellően meg nem alapozott befektetések következményei, hogy az így felfakadó kelés szennye gyorsan elborítsa az egész gazdasági horizontot. — Már említettük, hogy ennek az árnyékát előrevetette az amerikai tőzsdeőrület idejében, 1928-ban beállott

tőkeszűkület, amikor is úgy Németországban, mint Ausztriában egyes nagyobb ipari érdekeltségek zavarásával kapcsolatban bankszanálásokra is sor került. Most ismét ezek a tünetek lódították a bajokat a napvilágra. Nem áll az a közkeletű feltevés, hogy a kitörő bajoknak ezek voltak az okai, mert ezek csak tüneteknek tekinthetők és egészen természetes, hogy ott tör ki a vérzés a szervezetből, hol az a leggyöngébb, de a baj mélyebben rejlik és ez csak tüneti jelenség. Ezúttal a betegség ismét Ausztriában ütközött ki, amely nem hiába volt a háború utáni idők szánalomra méltó politikai örömeánya, melyet lehetetlen helyzetében hol a francia érdekek fűztek kötőfékre, hol ismét magára hagyva kellett a helyzetéből kivezető természetes útvonal után kapkodnia. Hiába, az idők nem olyanok, hogy valaki máról-holnapra egy második Svájj gazdasági egyensúlyát biztosíthatná magának. Enélkül pedig nem is a régi osztrák örökös tartományokra, hanem az egész monarchiára, sőt azon túl méretezett bécsi bankrendszerével és legfontosabb telepeiket elvesztett, nagy ipari érdekeltségeivel természetes melegágyává vált Ausztria a viszonyok minden betegségcsírájának. A helyzet szignatúrájához tartozott, hogy mindenütt nagyipari érdekeltségekkel kapcsolatos tőkelekötések következtében jutottak bajba a mögöttük álló hitelintézetek. Nyilvánvaló, hogy ez az üzleti kapcsolatnak az a formája, mely a bankokat jóformán kényszeríti ez irányú hiteleiknek határtalan támogatására. Így kényszerültek utána kapni a mind megbízhatatlanabb kezek által nyújtott rövid lejáratú hiteleknek, míg végre bekövetkezett azok visszazippantásának baljóslatú időpontja. A Creditanstalt megakadásának is ez volt az előidézője, míg Németországban a Nordwolle concernnak kitörő válsága leplezte le a vele összeköttetésben álló bankok nehézségeit. És megindult a nagy kő, melyről nem lehetett tudni, »hol áll meg, kit hogyan talál meg«.

Rögtön megindult a mentési akció. Elsősorban a közép-európai hitelekben leginkább érdekelt angol pénzügyi világ követett el ebben az irányban minden lehetőt, de sem az amerikai közvélemény, sem a franciák nem támogatták, pedig a pénzügyi erő már úgy-

szólván teljesen utóbbiak kezében volt. Mégis egyrészt az akut bajok pillanatnyi megállítása révén, másrészt Hoover elnök nagyvonalú gesztusával, mellyel a jóvátételi fizetések felfüggesztését indítványozta, jóformán elhitték kerülni a bajok elmélyülését. Azonban a franciák megkontremínálták Hoover ajánlatát és a hozzájárulás elhúzásával és a németek és osztrákok hitegetésével egyenesen beledöntötték a bajba a világot. Alig volt mérvadó tényező, mely akkoriban a zárt ajtók megett folyó küzdelembe pontosan belelátott volna, a világ túlnyomó része vak optimizmussal bízott a bajok elkerültében és a közvetlenül érdekelték is vakon követték a döntő szóval rendelkező franciák amaz utasításait, amelyek egyenesen felidéztek a bajok kitörését. Ma már minden német tudja, hogy a franciák akkor egyenesen visszatarlották a német intézőköröket és közöttük a legfontosabbat, a német jegybankot attól, hogy a bankzárlat elkerülésére szükséges rendszabályokat idejében fogantossítsák. Mikor pedig a baj megvolt, akkor ismét politikai feltételekkel akadályozták meg a szükséges segítség nyújtását. Így ásta meg a nyílt válság vermét a politika, anélkül, hogy Németországgal szemben az óhajtott politikai eredményeket biztosítani tudta volna.

Nálunk az idők válságosságát a politikai események még leplezték. Június ötödikén feloszlatták az ötödféléves képviselőházat és az aratás melegében megtartották a választásokat. A közvéleményt így már jóformán május közepe óta a választási készülődések foglalták le és néhány érdekelt és ugyancsak sok illúzióval bélelt jó bankemberen kívül senki az országban a nagyjelentőségű külföldi eseményekkel komolyan nem foglalkozott. Nemcsak a közvélemény nem méltatta tehát azokat kellő figyelemre, hanem a külfölddel közvetlen kapcsolatokat fenntartó fővárosi pénzügyintézetek sem vonták le abból a szükséges következtetéseket. Főleg a vidéket hagyták nyugalomban ringatózni azáltal, hogy még júniusban sem szorították meg a hitelezés gyepelőjét és újabb hitelekről is úgy tárgyaltak, mintha a világon semmi sem változott volna. Alig értesült a nyilvánosság azokról a szoron-

gásokról sem, amelyeket a világ szemébe annyi port hintett Wekerle pénzügyminiszter volt kénytelen elszenvedni, mialatt a politikai világ táncát járta. Épen a választások végakkordjaival esett egyidőbe a kiábrándulás abból az államkölcson-mániából, amely pénzügyminiszterünk egész lényét betöltötte s amelyben bizakodva, még saját minisztertársai előtt, sem ismerte be az államháztartás való helyzetét. Így történhetett meg az, hogy *a döntő percben jóformán azt sem tudták Budapesten, hogy a kormány feje, Bethlen István gróf, merre tartózkodik.*

Kormányfő nélkül, egy miniszterkedésébe belezavarodott pénzügyminiszterre és arra a Nemzeti banki vezetőségre volt bízva ekkor az ország sorsa, amely semmit sem tett a válság megelőzésére és az 1929-es év tanúlságán sem okulva, újra maga is egy külföldi kölcsön himérájába vetette minden reményét. Szörnyű volt a felébredés, midőn a német bankzárlat hírére, lábukba szállott bátorsággal kellett az események elébe nézzenek. De ki az Csonkamagyarországon, aki e döntő percek mozzanatainak történelmi megrögzítése iránt érdeklődne? Németországban többen is felkutatatták és leírták úgyszólván percről-percre azoknak a napoknak történetét. Nálunk még arra sem figyelt fel a közvélemény, amit erről Bethlen István gróf első beszédében, melyet az új képviselőházban tartott, elárult. Ki emlékszik ma arra, hogy Bethlen elmondotta, hogyan fordultak a megijedt mandarinok telefonon tanácsért Londonba! És, hogy kérdésükre, hogy hát ők most mit csináljanak, azt a választ kapták: »*ha úgy vélik, hogy szükséges, intézkedjenek hát ők is a bankpénztárak lezárása irányában.*« Egy nagy»*ha*«, amely nem volt tanács, de amely elég volt arra, hogy elkövettessék a *háború utáni idők legnagyobb bűtlása!*

Attól a perctől fogva, hogy ez megtörtént, el volt vetve a kocka és Csonkamagyarország, melynek gazdasági hősköteményét itt megírjuk, bele volt lökve a válság legmélyebb szakadékába, amelyből kimászni igazán csak tiszta fővel, szilárd akarattal és mindenre való elszántsággal lehet. Ezt a főt, ezt az akaratot és elszántságot dehogy is találtuk meg. Hiszen ma is

azok uralkodnak az ország gazdasági életén, akik a nagy botlást elkövették. Wekerle ugyan elment, Klebelsberg pedig, szegény aki legártatlanabb volt közülük, elhagyta ezt az árnyékvilágot, de itt maradt haláláig Popovics, akit nem kell jellemeznünk és akinek egy árnyékuralom után, mely Károlyi Gyula és Korányi Frigyes neveihez fűződik, a legsajátosabb tanítványa foglalta el a pénzügyminiszteri széket. Teljes lett tehát a Nemzeti Bank diktatúrája és tart mind a mai napig. Nyilvánvaló, hogy a szanálás tető alá hozatala óta a magyar pénzügyminisztereknek a jegybanktól való függősége csak lépésről-lépésre fokozódott. Most azután teljes egylelkűség állott be, amellyet nem lehet elleplezni a régiekhez hasonló bankelnöki takarékosági megrovásokkal, mikor rögtön kiütközik a lóláb, hogyha a jegybank rezsiköltségei kerülnek szóba. De kapcsoljuk a kritikát a ténybeli adatokhoz és jegyezzünk még csak egyet meg: Akármilyen és akármekkora volt az előző idők mulasztása, *miért kellett ennek az országnak lejjebb süllyedni, mint Németországnak, melynek gazdasági erejéhez, területéhez és népszámához viszonyítva, legalább annyi a külföldi tartozása, mint nekünk, vagy Ausztriának, amely a válság nyílt kitörésének közvetlen oka volt? És miért kell annak az országnak a legtöbbet szenvednie, amely, mindentől eltekintve, saját megélhetéséről, ha azt a megélésben látjuk, a legjobban tud gondoskodni, tehát a leginkább van abban a helyzetben, hogy önállóan, saját érdekeinek megfelelően intézkedjék minden dologáról?* Ismét megérkeztünk a telekamrás, mezitlábás, zsupfedeles viskóban lakó koldus képletéhez, anélkül, hogy bármi hasznát látnók annak a tele kamrának, mert gazdája ezer hitelezőjével hagyja magát rángatni, rugatni, csipetni, köpülőztetni és csontvázzá gyengítettetni, ahelyett, hogy becsapná előttük viskója ajtaját és legfeljebb azt dobálná utánuk, amit úgy is elvesznek potyán, kamrája tartalmának felesleges darabjait.

A bankzárlat az ország gazdasági és hiteléletét úgy érte, mint derült égből a villám. Hogy ez miért volt így, azt fentebb megmondottuk. Kétségtelen tény, hogy belföldi vonatkozásban a legkisebb nyugtalanság

sem volt tapasztalható és egyetlen pesti bank rácsai előtt sem tolongott előtte való nap senki, midőn 1931 július 14-én reggelre a pénztárákat, sőt a bankok ajtajait is (mert a rendeletet még félre is értették) zárva találta a közönség. Épen mert ennek semmi közvetlen indoka nem volt, hatott oly halálosan ez a csapás a pénzüzetekbe vetett bizalomra.

A bankzárlat elrendelése oktalan és céltalan intézkedés volt. Oktalan, mert szükségtelenül épen hazai vonatkozásban állította meg a hiteléletet és egy csapásra tönkre tett minden bizalmat. Egyszerre vége volt minden gazdaságilag és fedezetileg még mindig indokolt, sőt szükséges hitelezésnek is és épen ezáltal megszüntetett minden bizalmat is azon betétesek részéről, akik, mint kék égből a villámot, látták pénzükhöz való joggal feltételezett igényük megcsönkítését. Ily példával szemük előtt sohasem tudhatják, mikor üt be hasonló rendszabály és szüneti meg jogaikat, melyben bízva, a betételt eszközölték. De nemcsak oktalan volt a bankzárlat, hanem céltalan is, mert ugyanazoknak, akik elől el kívánt zárkózni, ugyanannyit, sőt talán több hitelt volt kénytelen a jegybank nyújtani a következő hetekben. Miután pedig kétségtelen, hogy a hazai hiteléletnek a zárlatra semmi szüksége nem volt, még azoknak a pesti intézeteknek sem, amelyek csupán kihasználatlan jegybanki hitelük kimerítésének lehetőségét kívánták, nyilvánvaló, hogy itt *megint a jegybank vezetőségének egyoldalú akarata érvényesült oly módon, amely egyesesen gyilkos hatással volt az ország gazdasági életére.*

A legnagyobb baj pedig az volt, hogy ennek a helyzetnek a bekövetkezése máris függő helyzetben találta a jegybankunkat, mely a Wekerle-féle kölcsöntárgyalások eredményében még mindig bizakodva, nem átallotta igénybe venni a bank alapszabályainak egy kis rejtett mondatát, mely megengedte neki — a bankok bankjának — váltói továbbadását.

Jegybankunk ultrakonzervatív alapszabályainak ez a kis bökkenője, mely a dolog természete szerint, alig található még más jegybankokéban, lehetővé tette azt, hogy a bazeli bank égisze alatt, a többi jegy-

bankoktól — és a helyzet komikumához tartozik, hogy a némettől is — 147 millió pengőnyi visz-
visz-leszámitolási hitelt véve igénybe, ezzel pont oda sú-
lyedjen, ahol a balmazújvárosi takarékpénztár találta
magát a bankzárlat elkövetkezése időpontjában. És ez
megszabta a további lépéseket is, melyek a bajba
csak jobban belevitték az országot. Már ennek a hitel-
nek a kedvéért, mely pengőre szóló váltók ellenében
adatott és amely aranyban számított értékével a jegy-
bank egész meglévő fedezetének értékét meghaladta,
életen-halálon keresztül tartani kellett a pengőt, amire
aztán ürügyül jól volt felhasználható a betevők ér-
deke. Aztán bekövetkezett a Bethlen-kormány bukása,
ami az államháztartási helyzetnek ugyan természe-
tes következménye lehetett, de politikailag viszont
semmiképen sem volt indokolt a forma szerint oly
nagy választási győzelem nyomában és ezért meg-
lepően hatott és rejtélyes volt. A rejtélyt azután meg-
fejtették azok a külföldi megállapítások, melyek sze-
rint a továbbkínálódáshoz szükséges rövidlejáratú ál-
lamkölcsönt, melyre az államháztartás pillanatnyi
rendbentartásához szükség volt, (a kölcsönelőlegeket
Wekerle már rég elköltötte) a francia kormány csak
Bethlen távozása árán bocsátotta rendelkezésre.¹⁾ Ime,
ez rejtőzött a konstruktív Károlyi-kormány létrejötté-
nek függőnyei mögött. És meghozatott az aranypengő-
rendelet, ez a fából vaskarika, amelynek az a lehetet-
len hivatás volt imputálva, hogy a pénzkövetelések
és tartozások értékét aranyalapon tartsa meg akkor
is, hogyha a bankjegyek értéke alábbszálna. Persze,
nem az aranypengő lett behozva, mint új számolási
érték, hanem a bankjegyek értéke lett ehhez a fiktív
meghatározáshoz bilincselve, mert hiszen nevetség
tárgyává vált volna az a jegybank, mely hozzájárult
volna saját pénzigérvényei értékének leszállításához.
Ennek bekövetkezése elképzelhetetlen volt, mert
akkor igazán szedhették volna sátorfájukat a
Bank Homerosai, ellenben ezzel meg volt pecsételve
a következőkre sorsunk és minden pénzügyi és hitel-

¹⁾ Lásd: 1. Frank B. Simons, *Can Europe keep the Peace?* London Harper 1931. 167. old. 2. Paul Einzig: *Finance and Politics.* 1932. London Macmillan. 19. old.

ügyi rendszabály ennek a prokrusteszi ágynak deszkái közé lett ékelve.

Nem foglalkozhatunk az életbeléptetett rendszabályok részleteivel. Megkezdődtek az adósvédelmi intézkedések, melyeknek elseje a Hitelügyi Tanács felállítása és a kamatmaximum megállapítása volt. Lassan, falatonként, feloldották a betétzárlatot, de a követelések befagyása arra kényszerítette a pénzüntézeteket, hogy minden módon küzdjenek a betétek elvitele ellen, amivel a maguk iránti bizalmat voltak kénytelenek csak rontani. Mert a betétzárás után és ahhoz fűződő rendszabályok következtében állott be, dacára annak, hogy ezek a rendszabályok éppen annak leszerelését célozták. De a hitelélet megfagyása, a kölcsönfolyósítás beszüntetése és az így bekövetkezett kínos helyzet látása a betevőt nem nyugtatta meg, hanem nyugtalanította és a betétállományok jóformán fele hamarosan lábrakelt a szalmazsákba, egy ideig ingatlanvételekbe is, de nem utoljára a postatakarékba vándorolt, melynek konkurenciájával a kamatmaximálás következtében a pénzüntézetek immár nem bírhattak. Hogy ezt kibírták, abban sok érdeme van a Pénzüntézeti Központ vezetőségének. Imitt-amott azonban akadtak kisebb fennakadások, néhol pénztárbecsukások is, és a közönség mely tudta, hogy a bankok nem tartották betéteiket a fiókban, hanem kölcsönadták, méltán volt a legnagyobb bizalmatlansággal az iránt, hogy a beállott viszonyok között a vagyonértékek rohamos súlyedése és az adósok fizetési képességének csökkenése közepette, meddig fogják fizetéseiket teljesíthetni. Egy szóval a bizalom helyreállítása irányában megérthető és világosan megokolt lépések egyáltalán nem történtek.

El kell azonban ismerni, hogy azután 1932 elejére a betétek tömeges kivétele a betétállomány mintegy harmad részének végleges elillanása után jóformán megszűnt, hogy ez időtől fogva helyet adjon annak a lassú, de feltartózkodhatatlan apadásnak, mely számos társadalmi existenciáinak felélésével áll összefüggésben. A tömeges kivét főleg nagyobb összegű betéteknél lényegileg azért állott meg, mert a

vagyonértékek rohamos csökkenése folytán kiderült hogy nem jártak jól azok sem, akik betéttőkéiket ingatlanokba igyekeztek befektetni. Mert a hitelélet teljes bilincsekbe verésének hamarosan megnyilatkozott az elkerülhetetlen és legvégzetesebb hatása: 1. a vagyonértékek rohamos esése; 2. a belső fogyasztási erő összezsugorodása. Akkor, amikor a töméntelen nemzetközi bajjal és a világpiaci áreséssel szemben, melyre kihatást gyakorolhat ilyen, vagy amolyan irányban az angol világbirodalom, vagy egy Amerikai Egyesült Államok pénzügyi és gazdasági politikája, de semmi esetre 100.000 négyszögkilóméteren afüti és 10 milliónál kevesebb lakósu, semmiféle tekintetben monopolisztikus helyzetben nem lévő államocská, melynek tehát egyetlen eszköze a hazai gazdaságok helyzetének minél jobb állapotban való tartása lehet, illetékes köreink mindent elkövettek épen arra, hogy idehaza minél súlyosabb állapotokat teremtsenek.

A boldog emlékű Devizaközpontot már 1931 szeptemberében felállították, a transfermoratoriumot azonban csak karácsonykor hozták be, midőn máris kiderült a Devizaközpont működésének teljes sikertelensége. Ez az intézmény a következő időkben sem tudott hivatásának megfelelni. Az ipari kivitel némi-nemű fenntartása érdekében az ipari vállalatok visszakapták az exportjukkal szerzett devizákat s így a tulajdonképeni behozatalnak egész terhe a mezőgazdaságra nehezedett, melynek kivitelét alaposan megnehezítették a külföldi árnyereségek erőszakos elszámolásai és a nem nemes (esett) valutájú országok felé irányuló kivitelnek oly módon való elszámolásai, melyek velünk szemben is a névleges értékben számolták el a tulajdonképen sokkal alacsonyabb értékű valutát. Ez ugyan lehetővé tette a hazai árak némi tartását, de a mesterséges pengőtartás áldozatának oroszánrészt természetesen a mezőgazdaság viseli és viselte. És hogyha már most ennek a pénzügyi politikai iránynak az egyes gazdasági ágakra gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor könnyű a gazdasági élet balforgását egészen áttekinteni. Jellemzője az agrárrollónak folytonos tágulása, mely a kétszeresét is elérte, enyhítve egyrészt a legtekervényesebb és a

forgalmat bilincsekbe verő, a termelők zaklatásával járó és idejét rabló, költséges adminisztrációt igénylő árjavítást célzó rendszabályokkal: boletta, tejrendelet stb., másrészt a gazdáknak minden más rétegekkel szemben különös látszatkedvezményeket nyújtó és a nemfizető gazdák életét is meghosszabbítani alkalmas intézkedésekkel. De az ipar is meg van fosztva védett helyzetének jóformán minden áldásától a hazai vásárlóképesség, különösen a gazdák vásárlóképességének sülyedése következtében, amely körülmény folyton magának is fájdalmas ártartó, sőt emelő törekvésekre kényszeríti, amivel ugyancsak az olló tágulása fokozódott.

Végeredményben a hazai gazdaság viszonylatának az alakulása a fontos. Hiszen épen a hivatalos adatok szerint az ország nemzeti jövedelme még 1933-ban is csaknem elérte a 2400 millió pengőt s így ebből a tiszta jövedelemből is még egyhatodrészt sem ért el a kivitel, amely az ezévi kedvező búzatermés kihatása folytán csaknem 100 millióval haladta meg értékben az 1932. évi kivitelt. Tehát a nemzeti jövedelem több mint öthatod része a belső fogyasztás kohójába kerül s így ötszörte nagyobb annak a belső fogyasztásnak a jelentősége a hazai gazdasági életre nézve amelynek 20%-os csökkenése már felér az egész kivitel jelentőségével. Már pedig kétségtelen, hogy ez a fogyasztás a nyílt válság ideje alatt jóval többel csökkent ennél az aránynál. Csak néhány standard élelmiszert sorolunk fel: a cukorfogyasztás 1931-től 1933-ra (az év első kilenc hónapját véve számításba) 741.770 métermázsáról, dacára a külföldi paritásban igen alacsony fejenkénti adagol, 605.100 métermázsára szállott le, tehát ennél az oly kevéssé rugalmas élvezési cikknél is kiteszi a 20%-ot. Budapest tejfogyasztása ugyanúgy esett 1078 millióról 881 millió literre. Mindkét cikkben az esés 1932-ről 1933-ra sokkal nagyobb, mint 31-ről 32-re. A nélkülözhetőbb szeszfogyasztás visszaesésének mérveiről nincsenek adataink, ellenben a sörfogyasztás 45%-al, 1927-es vonatkozásban 75%-al esett vissza és ez az esés is annak következtében állott meg a legutóbbi időben, mert az 1934. évi gyenge bortermés folytán lényegesen emelkedtek a borárak.

Egyébként arról, hogy 1931 óta hogyan alakultak a gazdasági viszonyok, legjobban tájékoztatnak bennünket a hozzánk visszatért Mr. Royal Tyler negyedévi jelentései, amelyeket mint a Népszövetség pénzügyi bizottságának kiküldöttje készít annak folytán, hogy 1931 őszen gróf Károlyi Gyula kormánya szükségeseznek találta a Népszövetséghez fordulni azzal a kérelemmel, hogy helyezze az ország állampénzügyeinek vitelét újból ellenőrzés alá. Ugyanez a rendszabály volt az, amelyre már korábban Ausztria kényszerült, azután pedig bennünket követőleg Görögország, Esztország és Bulgária is. Így kerültünk ebbe a társaságba!

Tyler úr már a derék Smith Jeremiás mellett is működött és így régi és alapos ismerője hazánk gazdasági és politikai viszonyainak és habár szigorúan betartja a Smith által követett tartózkodást, óvatos, de annál alaposabb megállapításait annál inkább lehet kiemelni a válságos idők egymásra halmozódó és többnyire pártatlannak nem tekinthető, gyakran céltalosan összeállított adatközlései közül és mérvadónak elfogadni ott, ahol nagyon sok adatot kell megbízhatatlannak minősíteni.

Abban a vélemények általában megegyeztek, hogy 1933 év végéig a gazdasági helyzet csak fokozatosan rosszabb lett, amit azonban jóformán az egész világon érvényesülő jelenségeknek tulajdonítottak és a hazai viszonyokat mindenben a nemzetközi helyzet függvényének minősítették. Annak, hogy idehaza számos vonatkozásban még rosszabbak voltak a viszonyok, mint másutt, okát nem keresték különös körülményekben, pláne a gazdasági és pénzpolitika irányzatát nem hozták ezzel összefüggésbe és amennyiben nem tudták ellepleszni, annyiban ezeket a tüneteket is idegen okok számlájára írták. Nem tagadhatták és Tyler is megállapította, hogy az agrárrolló megközelítette a 100%-ot, azaz kétszerannyi mezőgazdasági terméket kellett adni ugyanannyi ipari termékért, mint 1913-ban, de azt már elhallgatták, hogy az agrárrolló nyílása sehol a világon nem érte el ezt a mértéket és tagadták, amit ugyancsak Tyler megállapított, hogy az agrárrolló tágulásához hozzájárult

»a helytelen devizagazdálkodás által a hazai fizetési eszközökre gyakorolt nyomás.«¹⁾ És amit súlyosbított Tyler szerint is az a körülmény, hogy Csonka-magyarország volt egyuttal az, ahol a kartellált ipari termékek árai kevésbé estek a válság alatt, mint bárhol. Németországban p. o. ezek az árak 1928-tól 1932-re 84.3, 1933-ra pedig 78.5%-ra szállottak le, amivel szemben nálunk egyáltalán nem volt észrevehető áresés, sőt némely árak emelkedtek!²⁾

Erősen megrója 1934 április 26-án megjelent tizedik jelentésében Tyler bizonyos mezőgazdasági terményeknek pl. burgonyának, főleg pedig a tej árának a budapesti fogyasztó terhére való hatásági megállapítását.

Ezek és hasonló adatok a világ szempontjából a válság mélypontját jelentő 1932—33-as esztendőkre vonatkoznak, amelyekkel szemben azután az azóta lefolyt időket általában a magáhozérés és a válság enyhülésének időszakaként tüntetik most már világ-vonatkozásban fel. Ezekbe kapcsolódnak azután az 1934—35-ös magyar adatok, amelyeknél ugyancsak megtaláljuk a törekvést arra, hogy úgy a nemzetközi helyzetalakulásnak megfelelő eredményeket lehetőleg felmutassák, mint kiemeljék azokat a sajátos intézkedéseket, amelyek a hivatalos gazdasági álláspont fenntartása mellett igazolják a viszonyokban beállott javulást.

Kétségtelen tény, hogy a világ jelentékeny részében több-keresebb javulás következett be gazdasági tekintetben a mélypontnak megjelölhető, teljes kudarccal végződött 1933. évi londoni világgazdasági konferencia ideje óta az utolsó két év folyamán, ha nem is teljesen egyenletes mértékben.

Eleinte erősen eltérők voltak a vélemények ennek a javulásnak a jelentőségéről és tartósságáról, idővel azonban mindinkább kialakult a helyzet és ma már — bizonyos világtájakra nézve, még az azokhoz nem tartozó és a helyes gazdasági és pénzpolitikai rendszabályok tekintetében ellenkező nézetű országok szakem-

¹⁾ Tyler 1934. első negyedéről szóló 10-ik jelentésének 13. old.

²⁾ U. u. 15. old.

berei is mindinkább elismerik, hogy, teszem azt, az Egyesült Államokra, de még fokozottabb mértékben a brit birodalom területére és még néhány, az angolokhoz kapcsolódó pénzpolitikát követő országra vonatkozólag el kell ismerni, hogy a példátlanul hosszú és súlyos gazdasági válságon immár túljutottak. Anni nem mondható el viszont más országokról, amelyek a gazdasági és pénzpolitika másik táborában vannak, különösen pedig nem mondható el Törzseurópa túnyomó részéről, főleg pedig ama néhány, kizárólag európai államról, amelyek valutájukat még mindig valóságosan az aranyalapon tartják és így az u. n. aranyblokknak, amelynek mi is függvényei vagyunk, a gerincét képezik. Természetes ezek után, hogy a statisztikai adatok ezeknek a külsőségeknek a megállapítása körül viharzanak.

A nemzetközi helyzet ilyenén alakulására csak utalni tudunk, jelezvén, hogy immár kialakult hadállásokról lehet beszélni, amelyekben a külön-nézetű és politikájú felek egymással szemben állanak. Azt is meg lehet tévedés veszélye nélkül állapítani, hogy az ellentétes frontok küzdelmének hatása döntően befolyásolja a teljes nemzetközi helyzetet, annak politikai viszonylatait is és minden valószínűség szerint az utolsó idők politikai küzdelmeinek háttérét is gazdasági ellentétek élesítik ki. A londoni világ-gazdasági konferencia feloszlása óta ugyanis megszűnt jóformán minden együttműködés az aranyalapról nyíltan letért és azon valóban vagy forma szerint megmaradt országok közt s habár egyik fél sem kísérli meg a maga nézetére csábítani a másikat, mindegyik konokul kitart álláspontja mellett és minden eszközt megragad, hogy a maga igazát és a másik tévedését bebizonyítsa. Végeláthatatlan a kapcsolatos irodalom és a nemhivatalos nemzetközi összejövetelek erre vonatkozó tárgyalási anyaga, anélkül, hogy a kézenfekvő tények alapján megértés jönné létre, sőt, az egyik sikere miatt azzal vádolja őt a másik, hogy önző intézkedéseinek az időleges eredménye csupán a beállott javulás, amellyel kapcsolatos intézkedések megszüntetése esetében a másik félnek is nyomban megjavulna mostohán maradt helyzete.

Az eredmény mégis az, amit épenúgy igazol a Népszövetség által gyűjtött statisztika, mint a sterling-blokk szószólójaként jelentkezett sir Henry Strakosch által szerkesztett emlékirat¹⁾ és amit, miként jeleztem, ma már a túlsó oldalon is készek elismerni, hogy t. i. az aranyalapról letért országokban többnyire vége a válságnak, ellenben a másik oldalhoz tartozó országokban, ha van ott is némi javulás, akkor az sokkal csekélyebb, vagy egyáltalán alig vehető észre. Miután pedig bizonyos okok miatt nem sikerült Strakosch világhírűvé vált röpiratát magyar nyelven közzé tenni, megragadjuk az alkalmat, hogy az arany- és sterling-országok helyzetének viszonylagos alakulását mutató adatainak egy részét itt közöljük, amelyek szerint a már erősen válságos 1931-es esztendő alapul (100) véve, az árindex Franciaországban 1934 július 1-re 76.8-ra, Belgiumban (mely ebben az időben még aranyalapon volt) 75.4-re, Hollandiában 79.4-re és Olaszországban 80.4-re esett, Angliában ellenben 98.8, Svédországban 101.8, Dániában (!) 112.3 és Canadában 99.1 maradt.

Ugyanezen idő alatt és ugyancsak 1931-et véve 100-nak, ugyanezen országokban az ipari termelés átlagban 87-re csökkent, ellenben a sterlingblokk országaiban 115-re emelkedett és a munkanélküliség tekintetében is csaknem ugyanez volt a helyzet, aminek a jelentőségét végső fokban az domborította ki, hogy míg az aranyországokban egészen 50%-ig terjedő eltérés alakult ki az árak és a megélhetés indexe között, vagyis a megélhetés alig csökkent, dacára az árak nagy esésének, addig a sterlingországokban a különbség sohasem lépte túl a 10%-ot és a pénz vásárlóképességének egyensúlyban tartására irányuló rendszabályok fokozatos érvényesülésével az a különbség is lényegesen csökkent, szemben az ellenkező helyzettel, ahol a különbség annál nagyobb lett, minél kisebbek lettek az árak. Pedig itt épen azon fordulnak meg a dolgok, hogy a zavaró pénzpolitikai jelenségek kiküszöbölésével a gazdasági lehetőségek egyensúlya biztosítható, amit Roosevelttel amerikai elnök ama híres

¹⁾ Sir Henry Strakosch, *The Road to Recovery*, megjelent Londonban az „Economist” 1935. jan. 5-i számának mellékleteként.

szavai fejeztek ki, melyek szerint »sokkal fontosabb egy országra nézve belső gazdasági egyensúly, mint pénze, idegen országok pénzében kifejezett értékének változatlansága«¹⁾)

Hogy a világnak e kérdések körül való küzdelme hogyan fog eldőlni, az valóban nem tőlünk függ, bár a hadihelyzet immár kialakultnak tekinthető és megfontolandó, vajjon nem-e fog káros következményekkel járni reánk nézve, hogyha a harc befejezésekor a vesztes táborhoz fogunk tartozni. Hiszen Chamberlain angol pénzügyminiszter nemrégén máris kijelentette, hogy csak a velük egyező pénzpolitikát űző országok számíthatnak kölcsönre az angol piacon. Pedig Csonka-magyarország ezelőtt is onnan élt és onnan kellene beszerezni a jövőben is azokat a nem nyakló nélküli összegeket, mint a közelmúltban, hanem sajátos viszonyainknak megfelelőleg, mégis szükséges szerényebb összegeket, amelyekre a legóvatosabb gazdasági berendezkedés mellett is, csupán a többnyire jelentőségükben alábecsült időszakos termés kiesések által okozott fennakadások elkerülésére feltétlenül szükségünk van és amelyekre éppen pénzpolitikánknak az angoloktól való elszakadása folytán semmi reményünk sincs. Pedig éppen az utolsó két évben lett volna erre égető szükségünk, amelyekben, mint látni fogjuk, a rossz termések következtében fokozottan érvényesült az arany-árlók által jegybankunkra és azon keresztül országunkra kényszerített deflációs politika, ékként megfosztva bennünket a javuló világ tendenciának csaknem minden eredményétől.

Mert hogyha hazai vonatkozásban nézzük már most ennek a két utolsó évnek a jelenségeit, akkor meg kell állapítani, hogy nálunk alig állott be lényegbeli javulás a gazdasági viszonyokban, illetve, amennyiben az mégis bekövetkezett, az nem haladja meg a kényszerű alkalmazkodással szükségképen magával járó enyhülés mértékét. A dolgok ilyenén állását a hivatalos gazdasági és pénzpolitikát védők is jóformán kénytelenek elismerni, legfeljebb azt hozzák fel ment-

¹⁾ Az U. S. A. elnökének 1933. július 3-án, a londoni konferenciájához intézett üzenetében.

ségül, hogy a bekövetkezett két igen gyenge termés nélkül nálunk is jobban állana a helyzet, amiben, végeredményben, igazuk van, csak nem fedi ez az állítás a teljes igazságot.

A gazdasági helyzet javulásának adatai az ipari termelés fejlődésére és a mezőgazdasági termékek egy részének áremelkedésére támaszkodnak. Az ipari termelés alakulására vonatkozó adatok az 1927-es (100) évvel hasonlítva össze, a magyar konjunktúrakutató-intézet megállapításai szerint 1932-ig 79.2 mentek vissza, ami magában az ez irányú válságnak aránylag enyhe voltát mutatja, ellenben 1935 III. negyedében 133.1-ig emelkedtek. Ezzel kapcsolatban a szénfogyasztás, mely 1932-ben az 1927-es mennyiség 65.5%-áig esett vissza, 1935 augusztusában 88.2%-ig emelkedett, a munkanélküliség pedig a szervezett munkások körében (kimerítőbb és pontosabb munkanélküli statisztikánk nincsen) ugyancsak az 1932. évi 28.882-ről 17.028-ra szállott le. A mezőgazdasági áralakulás hatásával kapcsolatban az agrárállónak 43%-ról 18%-ra való összecsuksódására és a búza árának mintegy megduplázódására hivatkoznak, amely utóbbit azonban természetesen úgy kell érteni, hogy 1934 előtt nem számítják hozzá a bolettát a búzaárhoz, ellenben az utóbbi két évben a hivatalos árak kapcsán kialakult árakat veszik figyelembe. Eszerint a magyar mezőgazdaságnak jóformán meg kellett volna hogy duplázódjon a vásárlóképessége, holott — ugyanazon adatforrás szerint — ez a vásárlóképesség 1934 I. negyedétől fogva, amikor a búzaár 7.70 és 9.49 P. között mozgott, 1935 III. negyedéig, amikor a búzaár 18.45 P. volt, ez a vásárlóképesség az 1928 évvel szemben csupán 54.3%-ról 60.8%-ra emelkedett!

Hozzá még ezek az adatok is mesterséges rendszabályokra vezethetők vissza, amelyek nélkül — az uralkodó külpolitika mellett — a mezőgazdasági termények egy részének áremelkedése sem következett volna be. Erre utal Tyler is akkor, midőn hangoztatja, hogy a bajok, amelyek miatt Magyarország gazdasági szervezete szenved, nem orvosolhatók azáltal, hogy hol itt hajtják fel az árak egy csoportját, hol amott emelnek mesterségesen az árak másik csoportján,

hanem az egyes csoportok közti aránytalanságok kiegyenlítésével, ¹⁾ továbbá, hogy »a vásárlóerőt hosszabb időre nem lehet emelni néhány magyar kiviteli árucikk belföldi árának a külföldi eladási árszínvonal fölé való mesterséges emelésével, mert végeredményben *az ártöbbletet a magyar fogyasztónak kell megfizetni*, amivel a hazai közönség vásárlóereje lesz gyengítve.«²⁾ Amit igazol, hogy valóban a belföldi fogyasztóerő a legutóbbi két évben is csökkent és hogy, habár ebben a rossz termések is nyilvánvalóan részeseek, a kiviteli forgalom is csökkent, mert hogyha közben-közben egy-egy rövidebb időszakra nézve ki is lehet mutatni a kivitelnek némi értékbeli emelkedését, Tyler adatai szerint annak súlybeli mennyisége egészen a legutóbbi ideig folytonosan csak csökkent, úgy, hogy míg az 1934 első kilenc hónapjában még 12.35 millió métermázsát tett, 1935 ugyanezen időszakában már csak 10.85 millió métermázsá volt.³⁾ És az egész 1935-ös esztendőben is, mialatt a behozatal súlymennyiségben teljes 4 millió métermázsával emelkedett, a kivitel, dacára a 47.6 millió pengős értékbeli emelkedésnek, 400.000 m.-mázsával súlyban csökkent.⁴⁾ És hogyha az 1933-as, viszonylag elég jó termésű esztendő búzakiviteli feleslegét tekintetbe véve, azt a híres római egyezményt, mely összesen 4 millió q búzának olasz és osztrák viszonylatban előnyösen való értékesítését biztosította, vívmánynak is lehet és kell tekinteni, az így elért előnyből sokat megsemmisítettek a gyenge terméseredmények, továbbá a búza világpiaci árának az alakulása, aminek folytán 1935 októberi jelentésében Tyler is kénytelen volt rámutatni arra, hogy viszont a *beállott világpiaci búzaáremelkedés előnyeit elvesztettük*, mert a korábban megállapított 16.10 pengős hivatalos árral szemben 1935 októberére a rotterdami búzaárnak időközben 40%-os emelkedése folytán a búzaárnak 20 pengő fölé kellett volna emelkedni.⁵⁾ Nem is említve azt, amiről Tyler

1) Tyler 11-ik jelentésében a 13. oldalon.

2) U. a. 14-ik jelentés 11. oldalán.

3) U. a. 16-ik jelentés 12. oldalán.

4) U. a. 17-ik jelentés 3. oldalán.

5) U. a. 16-ik jelentés 11. oldalán.

nem beszél, hanem csak sejtetni engedi, hogy külföldi pengőre átszámítva, búzaáraink igazán csak átmenetileg emelkedtek a világpiaci ár fölé, ellenben ugyanolyan gyenge valutájú országokkal való forgalmunkban éremparitáson számoltatván el, egyúttal arra is szolgáltak, hogy mi is áron felül engedjünk be sok olyan terméket, amelyre alapjában szükségünk nem volt. Az egészséges közhumorhoz tartozott például 1935 elején a drága és rossz minőségű narancsot revíziós narancsnak elnevezni!

És ennek a mesterséges gazdasági politikának a természetrajzához tartozik az is, hogy teljesen megváltoztatta a külföldi piacainkhoz való viszonyunkat, teljesen elrontván a helyzetünket a főpiacunkat alkotó Ausztriában, ellenben emelve kivitelnket Olaszország, főleg pedig Németország felé, melyek sajátos viszonyaik folytán reánk szorultak, még ráfizetéssel is sokat érven nekik, hogy clearingelszámolás alapján láthatták el magukat és végeredményben viszont árukkal egyenlíthettek ki. Mindkét esetben annyira félreírnyítva kiviteli forgalmunkat, hogy a legnagyobb veszélynek vagyunk kitéve, hogyha ezek az országok majd másfelé, levegőhöz jutva, egyszerre cserben fognak hagyni bennünket. Hiszen az osztrák kiviteli megdőbentő csökkenése is arra vezethető vissza, hogy Ausztria valutáris helyzete erősen megjavulván, csak azt veszi tőlünk, amit valóban olcsóbban kap meg, mint másutt. Igazán csodálatos, hogy ezek a jelenségek nem okoznak több gondot azoknak, akik az ország ügyeit irányítják és azokért felelősek!

Felette érdekes és könyvünk első fejezetében Buday László után felfrissített adatokra igen érdekesen utal az a jelenség, hogy egyrészt a gyengébb terméseredmények következtében, de másrészt határozottan megállapítható módon a búzaár mesterséges kezelése folytán is, az állati eleségül szolgáló szemes-termények ára a nyakára nőtt az emberi eleségül szolgálóknak és ez által semmivé tette azokat a legutóbbi időbeli reményeket, amelyeket a gazdák az élő-állat és állati termékek bizonyos mértékű árjavulásához fűztek és okozta azt, hogy a fentebb közölt adatok szerint a mezőgazdaság vásárlóképessége aránylag oly

kis mértékben javult meg. De ezekre nem terjedvén ki a mesterséges árjavító rendszabályok, teljesen érvényesült a pénzértékek hamis elszámolása és ez a gazdákat teljesen megfosztja az előnyöktől, miután a nemzetközi verseny szabályai szerint szabadon érvényesülő árpa, zab és tengeri ár mindent elvesz előlük, ami még megmaradna nekik. Most bizonyúl be Buday megállapításának igazsága, midőn a folyó gazdasági évben immár 35 millió pengőnél többet, azaz egész mezőgazdasági kivitelünk 20%-nak megfelelő összeget adtunk ki csak a behozott tengeriért. Nagyon érdekes, miképen fedezi fel a Pester Lloyd is, hogy mezőgazdasági termelésünknek az az achillessarka, amire nézve csak abban téved, hogy a gazdák önkényesen hanyagolnák el a takarmánytermelést, mert bizony ennek a jelenségnek igazi oka az emberi elégségül szolgáló szemes termények árának mesterséges kezelése és a devizakezelésnek az állatértékesítésre hátrányos volta!¹⁾

De tovább kell mennünk. Az államháztartás helyzete 1933 óta jóformán változatlan. Jellegét a bevételeknek a megmaradt keretek közötti minden módon való erőltetése és az 1931 óta bevezetett pótlékolások adják meg anélkül, hogy lényegbeli változásokról csak szó is lenne. Ezt dokumentálja azután az immár alig változó évi deficit is, mely papíron 75 milliót, a valóságban, miután a kölcsön szolgálatra elszámolt összegek vissza lesznek szippantva, 115—120 millió pengő közötti összeget tesz ki. Így immár 700 millió körül jár a nyílt válság kezdete óta igénybe vett rövidlejáratú, tulajdonképen rendezetlen államadósság, amelyből ugyan 300 milliót idegen számlára szoktak utalni, mert a külföldiektől igénybe vett adóssági kamatok összegének ellenértékét teszik, valójában azonban az egész összeg belföldi elszámolás alá tartozik, még hogyha közvetlenül a hazai hitelszervezettől igénybe vett hitel csak 360 millió is, a többi pedig a jegybank számláját terheli. Tehát annyiban, amennyiben annak ellentétele a gazdasági életben bankjegyek formájában valóban forog, ennek a kölcsön-

¹⁾ Pester Lloyd 1935. december 25-i karácsonyi számának gazdasági beszámolójában.

állománynak egyedül egészséges és gazdaságilag üd-
vös része. Viszont nagyon helyesen jegyzi meg a Pesti
Magyar Kereskedelmi Bank 1935. évi üzleti jelentése,
hogy a költségvetési hiánynak a tőkepiac igénybevéte-
lével való fedezése csökkenti a tőkék magángazdasági
célokra való felhasználásának lehetőségeit.

Egyébként ezekből az adatokból is nyilvánvaló,
hogy államháztartásunk is a passzív stagnálás képét
mutatja,¹⁾ amint azt könnyen kimutathatjuk, ha bár-
mely más országgal összehasonlítjuk, ahol minden-
ütt sokkal több a kezdeményezés, a próbálkozás.
Ez idén ugyan kiadott az új kormány egy Szabóky-
szerű beruházási kimutatást, amely azonban, annak
dacára, hogy abban végig van tarolva az egész költség-
vetés, mégsem hozott össze 100 milliónál nagyobb ösz-
szeget! Természetesen ebben benne vannak nemcsak
a költségvetésben szokásszerűleg szereplő, az 1924.
évi szanálási költségvetésben is 20 millió pengővel kép-
viselt nélkülözhetetlenek nevezhető beruházási ösz-
szegek, hanem a legtöbb rendkívüli dologi kiadási tét-
tel is tulajdonképpen az idők szignatúrájához tartozó
beruházás az a kb. 40 millió pengő, amellyel az állam-
kölcsönök pengőben teljesített szolgálatára szánt ösz-
szegeket a kormány visszazippantja. Ez is elszámolási
dolga, mert hiszen a befizetés állami pénztárjegyek
formájában történik.

A közel 400 millió összegű, 1931 óta felgyűlt rövid-
lejáratú belföldi adósság összege természetes tovább-
vezetője gondolatmenetünknek a pénzpolitika és így
a jegybankpolitika terrénumára, amelynek sodrát fen-
tebb már jeleztük és amelyben lényeges változás az
az utóbbi időben sem következett be. Szigorúan folyta-
tódik az ébet karóhoz kötés politikája. A levegőt tel-
jesen betölti a pénz vásárlóképessége biztosításá-
nak frázisa, amivel szemben elnyomnak minden meg-
nyilatkozást, amely ezen vásárlóképesség nagymérvű
és folytonos emelkedésére és a vagyonerőtelkével ezzel
kapcsolatos súlyedésére mutatna rá. Egy legutóbbi
sajtóbeszámoló az 1935. év gazdasági eseményeivel

¹⁾ 1935-ben a személyi kiadások ismét 1'1 millió pengővel
emelkedtek, a nyugdíjak pedig 2'2 millióval.

kapcsolatban ugyan a korábban uralkodott (meglepő beismerés) defláció enyhülését jelenti,¹⁾ de hogyha ezt a törlesztések által mégis felszabadult és a töredékekre csökkent vagyoni fedezet hiányában csekély-sége dacára elhelyezhetetlen szabad tőke jelentkezésében látja, avagy abban, hogy a jegybank vezetésében az 1935-ös év legelején beállott változás óta az aranyárra elvált a törvényes fedezeti aránytól és a devizák felárait is nagyban emelték és általánosították még a devalvált schillinggel, lírával, cseh koronával, dinárral és német márkával szemben is, akkor is ez a megállapítás csak oda vezethet, hogy kénytelen legyen beismerni, miszerint amíg kifelé, a kényszerűség és saját üzlete érdekében a Nemzeti Bank tovább kellett haladjon a lejtőn, addig hazai vonatkozásban változatlanul folytatja és alkalmazza hamis látszatokon felépülő szigorúan deflációs politikáját, anélkül, hogy abból egy jottányit is engedne. Aminek legfényesebb bizonyítéka éppen a kormányzattal szemben tanúsított teljes szűkkeblősége, amelynél fogva a teljesen irracionálisan leszorított jegyforgalomnak alig egyhatodát tevő államtartozásnak e jegyforgalomnak nem is egyszerűen, vagy rövid idő alatt, tehát nem is gazdasági szempontból megfelelő hatékonysággal a kezdeti államtartozásnál alig valamivel nagyobb összegre való felemeléséhez csupán törvényhozási rendszabály alapján és adóengedmény biztosításával járult hozzá. Akkor, mikor a bankkimutatások igazolása szerint az állam követelése a bankkal szemben jóformán mindig közel annyi, mint a tartozása, amire a bank kamatot alig fizet és amidőn a bank státusát a gazdasági élet hátrányára, helytelen színben feltüntető, aránylag valóban igen nagy, mert a jegyforgalomnak másfélszeresét meghaladó váltótárca felduzzadását nyilvánvalóan az állam rövid lejáratú belföldi kölcsönei fejében a bankok által a jegybanknál elhelyezett váltóösszegek tüntetik fel hamis világításban. Mert ezek nélkül ennek a váltótárcának már jóval kisebbnek kellene lenni.

Nemzeti Bankunk politikájának változatlanságát nemcsak a jegyforgalom változatlan alacsony-sága, ka-

1) Dr. Mitnitzky Márk, Pester Lloyd 1935. évi karácsonyi számának mellékletében.

matpolitikájának konzervativizmusa, hanem mind-ezekeken felül a pénz- és jegybanki politika újabb időbeli változásaival szemben való merev és teljes elzárkózása is bizonyítja. Nemcsak a kamatláb megállapítása olyan ma is, mintha idegen tőkéket kellene ezzel külföldről idecsábítani, nemtörődve azzal, hogy a hazai gazdaságot az a kamat miképpen sújtja, mely utóbbi körülmény ma már mindenütt győzelmesen előtérbe tódult, hanem a vagyonértékek, tehát a hitelfedezet emelésére és így a kölcsönnyújtási lehetőség kiszélesítésére alkalmas »open market policy« (nyílt piaci politika), az értékek vételével és eladásával kapcsolatos vagyonértékszabályozás politikája elől is teljesen elzárkózik még mindig jegyintézetünk. Amellett, hogy — befejezésül mondva — egyes, fentebb jelzett intézkedéseiből, amelyekhez hír szerint legújabban saját ércfedezete felértékelésének a gondolata is hozzájárult, azt kellene következtetni, hogy alapjában megvan a belátás a helyes intézkedések szükségére, anélkül azonban, hogy a cselekvés bátorsága is meglenne. A régi magyar betegség, mely önálló cselekvéstől fél és amelyet a maholnap már öt éves függés a leszámított 127 millió pengőre szóló váltó sorsától krónikussá tett,

Mily különbség csak a mi viszonyaink és a németeké között, ahol befelé ugyan épúgy lesz erőltetve a márka értékének a tartása, mint nálunk a pengőé, amiért Strakosch meg is rójja őket, azt mondván, hogy »a német helyzet reménytelenül össze van zavarva«, »a sok rendszabály közt alig van olyan, melyről azt lehetne mondani, hogy komoly jelentősége van a gazdasági egyensúly helyreállítására nézve«, »pénzének értéke külföldi vonatkozásban leszállott, anélkül, hogy általában kiegyenlítő hatása lenne«. Mégis mily széles mederben áll a Schacht által vezetett német jegybank a német gazdaság rendelkezésére, úgy, hogy ott igazán nincs pénzszíke, a vagyonértékek leszállása sokkal kisebb és sokkal nagyobb mértékben látja el tőkével a bank a gazdaságot, mint nálunk. Mutatja ezt az, hogy sokkal nehezebb problémáikkal meg tudnak küzdeni, nálunk ellenben a deviza-helyzetben nincs lényegesebb változás és semmi jele a gyökeresebb javulás lehetőségének.

Szigorú bírálattal kell tehát a történt események leírását lezárunk, mikor a valóság felismerését akarjuk szolgálni. Természetes, hogy ezzel a vezető személyek jóhiszeműségét sehol sem vonjuk kétségbe és elismerjük, hogy őket mindig a jó eredmény biztosítására és a nagyobb bajok elkerülésére irányuló törekvés vezette. De ez nem zárja ki azokat a tévedéseket, amelyekre rá kellett mutatnunk.

Az összes nemzetközi jelentőséggel bíró értékpapírok és részvények nemrégiben elrendelt lajstromozásával a vasabroncs tőkegazdaságunk körül végleg bezárult. Ezután már további lépés a kötöttség irányában nem következhetik és hogyha valami csoda folytán nem áll be számottevőbb javulás az ország belső gazdasági életében, akkor már csak a végső következmények levonása következhetik.

A beállott helyzet jellemzését nem zárhatjuk le jobb óhajtással, mint hogy — most már következzenek be mielőbb a tanulságok levonása és az egészséges helyzetbe való visszalendülés!

VI.

Tanulságok.

*Nem rekriminizáció, hanem a tanulságok őszinte le-
vonása. — Termelőerők fejlesztése és nem a névleges
tőké forszírozása. — Gazdasági jelszavak elhagyása. —
Autarkia kérdésében helyesebb álláspont. — Ked-
vünkért más államok nem fognak magatartásukon
változtatni. — A nemzeti összetartozásnak gazdasági
integritás alapján való ápolása. — Rooseveltt: »Minden
országra nézve legfontosabb a belső gazdasági egyen-
súly«. — Ki kell egyenlíteni a mezőgazdasági és ipari
ellentéteket. — Ime: a szükség a mezőgazdaságot kény-
szeríti, hogy helyes irányba fejlődjék. — Ez történik a
szemtermelés terén, de vissza kell állítani az állat-
tenyésztési érdekek elsőbbségét, mert ez a természe-
tes fejlődési irány. — A lehetőségek mérlegét kell
megállapítani kifelé irányuló fizetéseinkben. — Befelé
ugyancsak őszintén rendezni a régi tartozások ügyét.
— Valutarendezés. — Államháztartási egyensúly. —
A jegybank beillesztése gazdasági életünkbe. — Hosz-
szúlejáratu hitel újjászervezése. — Egészséges gazda-
sági egyensúly = szellemi kultúrfölény = a nemzeti
törekvések eredményes szolgálatával.*

Ide jutottunk és itt vagyunk. Ezen immár változ-
tatni nem tudunk és így nincs értelme a rekriminá-
lásnak. Amúgy is elég kritika ütközik ki a vázolt té-
nyekből, habár nyilvánvaló, hogy gazdasági bajaink-
nak ezúttal nem voltak politikaiak az okozói, hanem
azt kanalaztuk és kanalazzuk, amit gazdasági kiváló-
ságaink főztek ki. A legnevetesegebb, mikor ugyan-
azok, akik egészben a világ bajaira és a Versailles
körüli békék koszorúja által teremtett viszonyokra
hárítják a helyzetért való felelősséget és azt hangoztat-
ják, épen a jövőre kiható cselekvés szempontjából,
hogy magunk úgy sem tudunk semmin sem változ-

tatni, ugyanakkor a politika exponenseit és a politikai rendszert okolják a bekövetkezett bajokért. Ennél logikátlanabb állásponttal sem igen találkozunk még a világtörténelem tömértelen balgaságai között sem.

De éppen ez a gondolatmenet igazolja, hogy mily hamis közéletünknek egész szellemi beállítása és hogy mennyire beletolódtunk a reánk mért viszontagságok következtében a keleteurópai gondolatkörbe. Már említettük, hogy a Hegedüs-féle stabilizációs kísérletnek egyetlen valóságos kihatása az önerőnkől való kezdeményezés iránti bizalom letörése volt. Ez a felfogás fosztotta meg a szanálást minden komoly ellenzékétől és ennek volt a folytatása a Wekerle-féle álláspont, mely folyton csak újabb külföldi kölcsönökkel vélte a helyzetet biztosíthatónak. (Amiben változatlan helyzet mellett valóban igaza is volt.) Az 1924—29-es idők álkonjunktúrája reánk zudította a magánhitel tőkeáradatát, mellyel szemben még azzal sem védekeztünk, hogy ahhoz ragaszkodtunk volna, hogy a nyújtott hitel kamatlába megfeleljen annak, amely mellett arra pl. a csehek szert tenni tudtak. Oka ennek a belföldi tőkeképzésre irányuló hamis törekvés volt, melynek előmozdítása végett vonakodott a Nemzeti Bank olyan kamatpolitikát folytatni, mely a külföldi tőkét alacsonyabb kamat elfogadására, vagy távollmaradásra kényszerítette volna. A magas kamatokat így a hazai termelésnek kellett magából kiverejtékezni s míg egyik oldalon sikerült az idegen tőke foszlányaival szaporítani a pénzintézetek betétállományát, a másik oldalon bekövetkezett a termelő erők elvérzése és menthetetlen eladósodása. Mikor pedig az egész kártyavár összeomlott, akkor sem akadt a számottevő tényezők között senki, aki az ország önálló cselekvésének álláspontját hangoztatni merté volna, rajta maradtunk azok járszalagján, akiknek szemében nem voltunk elég fontosak arra, hogy értünk áldozatokat hozzanak, de akik annyira érdemesítettek, hogy bennünket a tehetetlenség tanácsaival ellássanak, — nehogy az, aminek előidézéséhez ők is tevőlegesen hozzájárultak, az ő kárukkal legyen helyrehozható.

A feladat immár abban áll, hogy megállapítsuk az adott helyzet mérlegét és ezzel alapját vessük meg

annak, amit a jövőre való tekintettel tehetünk és tennünk kell. Immár teljesen világosan láthatjuk helyzetünk összes vonatkozásait és nem homályosíthatják el szemünket sem a múlt árnyékai, sem valamely közeljövőbeli változás káprázatai. Adva vannak lehetőségeink és minél őszintébben igyekezzünk azokat meghatározni, annál tüzetesebben levonhatjuk a helyzet tanulságait és határozhatjuk meg a tennivalókat, amelyekkel jelenlegi helyzetünkből kiemelhetjük magunkat.

És ez annál fontosabb, mert egész nemzeti jövőnk függ attól, hogy mit fogunk cselekedni. Óriási mindenkinek a felelőssége arra nézve, hogy miképen foglal állást e tekintetben. Ez a felelősség súlyosan nehezedik az intézkedő korosztály minden tagjára és hogyha ez bizonyos habozást idéz elő, akkor tisztelettel meg kell hajolni ez előtt a magatartás előtt is. De amikor ez szigorú meggondolást parancsol mindenkire, egyúttal megköveteli a *cselekvés bátorságát is* és a legsúlyosabb felelősséget épen az vállalja, aki a tétlenség vádját veszi magára.

Alapvető fontosságú nemzeti jövőnk alakulására nézve, hogy gazdasági bajainkból kigyógyuljunk és a 15 éve részünkre kiutalt országhatárok között megélhetésünket végre úgy rendezzük be, hogy minél egészségesebb gazdasági keretek között oly erőben tartsuk magunkat, hogy adandó alkalommal minél eredményesebben vethessük a mérlegbe szellemi, erkölcsi és anyagi körülményeinket a nemzetünk jobb helyzetéért kitörő küzdelembe.

Ha az eddigiekért lehet vádolni valakit, akkor annak értelme valóban csak azért van, mert a vázolt nemzeti célt gyengítettük vele. Miután azonban ezzel nem jutunk semmire, tehát minden képességünket kizárólag arra kell összpontosítani, hogy a bajokból ki és abba az *egyensúlyi helyzetbe kerüljünk, melyet adottságunk közepette elérhetünk.* Ezért csak megállapítani kell a múlt hibáit, de ezt aztán őszintén, aztán levonni a tanulságokat és rátérni a céltudatos cselekvés mezejére.

És végre, fel kell hagyni azzal, hogy mindent a külvilágra és a békeszerződésekre toljunk. Legyünk

tisztában azzal, hogy ezzel mit sem változtatunk a helyzeten. Miután pedig aligha vannak olyan botorok, akik a kívülünk eső tényezők jóvoltából várható változás olyan közelségében hinnének, hogy addig valóban felfüggeszthetnénk minden cselekvést, egyelőre, 15 év múlva mégis csak be kell rendezkednünk a tényleges adottságainkhoz való alkalmazkodásra. Ez az épen, amire szükség volna.

És ugyanígy vagyunk bizonyos gazdasági jelszavakkal is. A legnagyobb botorság, midőn a népek gazdasági autarchiája ellen dühöngünk, ami pedig nagyon divatos nálunk. Kétségtelenül, a világháború utáni idők autarchikus törekvései lényegesen hozzájárultak úgy a gazdasági válság előidézéséhez, mint megélhetési lehetőségeink súlyosbbitásához, természetes gazdasági feltételeink megnehezítésével. Érthető tehát, hogy haragszunk erre az irányzatra. Ámde ezzel mitsem tudunk változtatni mások cselekvésein és pusztá dohogásunkkal nemcsak hogy nem érünk el semmit, hanem jóformán neveltségessé tesszük magunkat oly rendszabályok követésével, amelyekre az illető államok, jól vagy rosszabbul felfogott érdekeinkre való tekintettel, a mi kívánságunkra nem fogják magukat elhatározni.

Nem marad egyéb hátra, mint ordítani a farkasokkal és ebből a helyzetből is azt a hasznot húzni, amit lehet. A világgazdasági felfogás egységesítő irányzatának oly országra nézve, mely az uralkodó nemzetközi helyzetben teljesen sajátos célokat akar szolgálni, mint amilyen a mi csonka hazánk, nemcsak kedvező, hanem igen sok tekintetben fészélyező tulajdonságai vannak, amivel szemben sokszor több és előnyösebb helyzetbe juthatunk a mások autarchikus álláspontjának elismerésével és a magunkénak érvényesítésével. Különböen is csalódik, aki azt hiszi, hogy az emberi tudás haladása kizárólag a nemzetközi összefogás erőit növeli. Az emberi tudás, akkor, midőn a természeti adottságok egyszerűsége helyébe a tudomány által kideríthető pótlásokra vezet rá, az autarchia lehetőségeit is eméli és a kisebb-nagyobb emberi közösségek egymástóli függetlenségét mozdítja elő. Nem lehet tehát tudni, hogy a fejlődés görbéje mely irá-

nyokat fog felvenni és így azt sem lehet eldönteni, hogy a közeljövő a gazdasági egybeforrásnak vagy elválásfodásnak jegyében fog-e állani. Nagyon sok jel az utóbbinak legalább átmenetileg való előtérbe kerülésére mutat.

Sajátos helyzetünkben nekünk egyáltalán nem szabad sem jelszavak által vezetetni magunkat, sem az adott helyzet folytán elszenvedett hátrányokból táplálkozó harag által. Nyílt szemmel figyelve minden alkalmat és helyzetet, saját szempontunk szerint kell felhasználni még akkor is, hogyha bizonyos jelszavak propagandisztikus használatát jónak látjuk.

Nemzetpolitikai célkitűzéseink értelmében kell figyelnünk a körülményeket és úgy irányítani cselekvésünket, hogy összes erőink fenntartását és fejlesztését összhangba hozzuk a megszállott területek magyarságával való kapcsolatok fenntartásának és erősítésének szempontjával. És nem szabad bizonyos áldozatoktól sem visszariadnunk akkor, mikor a megszállott területekről és azok magyar, esetleg más nyelvű lakóiról is van szó. Hogy ezt a szempontot eddig nem vettük kellően figyelembe és nem alkalmaztunk oly politikát, mely a megszállás alatt levőknek gazdasági erősödését és ott való megmaradását támogatta volna, arra már volt alkalmunk rámutatni. De számot vetve erőnkkel és képességeinkkel, ezután nem szabad ezeket a szempontokat szem elől téveszteni és mindent el kell követni a nemzeti összetartozásnak integritási alapon való ápolására.

Sajnos, a lefolyt másfél évtized hibái erősen megtépázták képességeinket. Épen ezért kell mindent számbavenni és meghatározni, hogy a múltasztottakat helyrehozhassuk és — ha megieszített, áldozatos munka árán is, — a helyes vágányba illeszkedve pótoljuk a múltasztottakat és lassan, de annál biztosabban felépíthessük a jövő zálogait.

A jelen esetben az élet gazdasági vonatkozásairól van szó. Elsősorban belső gazdasági életünk berendezkedését kell eldöntenünk és a politikai külföldhöz való vonatkozásokat kijelölnünk. Kiindulóponttul írt a sokat ócsárolt és emlegetett, annyi vita központjában álló amerikai reformelnöknek, Rooseveltnak,

egy kijelentését választhatjuk, mely szerint »Minden országra nézve legfontosabb a belső gazdasági egyensúly.« Vázoltuk a lefolyt idők gazdasági alakulását, mely az iparosodás felé haladt. Ezt meg is róttuk akkor, midőn a megszállott területekkel szemben való elzárkózást és a velük való kapcsolatok meglazulását jelentette. Viszont le kell számolnunk a fejleményekkel és miután a csonkaország népsűrűsége szempontjából ezt a fejlődést bizonyos fokig szükségesnek is el kell ismernünk, akkor, midőn arra kívülünk álló körülmények által kényszerítve is lettünk, a jövő irányzata csak egy egészséges egyensúlyra az ipari és mezőgazdasági fejlődésnek lehet.

A lefolyt idők világgazdasági egyenlőtlenségeinek számlájára kell írni azt a sajátosságot, hogy míg vámpolitikánkban mostohán kezeltük a mezőgazdaságot, a csaknem egy évtizedig eltartott kenyérmagtermelési konjunktúra folytán lázasan, de rendszertelenül uszítottuk több termelésre. Azt mondhatjuk, hogy a szó politikájához tartozott a mezőgazdaságért való rajongás, mialatt a gyakorlati politikában feláldoztuk érdekeit és ellentétes kereskedelmi politika mellett, a szanálás százmillióit költöttük rapszódikus akciókra. Minderre azután bekövetkezett a szomorú bőjt, a milliók füstbe mentek, vagy a mezőgazdaság túladósodását emelték, de a változott viszonyok rákényszerítették a komolyságra és célirányosságra is az illetékes tényezőket és ennek lett folyománya, hogy a világválság viharai közepette többet fejlődött minőségben mezőgazdasági termelésünk félannyi idő alatt, mint a pénzbőség idejében, sokszoros tőkeáldozattal kétszer annyi alatt. A szomorú csak az, hogy a mindig kiütköző politikai tendenciák, melyek a szükség éveivel párhuzamosan előtérbe juttatták a nagybirtok érvényesülését, amidőn a szemtermelést erősen mekilendítették, az állattenyésztési érdekek elhanyagolása mellett természetszerűleg az ipari és mezőgazdasági érdekek kieleződéséhez vezettek, ami nem volt javára a köznek. De hogyha azok a pénzügyi jelenségek, melyek elsősorban felelősek ezért az ellentétért, ki lesznek küszöbölhetők, feltehető, hogy az el fog enyészni. És akkor, a mesterséges gazdavédelmi in-

tézkedések leépítésével meg fog szünni a nagybirtok előnyben részesítése is és az állattenyésztés, melynek elsődlegességét rendes viszonyokat tekintve, nem lehet kétségbe vonni, ismét az érdeklődés élére fog kerülni.

Mindent egybevetve, ki kell alakulnia egy kiegyensúlyozott gazdasági, termelési, kereskedelmi és vámpolitikának, amely a mezőgazdaság főágának érdem szerinti pártfogása mellett, már a belső fogyasztóerő fejlesztése érdekében is, minden igazságot meg fog adni az iparnak és kereskedelemnek is. És ennek a politikának lesz feladata megtalálni azt a vonalat, amelybe egyesítheti a természeti helyzetünknek megfelelő közvetítő forgalom érdekeit is, belekapcsolva a politikai határokon kívüli környezetünkkel való összeköttetéseink fejlesztését. Bonyodalmas, egymásnak ellentmondani látszó feladatok ezek, melyekre vonatkozólag azonban áll az, hogy amily hasznos lenne jól eltalált összeegyeztetésük, ép oly káros minden irányban egy oly helyzet fenntartása, mely, csak egyetlen feladatnak a feláldozásával is jár.

Minden egyoldalúság veszteség. És főleg pillanatnyi időleges érdekek előtérbe helyezése az. Legyünk tisztában vele: szemtermelésünk lehetőségei erősen korlátoltak és kizárólag minőségi téren mozognak, mihelyt a nemzetközi piacon helyreáll a normális helyzet. A mi gabonánk nemcsak nem számít nemzetközi viszonylatban, de nem is versenyezhet tőkeerős országok kivitelüket előmozdító kihitelezésével. Mihelyt ismét kölcsönt adnak Amerika és az angol dominiomok, akkor a gabonát is azoktól fogják venni kölcsönvevőik. Sokkal természetesebbek, egészségesebbek és a lakosság foglalkoztatása szempontjából is jelentősebbek állattenyésztésünk lehetőségei. Nem röstelem ezt leírni abban a pillanatban, midőn állatkivitelünk ügye a legrosszabbul áll. De földművelésünk termékeinek a felhasználását is jobban szolgálja a belföldi hasznosítás az állattenyésztés formájában amellet, hogy állat- és húskivitelünk piacainak reánk szorultsága jóval biztosítottabb. Reánk nézve fontos a tőkeszaporulat. Több állat több tőkét jelent, tekintet nélkül az árra, mely a kisebb számot épúgy magával ra-

gadja. A csonkaország gazdasági történelmének leg-szomorúbb fejezete, hogy nem tudtuk soha elérni a háború előtti állatlétszámot és az utóbbi évek gazdasági és pénzügyi pótlásainak mérőléce az állatlétszám sajnálatos súlyedése, mely, miként rámutattunk, első-sorban a közterhek túltengésének és erőszakos behajtásának következménye.

Ha visszatérünk a jelszópolitika és hurrá hazafiság frázisvilágából a valóság talajára, akkor ismét elő kell vegyük Buday Lászlónak munkánk első fejezetében idézett megállapításait,¹⁾ melyekből nyilvánvaló, hogy szemtermelésünk lehetősége korlátolt és csak intenzív állattenyésztésre támaszkodó iparos és kereskedő buzgalom képes megélhetésünk valódi biztosítására. Ezt a rendszert, melynek megvannak a természetes előfeltételei, melyek — minden ellenkező machináció dacára — meglehetősen ki is alakultak a lefolyt évtized alatt, annak egyedüli üdvös hagyatékát képezve, kell immár tudatosan továbbfejlesztelni és kiépíteni. Természetesen elsősorban az elkövetett bűnök kiegyensúlyozásával és elszámolásával!

A legnehezebb és legfontosabb feladat az anyagi lehetőségek mérlegének felállítása. *Minden sophizma és szépités nélkül össze kell állítani a számadást és abból olyan eredményt hozni ki, amely a jövő lehetőségeit számbavéve, a Csonkaország népének nyugodt és lassan javítható boldogulását biztosítja.*

Láttuk az utolsó fejezetben a kialakult fizetési kötelezettségek mérlegét. Legyen az ország külföldi adóssága akár 4 milliárd aranypengő (itt az aranyjelzöt kizárólag értékösszehasonlítás szempontjából használjuk) akár zsugorodjon az az idegen pénznek értékvesztése, vagy más hasonló okok folytán 3 milliárd körüli, vagy még alacsonyabb értékű összegre össze, ennek az adósságtömegnek őszinte és becsületes rendezését keresztül kell vinni, ha török, ha szakad is. Itt nem segítenek ideiglenes kamategyezmények és időhaladékok, itt a legjobb idő, hogy szorultságunknak megfelelőleg meghatározottassanak azok

¹⁾ Ahogy azokat Vágó József előveszi a Pester Lloydnak az előbbi fejezet kapcsán idézett 1935. évi gazdasági beszámolójában.

az aranyértékek és kamatfizetési kötelezettségek, amelyek fennmaradhatnak és amelyek rendezését vállalni tudjuk.

Az ország fizetési mérlegének folyamatos alakulása már a jobb időkben sem igazolta azt, mintha adósságaink terhével önerőnkből bírni tudnánk és alapjában ép olyan szomorú egy ország gazdaságát fizetési feleslegek kiizzadására beállítani, mint ahogy sok derék embernek nem engedik a viszonyok, hogy megélhetésén felül szerezzon és félrerakjon. Ez egy országnál éppen olyan nehéz feladat, sőt tulajdonképpen nehezebb, mert egy egész ország gazdaságát nem lehet oly egyoldalúan beállítani, mint egy magánegyénét akkor, hogy ha adóssági letörlesztéséhez kell alkalmazza minden dolgát. Országosan ez nem megy és ezért kell nagyon óvatosan eljárni. Azt mondhatnók tehát, anélkül, hogy az igazságtól eltávolodnánk, hogy egy ország hasonló beállítása egyenlő egy állandó sarccal, melyet magára vesz s amellyel kénytelen állandóan gyengíteni saját gazdasági erejét. Ismét az a hypokrita helyzet, mely a régi idők őszintén nyers sarcolási módjával szemben, mely egyszerűen kádakba gyűjtötte az alapjukban gazdaságilag terméketlen drágaságokat és azokat elvive, egyébként békén hagyta a legyőzötteket, most a folyamatos emberi munka megterhelésével elébe vág minden jövőbeli boldogulás lehetőségének.

Valóban nagyon furcsa eredményekhez lyukadunk ki okoskodásunkkal és jóformán szankcionáljuk a nemzetközi adósságok megtagadását, kimutatva megfizetésük igazságtalanságát és lehetetlenségét. De szolgáljon igazolásunkra, hogy nem vagyunk e téren úttörők és hogy éppen a világháború óta keletkezett viszonyok újból igazolják azt, amit az emberiség évszázadról-évszázadra újból és újból elfelejt, miszerint a nemzetközi kötelezettségek rendszere mindig felmondta a szolgálatot egy idő múlva és hogyha nem borúlt reá a történelem szemfedője, akkor így, vagy amúgy nyert elszámolást, de sohasem rendes érték és mód szerint. És a 19-ik század egyik hatalmas vívmánya volt éppen az, hogy legalább száz évig folytonosságban nőttek a nemzetközi kapcsolatok és kötelezettségek anélkül, hogy erősebb fennakadás bekövet-

kezett volna. Ezt azonban igen sok tényező segítette elő és nyomban be kellett következnie a fennakadásnak, mihelyt a százados fejlődésben lassan és fokozatosan alakuló mérleg hirtelen megterhelésének behatása alatt felborult. Világprobléma az egészséges állapot helyreállítása, hogy azután az emberiség új alapokon, a tanútságokon okulva, óvatosan tovább építhessen.

Elkerülhetetlen szükségesség tehát az épülethez szükséges résznek a mi szempontunkból való meghatározása épen azért, hogy ezt a részt valóban karban tarthassuk s ezzel az épület fenntartásához és továbbépítéséhez hozzájárulhassunk. És ezzel épen annak az elvnek a diadalát biztosítjuk, mely a kötelezettség szentségéhez és teljesítésének betartásához fűződik. És ezt a részt, elég tanútság után, meg is tudjuk határozni, nem kell ebben másokra várni és a világ után kullogni, mert hogyha végeredményben rendbe csak a hitelezőinkkel való megegyezés alapján jutunk, miután semmiféle hasznót nem hozhat egy egészségtelen, erőinket túlhaladó megállapodás, képességeink egyoldalú, őszinte megállapítása a célnak teljesen megfelel.

Különben a kérdés összegszerű meghatározásánál bizonyos adatok világos útmutatással szolgálnak és anyagi igazság szempontjából is megkönnyítik a helyzetet. A világ mértékadó pénzpiacai, melyek a mi dolgainkra is kiterjesztették figyelmüket, megadták az útmutatást arra, hogy a külföld alapján mire értékeli a teljesítésünktől függő kötelezettségeket. Miután pedig semmi bizonyíték sincs arra, hogy mekkora része ezeknek a kötelezettségeknek cserélt valóban gazdát a jegyzett tőzsdei árfolyamokon ezen idő alatt és nincs úgy sem mód arra, hogy a volt gazdákat akármiképen is kártalanítsuk, az új gazdák valódi anyagi áldozatához lehet csak mérni kötelezettségeink további mérvét s így — aranyban (és ezen van a hangsúly) mindenesetre *te kell szállítani a kötelezettségek értékét arra a legkisebb mértékre, amellyel a nemzetközi forgalomban valóban bírtak!*

Külföldi vonatkozásban ezt elérni nem vicc és még kevésbé vicc ezt követelni. Mi sem könnyebb,

mint azt megmagyarázni, hogy nem fizethetünk többet — aranyban, mint amennyi ezen követelések piaci ára. Miután pedig ez valóban alacsony, még kevesebb nehézséget okoz a hazai adósnak azt megmagyarázni, hogy utóvégre ennyit mégis csak meg kell fizetni. Az ugrópont itt valóban nem eme kötelezettségek tőkeértéke, amelyet legfeljebb az alkura irányuló javítóeszköznek lehet a külföldiek részéről minősíteni, hanem a kamatláb, a követelés visszatérő hozama, amely annak forgalmi értékét, árfolyamát meghatározza. Még sincs igazuk azoknak, akik ebben a kamatlábban való megállapodást priusnak állítják oda és évek óta minden törekvésüket abban merítik ki, hogy kamatengedményeket kunyeráljanak ki. Kamatengedményeket, amelyek megsem közelítik a forgalmi értékvesztésnek megfelelő legális kamatot, hanem annál sokkal többet tesznek ki, de aminek fennforgását sikeresen elhomályosítják a kamat kifizetésére vonatkozó devizakorlátozások. Ehelyett tiszta vizet kellene a pohárba önteni és nem szabadna törekedni oly eredményre, mely a kettős haszon célját látszik követni, ellenben a valóságban az igazi hasznot is teljesen elejti. Ezzel szemben az igazi és őszinte eredmény érdekében, módját kellene találni annak, hogy lealkudott kötelezettségeinknek teljes értékben tegyünk eleget. Ennek biztosítása ellenében volna egészen bizonyosan a legtöbb engedmény elérhető hitelezőinknél. Ha tiszta vizet öntünk a pohárba, de becsületes teljesítést biztosítunk, akkor érhetjük el a legtöbbet. Számadatokkal nem hozakodunk elő, mert semmiféle számításnak útjába vágni nem akarhatunk. A bizonyos csak az, hogy tributáriussá sem politikai, sem gazdasági-szociális értelemben nem tehetjük magunkat és a külföldnek inkább fátyolt kell borítani régi követeléseire, mint elébe vágni annak, hogy velünk új, jó üzleteket ne köthessen. Csonkamagyarország belátható időn belül, állandó kiviteli többletre alig rendezkedhetik be, hacsak erre neki gazdaságilag meg nem adják a módot. Miután pedig ez — általában — passzív üzleti forgalmat jelent hitelezőink gazdaságaira nézve és hitelezőink nem is azok, akik szállítóink, tehát másoknak kellene a veszteséget viselni, mint akik keresnének

vele, aligha lehet erről oly mértékben szó, hogy mi akár egyszer száz millió passzív évi terhet viselhesünk. Itt le kell nyelnie mindent a külföldnek, amit lehet. Ez a történelem tanúsága.

Az új berendezkedés alappillére nem is a külföldi tartozások rendezésének a kérdése. Itt ütközik ki a teljes ellentét a hivatalos álláspont és a magunkké között. Mig az minden befelé irányuló határozott rendszabályt is a kifelé való megállapodásoktól tesz függővé, addig nekünk, már csak jövőnk egyensúlya érdekében, teljesen saját lábunkra kell állni és mindent a saját javunk szempontja szerint elintézni. Ki biztosít minket arról, hogy a kifelé irányuló kötelezettségnek ezután minden körülmények között meg fogunk tudni felelni? Elvégre ez nemcsak tőlünk függ és mindig zudúlhatnak reánk nemzetközi vonatkozásban olyan körülmények, amelyek legjobb akaratumk ellenére lehetetlenné teszik, hogy legparányibb mértékben is megfeleljünk kötelezettségeinknek. Akkor a hacacaré újból kezdődjék, a bajok megismétlődjenek és mi megint úgy vergődjünk a kötelezettségek proktusz-feszi ágyában, mint azt immár évek óta tesszük? Ezt újra megengedni nem szabad és nekünk, épen azért, nehogy adandó alkalommal azt foghassák reánk, hogy a beállott fennakadásnak mi vagyunk az okai, úgy kell hazai vonatkozásban berendezkednünk, hogy napnál világosabb legyen mindenki előtt, hogy mi minden lehetőét megtettünk és semmi esetre sem mi vagyunk az okai a bekövetkezett új fennakadásnak. Ime, hiszen befelé rendben is vagyunk és nincs semmi baj. Tehát nemcsak saját magunk javára, hanem egyenesen a világ előtti reputációnk érdekében kell a legjobban, legőszintebben mindent tisztába hozni idehaza saját magunk irányában! Ezért ez a főmunka, de azért is, mert tekintve viszonyainkat, ez sokkal nehezebb feladat is!

Hogy ennek a feladatnak idáig mennyire nem feleltünk meg, elmondója ez a könyv. Oda jutottunk, mint már többször említettem, hogy csaknem *teljesen kivészett belőlünk a készség dolgainknak sajátlagos helyzetünknek megfelelő önálló rendezésére*. A nehéz feladatot egészen elkerüljük és még a gondolatát is

távolúzzuk. Helyébe mindig csak a könnyebb részt emlegetjük és annak megoldhatatlanságával takarjuk minden tehetetlenségünket.

És akinek nincsen határozott meggyőződése afelől, hogy mit kell csinálni idebenn, az menthetetlenül megakad, annyira nincsenek pontos adataink a befelé szóló pénzügyi problémáink felől. Sőt, egyenesen gátló lesz ilyenek előteremtése, annyira féltékeny a hivatalos pénzügyi politika és annyira igyekszik megakadályozni, hogy más elgondolások és törekvések komoly alapokra tegyenek szert. Ám azért a feladat nem megoldhatatlan, főleg hogyha azt, amit a megelőző száz oldalon elmondottunk, nem tévesztjük soha a szem elől.

Kétségtelen, hogy abba külföldi hitelezőink sohasem fognak belenyugodni, hogy ők elszenvedjék a tőzsdei és váltóárfolyamoknak megfelelő veszteségeket, ellenben a hazai hitelezők, értve alatta azokat, akiknek követelése pengőre szól és a belföldön érvényesíthető, (ez utóbbi körülmény a döntő fontosságú) ennek megfelelő veszteség nélkül nyerhessék el kielégítésüket. Az összes nemzetközi tárgyalásokon alapítétel az egyenlő elbánás elve és ez szükséges is a gyógyuláshoz, mert miként külföldi, úgy belföldi vonatkozásban sem lehet rendbejövételről szó anélkül, hogy a belföldi adósságok gyökeresen és helyesen ne rendeztessenek. Az egyik szempont egyoldalúan előnyös volta és könnyű keresztülvitele megkönnyítője a másik kivételének, mely annál több akadályba és önzésbe ütközik.

De nemcsak az egyenlő elbánás elve az, amely az uralkodó irányzattól eltérő rendszabályok keresztülvitelét szükségessé teszi. Hiszen az uralkodó irányzat őszinteséghiányának tudott dolga a beavatottak előtt, hogy végeredményben ez is elismeri valamilyen rendezés szükségét. De, eltekintve ettől és dacára az ellenállásnak, mely egyoldalú érdekekbe kapcsolódik és amelynek szívósságát sejteti konok makacssága, mellyel a hamis vágányhoz ragaszkodik: *a gazdasági élet jövőbeli egyensúlya csak akkor biztosítható, ha nemcsak kifelé szállítjuk le a kötelezettségeket a betartható lehetőségek mértékére, hanem belső szerke-*

zetében is úgy állítjuk be a gazdálkodás folyamát, hogy a prosperabilitásnak nemcsak fenntartása legyen biztosítva, hanem fejleszthetősége is. Miután pedig nem lehet találni belső mértéket az ország gazdaságának teljesítőképességére, amint azt a német jóvátételi kötelezettségek megállapításával kapcsolatos számítások bebizonyították, egyetlen mértékül marad ismét: az ország külföldi kötelezettségeinek értékelésében kialakult tőzsdei árfolyam!

A belső gazdasági egyensúly helyrehozása és megszilárdítása jelentőségének azonban csak egyik oldala az adósságok terhein való könnyítés, illetve enyhítés, habár e tekintetben nemcsak egyoldalúan az adósok javáról van szó, mert hogyha az adósok a nemzetnek csupán egy részét, a hangoztatás szerint kifejezett kisebbségét képezik is, az ő javukhoz ezer szállal fűződik hozzá legalább ugyanannyi más egyed java és érdeke, akikre mind kihat az adósok helyzetében beálló minden javulás, melynek, többek között a belső fogyasztás egészséges fejlődésére is lényeges hatása van. A belső gazdasági egyensúly helyreállításának két másik irányban van döntő szerepe: egyrészt amint arra sir Henry Strakosch mutatott rá legpregnansabban az Economist mellékleteként megjelent, az aranyblokk és sterlingblokk ellentétét tárgyaló vitáirátában, a termelési költségek kevésbé rugalmas részét hozza helyes arányba a szükséges rentabilitással, vagyis a termelési folyamat egyensúlya helyreállításának egyetlen igazi eszköze, másrészt *ez az egyetlen lehetséges mód a helyes mértéken túlnőtt közterhek megfelelő lefaragására*, vagyis a költségvetési egyensúlynak igazi helyreállítására az által, hogy a rendes állapotba visszakerülő termelést a közkötelelességek valószínűsítésére képesítse. — Az előbbi kérdéssel itt tüzetesebben nem foglalkozhatom, az külön tüzetes tanulmányt kívánna meg. Elég az hozzá, hogy a termelési tényezők egymásközti értékegyensúlya nélkül a termelési folyamat helyes és minden oldalra egyenletesen való kiépítéséről nem lehet szó és minden, bármely csekélyebb ponton beálló aránytalanság, a maga hátrányával, végig az egész termelési kereten, hátrányosan befolyásolja a termelésnek az egész vonalon

való kialakulását. A természetes helyzetnek megfelelő mértéknél magasabban tartott valuta 1. emeli a nyereséggel ellátandó saját névleges tőke értékét; 2. az arra így eső kisebb, vagy el is enyésző osztalék a vállalkozáshoz való ragaszkodást csökkenti és a fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges hajlamot gyengíti, esetleg egészen megszünteti és végül 3. az igazgatási és személyi kiadásoknak, ideértve a munkabéreket is, magasantartását erősen elősegíti. Ezek a szempontok épen azok, melyek az árcsökkenés alapján álló defláció lehetetlenségét beigazolják. De bizzuk ezt a vitatkozó szakemberekre. Elég az hozzá, hogy az angolszász népek legkiválóbb elméinek ma már jóformán egyhangú meggyőződése szerint csak a pénzürtékeknek és vagyonértékeknek egy közös, a mai nagy különbség közöttében megtalálható színvonalra hozatala szüntetheti meg a világgazdasági válság mögött rejtőzködő termelési és fogyasztási válságot és ők, akik nyíltan ráléptek a kiegyenlítéshez vezető útra és annak érdekében pénzük értékénél is meghozták a megfelelő áldozatot, ezt követelik ma a világ többi részétől is. Ekörül folyik ma a világgazdasági harc és amíg ez el nem dől, illetve az egyik fél nem győz, addig »lasciate ogni speranza«. És minden jel arra mutat, hogy miként a világháborúban, úgy ezúttal is a győzelem megint az angolszászoknak és szövetségeseiknek jut.

De hogyha az előbbi szempont felett még folyik a vita, hogy kinek van igaza, annál kevésbé lehet kétségbevonni, hogy közterheinknek gazdasági lehetőségeinkkel való egyensúlyba hozatala nélkül nem lehet szó gazdasági feltámadásról. Ezt a legjobban azzal szemléltethetjük, hogyha a válság és a tendenciózus defláció által értékében leszállított nemzeti vagyona nézve készült igen komoly számítás szerint annak értékéül azt a kereken 12 milliárd aranypengőt vesszük amelynek fly számítás mellett meg nem csökkent jövedelmét 15%-ra téve, az évi nemzeti jövödelem ez idő szerint legfeljebb 1.800 milliópengőre tehető. Ebből kitermelni 800 millió közterhet, akkor, mikor nyilvánvaló, hogy a 4.400 millió 1929. évi nemzeti jövödelemből is csak úgy tudtunk kereken 900 milliónyi közigazgatási kiadást elviselni, hogy ehhez évenként 500

milliónyi külföldi pénznek kellett az országba befolynia, nyilván csak szemfényvesztéssel és — mint a példa mutatja — csak a törzsvagyon fogyasztásával, tehát úgy lehetséges, hogy alapjában véve a dologi vagyónunkat is csökkentjük és — amennyiben ez nem megy, mert lehetősége korlátolt — a szükséges összeget a törzsvagyon túlságos nagy részeinek forgalombahozásával csekély összegű új pénzügérvények fejében szerezzük meg. Az önuzsorának azzal a nemével, amit a defláció ördöge tesz lehetővé és amely abban áll, hogy a pénzkövetelések birtokosai feles és harmadárban teszik magukat polgártársaik tulajdontárgyainak birtokosává azért, hogy ez a maradék se illesse a legtöbb esetben a kárvallottat, hanem a közterhek hódályának mindenáron való megtöltését szolgálja. Amely folyamatnak átkát nemcsak a károsultak méltó káromlása teszi, hanem az az erkölcsi fertő is, amely a nyereszkezők belsejében fakad, midőn megrovás nélkül kéjeleghetnek meg nem érdemelt előnyeikben és egy diktatórikus köznyomás hatása alatt vígan és hibáik tudata nélkül számítanak ezúton elérendő jövőbeli gyönyörűségeik élvezetére is. Nem lehet pokolibbat kitalálni a nemzeti összetartás megbontására és a polgári öntudat legázolására.

Különösen az állam által közvetlenül, vagy közvetve szolgáltatott fizetésből élők mentalitását ásta alá ez a helyzet, egyenesen az öncélúsáig fokozva a fizetéshez való jog abszolút tudatát, mely teljesen elvesztette kapcsolatát az állami élet gazdasági alapjával, mellyel immár nemcsak, hogy nem törődnek, hanem annak emlegetése is hazafiatláságnak minősül. Néha ugyan megcsillan egyesek nyilatkozataiban a belátás, hogy ők ettől az agyoncsigázott gazdaságtól ezt az áldozatot nem követelhetik és arányba kell hozni az önálló gazdasági egyedek, gazdák, iparosok, kereskedők és szabad foglalkozásúak kereseti lehetőségeit az alkalmazottakéval, azonban tömegben ez a felismerés meg sem mer csillanni és a pénzpolitika urai könnyörtelenül agyonütik a pénzromlás jelszavával annak leghalványabb megmozdulását. Rémképeket festenek a fixfizetésű elé, aki a gazdasági egyensúly megteremtéséért, jó érzékkel, áldozatot volna hajlandó hozni és

e célra mindig rendelkezésre áll a magyar inflációs idők ama példája, amelynek sajátosságára rámutattam. Így bosszulja meg magát minden egyoldalúság.

És mégis megvan itt is a készség a helyes középút elfogadására, amely szükséges és elkerülhetetlen. Igaz, hogy a könyörtelenül folytatott defláció mind fokozatosabb előnyökhöz juttatja a közalkalmazotti osztályt és az erőszakos álláshoz juttatási mánia, mint a bajok jellegzetes átka, a nyugdíjbaküldés áradatával folyton szaporítja az egyoldalúan érdekeltek táborát és mind keményebb intézkedéseket követel a helyzet kiegyenlítésére, de mégis oly sok szállal van a szabad gazdasági rétegekhez fűzve a sok közalkalmazott és nyugdíjas is és oly sok vonatkozásban érdekeltek ők is a gazdasági vállalkozás módjaiban, hogy a túlsó részen jelentkező nyomorúság előtt nem húnynak le a szemüket. Az egész csak a fizetéseken keresztül gördülő pénzfolyamat leplezi, amely szűkössége dacára, már maholnap a belső fogyasztási képesség egyetlen forrása. Ez megint egyik formája annak az ördögmotollának, amely a hibák és tévedések egymásrahalmozásából nyeri mozgásának indítékát.

Ha azonban azt akarjuk, hogy ebből a motollából kilépjünk és a csavarodás felfelé fordulásával el akarjuk kerülni a nemzeti katasztrófa megújódását, akkor bele kell nyúlni a küllők közé és egy csapással helyre kell állítani a követelések és fizetési kötelezettségek gazdasági jelentőségére vonatkozó egyensúlyt, aminek nincs más lehetséges és alkalmas módja, mint a nemzeti valuta aranyértékének ugyanolyan mértékű leszállítása, amilyen mértékben kivittuk, illetve ki akarjuk vinni külföldi hitelezőinkkel szemben követeléseik aranyra szóló névértékének leszállítását. — Ez az alapvető biztosítéka volna a belső gazdasági egyensúly helyreállításának és jóformán egyenlővé tenné az összes kül- és belhitelezők veszteségének mértékét! Megfelelve tehát annak a legfőbb szempontnak, mely a megnyugvást az egész vonalon biztosítaná.

A pénz valutáris értékének megfelelő leszállítása és ezzel kapcsolatban a hazai adósságok terhének a vagyonértékekkel való egyensúlyba hozatala nélkül

nem érhetjük el a belső gazdasági életnek és a termelési lehetőségeknek azt a megkönnyebbülését, amely szükséges ahhoz, hogy biztosítva lássuk jövőbeli gazdasági boldogulásunkat.

A helyrezökkenés természetesen így se következhetné be egyszerre és minden súrlódás nélkül, de megfelelő rendszabályokkal nemcsak lehetővé tesszük az egyensúlybajutást, hanem a dörzs-felületeket is nagyban csökkentenők, mert ez az egyedüli lehetőség, amellyel az államháztartási kiadásokat is arányba hozhatjuk a termelés teherbíróképességével és így helyreállíthatjuk az összes foglalkozási ágak megélhetési viszonyainak felbillent egyensúlyát.

Há ez megtörtént, akkor látni fogjuk, hogy melyik az a színvonal, melyen ebben a Csonkaországban is képesek vagyunk mindannyian megélni, hogyha általában talán szerényebben is, de úgy, hogy nélkülözhetetlen szükségleteinkről gondoskodva legyen és egymást megértve és egymást támogatva, erőinket valódi nemzeti és népi egységben megváltozhatatlan nemzeti céljaink szolgálatába állítsuk. Tegyük pedig ezt meg oly függetlenül és szabad akaratunk szerint, ahogy azok a célok valóban megkövetelik, minél kisebb függésben minden idegentől, aki e nemzeti célok szolgálatát csak akadályozhatná.

Ezen túl itt alig terjeszkedhetünk, mégis néhány gazdasági jellegű, fontos tennivalóra még helyén való lesz rámutatni.

Feltétlenül végét kell vetni a pénzjegykibocsátás kizárólagosságával felruházott bankintézet területenkívüliségének. Ma, amikor már mindenütt útát tör magának az a felfogás, hogy a pénzalkotás joga az egyetemességet illeti és a közös érdekek szolgálatának megfelelően alkalmazandó, egy ország jegyintézete sem lehet öncélú és nem lehet idegen érdekeknek sem szolgálója, de még istápolója sem. Amiképen a pénz nem uralkodhatik a gazdaságon, hanem annak eszköze lehet csak, akképen egy ország jegyintézete sem parancsolhatja rá akaratát az illető ország kormányára, hanem annak kell alárendelve legyen. Amin nem változtat a kormány minemüségé, amelynek megfelelő voltáról s arról, hogy az ne éljen vissza hatalmával,

minden népnek magának kell gondoskodnia. De ettől ma már nem is kell félni, hacsak oly kényszerítő körülmények nem állnak be, amelyek minden törvényt megbontanak. És hogyha nem is kell ridegen elzárkózni a jegyintézetek nemzetközi együttműködésének tetszetős jelszavától, és bizonyos keretekben belül az ilyen együttműködést helyesnek és üdvösnek lehet és kell is elismerni, ez nem terjedhet odáig, hogy valamely ország pénz- és hitelpolitikája oly módon legyen idegen érdekektől függővé téve, hogy ne tehesse szabadon mindég azt, amit a hazai gazdaság érdekében leghelyesebbnek tart. *Az első hegedűt mindig a nemzetnek magának kell a kezében tartania.*

És meg kell szüntetni az állami bevételeknek a jegybankhoz való beutalását is. Ennek a rendszernek az eredete a szanálásra és a szanálási kölcsön szolgáltatásra rendelt állami bevételek zárolására vezethető vissza, ez tette praktikussá az összes állami bevételek odaváló összpontításának bevezetését. De épen ez az utóbbi nem vált be, fokozván egyrészt a kormányznak a banktól való függőségét, másrészt a magán(gazdaság) nagyfokú károsodását idézve elő az által, hogy jelentékeny tőkék, sokszor 200 millió pengőig terjedő összegnek nemcsak kamatozatlanul való heverését, hanem egyúttal a gazdasági élettől való elvonását idézték elő. A bankjegyforgalom 25—35%-nak megfelelő eme tökevisszafogás határozottan deflációs hatást gyakorolt a gazdasági életre, amivel szemben ezeknek az összegeknek a rendes bankszervezet útján a gazdasági forgalomba való visszajuttatása csak üdvös hatással bírhat. Ezekhez az intézkedésekhez kell csatlakozniok az államháztartásban foganatosítandó reformoknak, amelyeknek ki kell terjeszkedni úgy a személyi, mint a dologi kiadások új rendezésére, különösen beleértve a nyugdíjkérdés új és alapos szabályozását, lehetőleg a szerzett jogok tiszteletben tartásával, de mégis a közteherviselés helyes mértékének betartásával. Mindenesetre meg kell szüntetni az összes közbevételek amaz együttes kezelését, amely a fentebb jelzett körülményekre tekintettel hozatott be és amely a hatóságokat a legkülönbözőbb mesterkedésekre kényszerítvén, nagyban hozzájárult a különböző visszaélé-

sek lehetőségéhez. Őszinteségre és egyszerűségre van szükség ezen a vonalon is!

A másik, amit kézbe kell venni, az a hitelszervezetnek a helyes irányba való továbbfejlesztése. Persze, itt sem erőszakos reformokról, azaz a meglévőnek kellő garancia nélküli megrongálásáról van szó, ahogy azzal ma dobálózni oly divatos, hanem a meglévőnek megőrzése, sőt továbbfejlesztése mellett, azon hiányok pótlásáról, amelyek nélkülözhetetlensége jóformán kétségbevonhatatlan.

E sorok írója épen az 1931-es esztendő őszén tartott előadásában mutatott rá hitelszervezetünknek különösen épen a mezőgazdaság szempontjából fennálló hézagaira és elmaradottságára. Ezt annál inkább pótolni kell, mert a válságévek vasfoga nemcsak, hogy megszüntetett minden hosszúlejáratú mezőgazdasági hitelt, hanem annyira kirívóvá tette ezen hitelforma külföldi emlőkre támaszkodó eseteit, hogy ember legyen a talpán, aki a józan magyar gazdát a jövőben erre a reánézve kimutathatólag annyira hátrányos feltételekbe burkolt hitelforma igénybevételére ráveszi. De a mezőgazdaság befektetési hitelének kamatlábával is történni kell valaminek, ha azt akarjuk, hogy a világversenyben mezőgazdasági termelésünk megállja a sarat és feleslegeinek kivitelét reánézve is kifizetődő módon biztosítani tudja. Mert ha megszűnik egyes európai országok valutaínsége, akkor a pillanatnyilag és látszólag kedvező helyzet meg fog szűnni és ismét világpiaci áron és egyenlő, sőt hátrányos feltételekkel kell ismét küzdenünk piacainkért. Ez pedig terhesebb kamatok mellett lényegesen nehezebb. Tehát akármilyen súlyos probléma, mégis lehetővé kell tenni a hazai tőkeforrásokra támaszkodó zálogleveles kölcsönöket akár úgy, hogy a valóban altruista-alapon álló kibocsátószerv kötvényeit a »nyílt piac politikája« (open market policy) alapján a jegyintézet is felvásárolhassa, vagy ami őszintébb és egyszerűbb, hogyha pontosan megállapított feltételek mellett maga a jegybank nyújt ilyen kölcsönöket, amint azt annak idején az Osztrák—Magyar Bank is megcselekedte. Azzal a különbséggel, hogy a zálogleveleket bizonyos összeg erejéig a jegybank saját tárcájában

tarthassa, ami árfolyamszabályozás szempontjából is, a legutóbbi évek tapasztalata szerint, a legcélrányosabb, amellet, hogy ez, ha a kölcsönök nyújtásának feltételei megfelelően óvatosak, teljesen veszélytelen a bank szempontjából, mely a kölcsönfeltételek szerinti fizetéseknek az adósok általi teljesítésére biztosan számíthat. A mezőgazdasági hitel így módon való talpraállításának és olcsóbbá tételének semmi komoly akadálya nincs és a jövő gazdasági egyensúlyának megalapozásához lényegesen hozzájárulna.

Részletekbe nem bocsátkozhatunk. Amit szóválttunk, csak néhány *kirívó követelmény* a sok apróbb mellett.

Végeredményben tisztába kell jönni azzal, hogy a Csonkaország gazdasági jövőjét nem támaszthatjuk gyarmati módszerrel idegen tőke beözönlésére. Régi kultúrterület vagyunk. Ha tehát kivételesen és átmenetileg igénybe is vehetjük a külföldi tőke segítségét, igazában saját erőnkre és képességeink működtetésére vagyunk utalva, miután az idegen tőkét külterjesen gyümölcsoztetni nem tudjuk. Száz évvel ezelőtt más volt a helyzet, mégis a 19-ik század gazdasági felvirágzásának nemzeti apostola, Széchenyi István gróf, sem a külföldről várta a segítséget, a hitelt, hanem a hazai forrásokat akarta megnyitni. A másik nagy prófétának pedig, akinek új eszméktől duzzadó műve pár év múlva fogja megünnepelni megjelenésének száz éves évfordulóját, a német Liszt Frigyesnek, Kossuth Lajos és a magyar iparegyesület ünnepelt vendégének eszméi mostanában támadnak új életre és az egész emberiség újra felfigyel e nagy hazafi eszméire. A sajátos magyar gazdaságtörténet még gyerekcipőben jár s még nincsenek kellően felderítve a 19-ik század gazdasági történetének hazai körülményei, de az nyilvánvaló, hogy az ezeréves ország azt a nagy fejlődést, amellyel a múlt század folyamán valóban gyarmati sorból európai gazdasági színvonalra emelkedett, nem annyira a külföldi tőke segítségének, mert az igen gyéren folyt, mint sokkal inkább *a nemzet termelő erejében beállott gyarapodásának köszönhetőe*. Amint, hogy minden igazi fejlődés az emberiség történetében sohasem a pénztőke szaporodásából ered, mert

az veszendő, hanem mindig csak az emberi képességek minél eredményesebb felhasználásából.

Ez az, amire Liszt Frigyes szemben a racionalisztikus kapitalizmus álláspontjával rámutatott. És a nemzet termelő erőinek, mint fejlődési tényezőknél, munkába állítása és kihasználása semmi esetre sem függ csupán a mobil tőke rendelkezésre álló mennyiségétől. Ha az emberiség erre a nagy igazságra 1841-től — Liszt korszakalkotó művének megjelenésétől 1914-ig — a világháború kitöréséig nem jött rá, azért, mert amúgy is jól ment a sora, a nagy világegés óta szerzett keserves tapasztalatok mindinkább kikényszerítik annak felismerését, hogy a földolgozó munka és a nemzeti adottságok minél teljesebb kihasználása, ehhez alkalmazva az összes többi gazdasági tényezők játékát. És hogy itt nagyon sok az a lehetőség, amely nincs szorosán a tőkegazdálkodás kettős könyvelési szabályaihoz kötve, hanem azt lehet belekényszeríteni a helyes számadás felállításába, annak belátása rohamosan terjedőben van.¹⁾ A termelési erők működésbe hozását legjobban talán ahhoz a csáladhoz hasonlíthatjuk, amelynek tagjai, szabályszerűen díjazott idegen munka híján, nem teszik ölbé kezüket és nem malmoznak, hanem meglévő és megközelíthető környezetük lehetőségeit felhasználva, akármilyen tevőleges és közvetlen ellenértékkel nem is kecsesleg elfoglaltságot keresnek, de semmi esetre sem maradnak tétlenül. Kétségtelen, hogy a malmozókkal szemben adandó alkalommal, mindenképen az utóbbiak lesznek előnyben és sokkal nagyobb erőtartálékkal lépnek a valódi gazdasági versenybe, mint amazok. Valójában ez az alapja, mint már említettem, minden emberi haladásnak és a nemzeti jövő igazi biztosítéka. Mert eredetileg és alapjában véve sohasem volt a szükség-munka, sem rabszolga-munka, sem szabad-munka az emberi fejlődés alapja, hanem mindenkor

¹⁾ Felette érdekes lenne feltenni a kérdést, hogy mi a külömség külföldi tőke kölcsönvétele, illetve bankjegyeknek ugyanazon célra való kibocsátása között? Alapjában véve az utóbbiak után való kamatfizetés miben sem különbözik attól, mikor idegen tőke után kell kamatot fizetni, sőt, az országban levő jegybanknak való kamatfizetés egyszerűbb és előnyösebb. Mindenesetre gondolkodásra érdemes kérdés.

a szabad akaratlan alapuló munkakészség. Minden nemzet szempontjából a jövő legjobb biztosítéka ennek a munkakészségnek az ápolása és felhasználása.

A reánk kényszerített békeszerződések által adott helyzetünkben nincs más lehetőségünk, mint ebbe az irányba állítani be törekvéseinket. Ehhez pedig az kell, hogy szabaduljunk a nemzetközi pénzgadálkodás béklyóitól, vagy legalább ahhoz való viszonyunkban épúgy, mint hazai vonatkozásban annak leghaladottabb és reánk nézve legelőnyösebb módzataihoz alkalmazkodjunk. Nemzeti termelési erőinknek, munkaképességünknek, természeti lehetőségeinknek és szellemi ismereteinknek felhasználása sohase ütközhessek pénzgazdasági akadályokba ott, ahol egyébként minden lehetőség meg van adva: *Nem lehet megengedni, hogy a pénz több legyen, mint a gazdasági forgalom lebonyolításának eszköze.*

Ismételjük Imrédy Bélával, Nemzeti Bankunk oly sokra tartott elnökével, hogy: »A pénz nem tőke és a tőke nem pénz«. Igyekezzünk csonka hazánk abroncsai között minél jobban kihasználni összes gazdasági lehetőségeinket, anélkül — és ezt ne felejtsük el — hogy ebben az idegenektől való függéssel hátrányosan befolyásolni engednők magunkat. És ez egyetlen valószínű alapja szellemi fölényünknek, az oly sokat emlegetett Klebelsberg-féle kultúrfőlény megőrzésének és biztosításának is, mert egészséges, kiegyensúlyozott gazdasági helyzet nélkül ezt a fölényt sem bírjuk fenntartani. A »mens sana in corpore sano« érvényes a nemzetek közötti küzdelemben is és szellemileg is csak az a nemzet állhatja a versenyt, amely ehhez a gazdasági egységet is biztosítani képes.

Fejezzük be szerény sorainkat Madách Imre nagy művének, »Az ember tragédiájá«-nak gondolatmenetére utalva. Nem hiába ugyanazon idők szülöttje e mű, amelyekre fentebb hivatkoztunk. Akármilyen közhelynek is tűnik fel ennek a műnek befejező mondata, úgy hogy nem is írjuk le, hiszen mindenki ismeri, de bizonyos, hogy változatlan nemzeti törekvéseinket úgy szolgálhatjuk teljességgel és eredményesen, hogyha minden idegen nyomás alól felszabadítva magunkat, teljesen a gazdasági boldogulásért való küzdelemnek

szenteljük képességeinket, egyetlen célként tartva szem előtt a nemzetünk jobb jövőjéért való küzdelem és az annak bekövetkeztébe vetett törhetetlen bizalmunkat.

Értelemzavaró nyomdahibák:

A 21. oldalon felülről a 22-ik sorban »litikailag« helyett olvasd, hogy »politikailag«.

Ugyanazon az oldalon felülről a 31-ik sorban »lekötését« helyett »megkötését« olvasandó.

A 37. oldalon alulról a 4-ik sorban helyesen »Caisse Commune« olvasandó.

A 64. oldalon felülről a 4. sorban »külföldi« helyett olvasd, hogy »belföldi«.

A 66. oldalon felülről a hetedik sorban 2 év helyett 12 év a helyes.

A 70. oldalon a felső sorban »millióval« helyett »milliót« olvasandó.

A 80. oldalon felülről a 23. sorban »arányban« helyett olvasd, hogy »aranyban«.

A 87. oldalon felülről a 17. sorban »takar« helyett »takarmány« olvasandó.

A 92. oldalon felülről a 21. sorban »aránya« helyett »állománya« olvasandó.

A 125. oldalon alulról a 7. sorban »külpolitika« helyett »pénzpolitika« olvasandó.

A 136. oldalon felülről a 22—23. sorban »érdekeinkre« helyett »érdekeikre« olvasandó.

Ugyanott a 32. sorban »több« helyett »jobb«-ot kell olvasni.

A 142. oldalon felülről a 4. sorban »pótlásainak« helyett »botlásainak« olvasandó.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZKA

Magyar Szépirodalmi Kiadó